ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
KYIV INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARAS SHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 7, 2014

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

ШВАЙКА М.А.
РОЛЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У СТВОРЕННІ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ ЯК ВАЖЛИВОГО ЕЛЕМЕНТА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 5
НЕДВЕДЦКИЙ В.М., ШУЛЕЙКО О.Л.
РОЛЬ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ 14
КОЗЬМУК Н.І.
РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНІ 19
ГАЛОЯН Д.Р.
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СООБЩЕСТВА 25
ГАФАРОВА К.Е.
ІНСТРУМЕНТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ 29
ТОРШИН Є.О.
ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ 36

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БОРШЕВСЬКИЙ А.П.
ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА 42
КОСТАКИ Г.И.
ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА КАК УСЛОВИЕ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПЫТКАМ 48
ЄРМАКОВА Г.С.
ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ 53

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

ВЛАХ И.Ф.
РОЛЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРЛАМЕНТА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА
ПО ЗАЩИТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ 59
ЛОТЮК О.С.
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В
КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ 64

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЮЛДАШЕВ С.О.
СУТНІСТЬ ТА СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МЕТОДІВ РОЗГЛЯДУ СПОРІВ 69
ДОЛГИЙ О.О.
РЕЖИМ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ДОГОВІРНИХ НОРМ
У СФЕРІ ПОДАТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 74
КУЦЕВИЧ М.П.
ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЗАСТОСУВАННЯ КК УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНОСТІ
З ВИМОГАМИ МІЖНАРОДНИХ АКТІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ)
ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ТА ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ 79
СИНЧУК В.Л.
ВИДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ
ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ.....84
КРОЛЕНКО Д.Ю.
ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ.....90
ШОРОХОВА Г.М.
ПРАВОВА ОСНОВА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ
ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ 95
ОРІЩЕНКО М.М.
МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 100
ФУРМАН В.Г.
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ
ОРГАНІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 105
СУХОВОЛЕЦЬ У.А.
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ
ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ І ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН
В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ЦІЛОМУ 112
АВДЄЄНКО Є.В.
МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ В УКРАЇНІ..... 121

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

БАЖАНОВ В.О.
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФЕРНИХ КОНТРАКТІВ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ..... 128
СИСОЄВ Д.О.
ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ 132

ДАВИДЕНКО В.Л.
РОЛЬ ПОТЕРПІЛОГО В МЕХАНІЗМІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ 141
ПОПОВИЧ М.І.
ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ
У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ 145
АНТІПОВА О.І.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД 152
ПАРШАК С.А.
МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
У КОНТЕКСТІ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ 157

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ЩИРБА С.Є.
ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ
ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ 163

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

ЛОГВІН В.С.
ЧАСТИНА НЕЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ
ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОЧИНІВ 167

РОЛЬ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ У СТВОРЕННІ ГРОШОВОЇ СИСТЕМИ ЯК ВАЖЛИВОГО ЕЛЕМЕНТА ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

ШВАЙКА Михайло Андрійович - народний депутат Верховної Ради України І скликання, Заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор, академік АЕНУ, директор Науково-дослідного інституту економічних та гуманітарних наук, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин і міжнародного бізнесу Київського міжнародного університету

У статті розглядається роль грошової системи в державному будівництві. Акцентується увага на створенні Національного банку, як головного регулятора грошової системи. Автор першим обґрунтував необхідність запровадження національних грошей, висвітлює проблеми, які чекають розв'язання у банківському будівництві.

Ключові слова: національна грошова система, Центральний банк, емісія грошей, емісійний доход, валютний курс.

Враховуючи велику роль Народного Руху України у державному будівництві, Верховна Рада прийняла постанову про відзначення 25-річчя цієї громадської організації. 5 вересня 2014 р. відбулась присвячена цій даті науково-практична конференція, на якій автор виступив з цією доповіддю.

Особливої уваги потребували питання забезпечення економічного суверенітету України, подолання наслідків колоніального минулого, створення власної української, незалежної від Москви грошово-кредитної і банківської системи, організація центрального банку України, фінансової системи та ін.

У своїх опублікованих працях і виступах у період створення Рухівських осередків я намагався переконати громадськість, що без реального, у тому числі економічного суверенітету, що передбачає запровадження національної валюти, без повновладдя народу на своїй етнічній території, істотних зрушень у горбачовській перебудові, скерованій на подолання наслідків адміністративної системи, досягти цього буде неможливо.

Я не просто домагався створення грошової системи сталінського взірця, спотвореної в час кредитної реформи 1930-1932 рр., а сучасної кредитної грошової системи, яка в XX столітті прийшла на зміну золотогрошовій. [4, с. 205-215].

Для цих пропозицій у мене був вагомий науковий доробок. Свого часу я даремно намагався перевести радянську грошову адміністративну систему на кредитну основу і за допомогою цього заходу радив зжити черги у розподілі предметів споживання, товарний дефіцит і добитися збалансованості економіки. Створювати гроші, тобто організувати грошову систему, я пропонував не на вольових партійних рішеннях, а згідно з вимогами володаря вищого рангу, тобто об'єктивно існуючого економічного процесу – обміну, на основі комерційних боргових зобов'язань.

З цією метою я звернувся з цілою низкою доповідних записок до найвищого партійного і державного керівництва. Навіть добився розгляду моїх пропозицій у правлінні Держбанку СРСР. Однак пробити цю мертву, консервативну систему мені не вдалось.

Ця моя спроба завершилась виключенням мене з партії, звільненням з роботи і трьохрічним перебуванням на становищі безробітного. Цього добився В.Ю. Малан-

чук за допомогою приклеєння мені ярлика ідеолога капіталізму, бандерівця і націоналіста, який до кінця не роззброївся і один за одним проявляє рецидиви українського буржуазного націоналізму.

Рішуче виступаючи проти моєї пропозиції щодо відродження комерційного кредиту, як бази створення грошей, голова Держбанку СРСР В.В. Дєменцев в адресованому мені листі №16024 від 13.03.1986 р. пише: «За дорученням економічного відділу ЦК КПРС Правління Держбанку СРСР розглянуло вашого листа, адресованого Генеральному секретарю ЦК КПРС товаришу М.С. Горбачову». За допомогою голих, догматичних штампів про переваги планової соціалістичної економіки над стихійною, ринковою, капіталістичною він відкидає мої пропозиції, не вникаючи в їх суть [1, с. 195, 196].

Партійне і державне керівництво рішуче виступало проти комерційного кредиту, тому що він не дозволяв вільно маніпулювати грошовими ресурсами.

При комерційному кредиті право створювати гроші має той, хто виробив товар і реалізував його.

Інший високопосадовець, заступник голови правління Держбанку СРСР В.С. Захаров в адресованому мені листі №16024 17.12.1987 р. зі здивуванням запитує, в чому переваги комерційного кредитування в порівнянні з банківським, чому саме за допомогою комерційного кредиту можна ліквідувати негативні явища в грошовому обігу, і взагалі він не має жодного відношення до грошової системи [1, с. 198].

Цей кредит ставить обмеження на прийняття свавільних рішень, і тому партноменклатура від нього відмовилась. Розбалансованість економіки, товарні дефіцити, неможливість придбати населенням без черг найнеобхідніших товарів її не цікавило, тому що для неї існували спеціальні розподільники.

Найбільше зусиль до критичної оцінки моїх рекомендацій доклав інший заступник голови правління Держбанку СРСР Пчолін П.Я., який в адресованому мені листі №1618 від 13.02 1979 р. пише: «Розгляд з вашою особистою участю і участю наукових співробітників Інституту економіки АН СРСР, Московського фінансового інституту і спеціалістів Держбанку СРСР рукописів надісланих до редакції журналу «Деньги и кредит», а також лист і доповідна записка, надіслані до правління Держбанку СРСР містять ряд рекомендацій теоретичного і практичного характеру, скерованих на удосконалення кредитного і розрахункового механізму, а також діяльності усієї банківської системи країни… Поставлене вами в теоретичному плані питання про утворення безготівкових засобів зводиться до принципово неправильного положення про утворення кредитних грошей за допомогою комерційних боргових зобов'язань (а в цьому якраз суть кредитної грошової системи, яка в XX столітті прийшла на зміну золотогрошовій – М.Ш.). І комерційний кредит став гальмом на шляху дії і свідомого використання економічних законів соціалізму, в тому числі закону планомірного, пропорційного розвитку (придуманого Сталіним – М.Ш.) [1, с. 193, 194].

Ще за В. Щербицького під псевдонімом М. Андріїв (від Михайла Андрійовича) я опублікував першу в Україні працю про українські гроші в неконтрольованій партією газеті. [6] З доповіддю про необхідність запровадження українських грошей, створення власної кредитної і банківської системи виступав на першій установчій, насправді ще підпільній, Львівській крайовій конференції Руху 7 травня 1989 р. [7, с. 220]. Чітку позицію щодо запровадження національних грошей і переходу до ринкової економіки я виклав на Всеукраїнському установчому з'їзді Руху 8 вересня 1989 р., на якому я виступав з доповіддю. [8, с. 30,31].

Значна частина цих моїх статей, а також виступів на сесії Верховної Ради України з приводу створення української грошової системи тепер опублікована в книжці «Економічні атрибути незалежності України». [25].

На ці статті надійшли десятки відгуків. Так, п. Азошкіна з Києва (Полярна, 7, кв. 10 «д») писала: «Газета з Вашою статтею, зачитана до дірок, переходила з рук в руки і зробила дуже багато для того, щоб українці, які забули свою віру, врешті-решт про-

кинулись та стали захищати свою націю та Батьківщину». [11].

Історик Руху В. Ковтун відзначає, що «в галузі економіки вже тоді професор М.А. Швайка пішов далі невиразного гасла «економічної самостійності в складі СРСР», а за ключові визначив завдання створення в Україні власної фінансово-кредитної системи, Українського національного банку, власної грошової одиниці, що на той час сприймалося як сенсація». [12, с. 128, 129].

За мою наполегливу працю в цій ділянці мене називають батьком гривні [13].

В Україні першу програму не лише економічних, ринкових реформ, а й державного будівництва, побудови незалежної України, яка згодом стала загальнонаціональною, підготовлено рухівською командою, до складу якої входив і я. Працівники Інституту історії НАН України, які вивчали діяльність Руху, на засіданні «круглого столу», присвяченого 20-річчю створення НРУ, 20 вересня 2009 року зазначили: «На початку своєї діяльності Рух у своїх лавах мав хорошу команду, яка вирізнялася на фоні «спокійних» академічних науковців. Серед них було чимало спеціалістів із макроекономіки, які, очевидно, брали участь у розробці Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності: В. Пилипчук, В. Черняк, М. Швайка» [31, с. 122].

На жаль, започаткована нами, рухівцями, плідна діяльність зі створення ефективної ринкової грошово-кредитної і банківської системи України була перекреслена банківськими мафіозі, які перетворили банківську систему із засобу державного будівництва у засіб пограбування народу, свого збагачення і махінацій.

Будучи обраним народним депутатом Верховної Ради України І скликання, працюючи заступником Голови постійної комісії з питань економічної реформи і управління народним господарством, я відразу взявся за реалізацію Рухівської програми створення національної грошової системи.

Я взяв на себе увесь тягар організаційної роботи стосовно запровадження гривні. У той час у Нацбанку і Кабінеті Міністрів не було не тільки окремих підрозділів, а й жодного працівника, який займався б питанням виготовлення грошових знаків, карбуванням монет і створенням національної грошової системи. Знайшов художників, які виготовили взірці банкнот. Зв'язався із закордонними фірмами, які виявили бажання виконати замовлення України на друкування банкнот і карбування монет. Ознайомився з можливостями цих фірм у Канаді, Швейцарії, Німеччині, Англії, Польщі. Оскільки в бюджеті держави не було валюти для оплати замовлення, я домовився з керівником Чорноморського пароплавства Пилипенком Віктором Васильовичем про отримання позики.

Мені довелось побувати на багатьох підприємствах ВПК і ознайомитися з їхніми технічними можливостями для карбування монет.

Найбільш придатним для карбування монет виявився Луганський верстатобудівельний завод, на якому зупинився мій вибір. У виданій Музеєм історії і культури м. Луганська праці А.С. Люльки наводиться підписаний мною, заступником Голови комісії з питань економічної реформи і управлінням народним господарством Верховної Ради України, адресований генеральному директору Луганського виробничого об'єднання «Верстатобудівельний завод» Є.І. Новохатку лист № 06-3/14-971 від 1 жовтня 1991 р., у якому говориться: «Просимо доручити своїм спеціалістам терміново опрацювати питання, пов'язані з випуском металічних монет.

Пропозиції щодо розміщення зазначеного виробництва необхідно надіслати до 15 жовтня ц.р.

Звертаємо Вашу увагу на особливу вагу цього питання».

Цей мій лист від 1 жовтня 1991 р. історики, нумізмати, працівники музею історії і культури м. Луганська і історик першого в Україні монетного двору і верстатобудівного заводу А.С. Люлько вважають початком зародження карбування монет в Україні. [15, с. 29]

Я першим із трибуни Верховної Ради, на сесіях, засіданнях комісій і підкомісій, на урядових нарадах домагався запровадження національних грошей, а також від-

родження комерційного кредиту, комерційних банків, вексельного обігу, торгівлі грішми, створення ефективної банківської системи, яка служила б народу, а не мафії, та інших атрибутів ринкової економіки, скасованих Сталіним під час кредитної реформи 1930-1932 рр.

Позитивний вплив на сприйняття ідеї запровадження національних грошей народними депутатами справила виголошена з трибуни Верховної Ради моя доповідь як претендента на посаду Голови Верховної Ради України 19.07.1990 р. і особливо дискусія, яка розгорнулась навколо її обговорення [16].

На сесії Верховної Ради 04.01.1992 р. від Народної ради я виступив з альтернативною рухівською програмою переходу України до ринкової економіки, в якій рішуче протестував проти бездумної реалізації положень «Вашингтонського конценсусу», ставив питання про державне регулювання економіки, застосування протекціоністської політики, ліквідацію сталіністської кредитно-банківської системи, негайне запровадження національної валюти – гривні, розбудову митниці та інших атрибутів державності. [17].

Наша рухівська програма переходу до ринку була повністю самостійницькою, без заходів шокової терапії, не допускала жорсткої монетарної політики, що її нам нав'язували ззовні, базувалася на чітких ринкових принципах й ефективних механізмах господарювання. Номенклатурна більшість у Верховній Раді схвалила програму лібералізації насамперед тому, що її прийняв північний сусід, за яким вона звикла плентатись у хвості.

Моя законотворча робота в галузі грошово-кредитної і банківської політики не завершилась із закінченням депутатських повноважень у 1994 р. Я її продовжував, працюючи консультантом Верховної Ради України II, III, IV, V, VI скликань, членом Наглядової Ради НБУ, економічним радником голови НБУ. Брав участь у підготовці законодавчих актів, тісно співпрацював з комітетами і фракціями.

Верховна Рада видала мою працю «Яка банківська система потрібна Україні», яка була вручена всім народним депутатам. Мною підготовано Концепцію перебудови банківської системи, під якою поставили свої підписи 79 депутатів Верховної Ради XIII скликання й одностайно висловились за розгляд концепції на сесії. Згідно з розпорядженням заступника Голови Верховної Ради О. Дьоміна від 18.01.96 р. Концепцію було надруковано й розіслано в усі комітети і фракції із завданням обговорити і підготувати до розгляду на сесії. 20 жовтня 1999 р. (№ 4122) Верховна Рада видала мою Концепцію вдосконалення грошово-кредитної політики і зміни принципів діяльності банків і вручила всім народним депутатам для законотворчої діяльності.

Для того, щоб вирватись з кігтів хижака – імперії зла і створити державницькі інститути незалежної України – армію, митницю, фінансову систему, треба було докласти багато зусиль. З метою доведення ідей РУХу до армії ми відвідували військові частини. Я разом з В. Мулявою, П. Кислим зустрічався з офіцерами авіаційної армії, командиром якої був К. Морозов, який згодом став Міністром оборони України, підпавши під вплив самостійницьких рухівських ідей [27, с. 692]

У сучасних умовах глибокої кризи, яка охопила все українське суспільство, надзвичайно великого значення набуває опрацювання заходів по її здоланню. Поруч з розв'язанням політичної кризи великої ваги набуває подолання економічної кризи, що позбавляє українців праці і засобів існування. Усунення від влади бандитського режиму Януковича В.Ф. відкриває можливості для порятунку і відродження української економіки, яка доведена до жалюгідного стану: фінансові ресурси розтринькані, виробничий потенціал, що підпорядкований особистому збагаченню олігархів, зруйнований.

Україна розкрадена і пограбована. Багатства України розтягуються по усьому світу. Мільярди доларів щорічно скеровуються в офшори, де осідають на валютних рахунках українських олігархів і мафіозі. В українців вкрадено більш 100 млрд. доларів і вивезено за кордон. Повернення народові України вкраденого національного

багатства є першочерговим, невідкладним завданням.

Успішна реалізація нової програми відродження і активізації розвитку економіки України в революційних умовах перезавантаження потребує усунення усіх перешкод, які стоять тут на заваді. Однією з них є паразитична, лихварська банківська система. Грошовий капітал розтягується олігархами по усьому світу. Гривня ослаблена злочинною доларизацією. На українському ринку володарює чужинець і зайда долар, що пожирає емісійний доход.

Через доларизацію усі проблеми розвитку економіки зводять до курсу долара. Не було б доларизації, не було б цих проблем. Надмірна свобода з валютними операціями нищить Україну.

Нацбанк помилково вважає, що курс гривні має врегулювати ринкова стихія. Нацбанк покладається на ринок, забуваючи про його неефективність. Саме він розкручує валютну спекуляцію.

У нас існує реальний тиск на гривню, бо пропозиція долара у нас менша ніж попит, який є штучним. Через недовіру до гривні люди купують долари і цим самим ще більше послаблюють грошову систему України.

Голова Нацбанку В. Гонтарєва та її перший заступник О. Писарук не спеціалісти з макроекономіки, а фахівці з фондового ринку, і тому проблем підприємств не знають. Нинішнє керівництво Нацбанку не до кінця розуміє суть грошових процесів. І своєю некомпетентністю створює величезні проблеми для країни.

Нацбанк створює тепличні умови для валютних спекулянтів. Котирування інтервенцій Нацбанк називає об 11-12-й годині ранку, а продаж валюти здійснює ближче до 16-ї години, під завісу роботи міжбанківського ринку. Таким чином, комерційні банки, які подали заявки на аукціон, мають час до вечора розігнати курс, аби потім купити валюту в НБУ дешевше за ринкову ціну. І перепродати її вже наступного дня – за ринковою…

Ці щоденні, щотижневі стрибки курсу гривни створюють для економіки багато проблем, паралізують економічне життя.

Те, що відбувається з курсовою політикою, – справжня трагедія для країни. Перше, убожіє населення. Катастрофічно падає купівельна спроможність. Люди вже відчули це, купуючи медикаменти. Страшно уявити, що буде через шість-дев'ять місяців.

Девальвація гривні – удар по малому й середньому бізнесу, у якого внутрішній ринок – єдине джерело доходу.

Виграють від цього тільки експортери. Падіння курсу національної валюти фактично підтримали тільки олігархи, які заробляють на експорті сировини. Влада загралася у валютну лібералізацію. Національний банк не виконує своїх зобов'язань. Виділив чималі ресурси на рефінансування комерційних банків. Хто контролює ці гроші? Де адмінресурс НБУ, який повинен контролювати кожну копійку і стежити, щоб ці гроші не вийшли на валютний ринок?

Нічого цього немає. Тут є вина й уряду. Він нічого не робить для того, щоб поліпшити інвестиційний клімат в Україні. Нічого не змінилося. Осідлали ті схеми, які були побудовані «сім'єю» Януковича. І сьогодні практично продовжують те саме. Досить красти.

Держава повинна визначитися із пріоритетами й чітко їх дотримуватися. Всі країни світу, які хотіли добитися чогось, завжди захищали свої пріоритети. Англія – 350 років тому. Франція – 250. Індія, Бразилія це роблять сьогодні, потужно, незважаючи ні на що. Що робить Україна? Україна втратила стимули розвитку.

Рузвельту вдалося здолати велику депресію за допомогою закриття банків і вилучення усього золота з приватного використання і за допомогою цих заходів усунути чинники, які підривали економічну стабільність. Україні це треба зробити з доларом [32].

З 176 банків половина проблемних. Надійність фінустанови залежить від того, куди керівництво інвестує кошти. Більшість банків діють, як фінансові піраміди. Залучають нових клієнтів, щоб за рахунок їхніх коштів виплачувати депозити попереднім вкладникам.

Давно пора опрацювати і реалізувати свою економічну політику, побудовану на економічному націоналізмі. Для цього треба створити нову модель відродження української економіки, звільнену як від совдепівських пережитків адміністративної системи, так і від хаосу, породженого нав'язаною Україні політикою саморегуляції, сформульованої у Вашингтонському консенсусі та засадничих принципах так званої шокової терапії. Особливої уваги потребує поліпшення діяльності банківської системи, яка носить лихварський характер і паразитує не лише на підприємствах, а й на громадянах. Через брак кредитів і їхню дорожнечу активні й ініціативні люди не можуть займатись бізнесовою, в першу чергу виробничою діяльністю. Це ж стосується і підприємств. У той час, як у країнах Європейського Союзу плата за кредит становить 1,5%, в Україні вона в десятки разів вища.

На сьогоднішній день практично ні один банк не пропонує кредитів готівкою менше ніж під 35% річних. У деяких установах такі кредити ще дорожчі – 45–50 % річних.

При сплаті 20–25 і більше відсотків за кредит виробництво не може розвиватись. Ці грабіжницькі, надмірно високі відсотки за користування кредитом не мають жодного обґрунтування і виправдання. Доти, поки кредити не будуть доступними для енергійних, працьовитих людей, малий та середній бізнес не розвиватиметься.

Таким чином, одним з недругорядних чинників, що стоїть на заваді розвитку України, залученню людей до результативної та продуктивної праці є недосконала, точніше лихварська, паразитична банківська система з її високими відсотковими ставками, недосконалими формами обслуговування.

Слово «кредит» тепер частіше інших зустрічається на парканах, стовпах, вікнах вагонів метро і в рекламних таблоїдах. Створюється помилкове враження, що гроші самі йдуть у руки. Невже ми стаємо країною фінансового достатку? Не слід випускати з поля зору питання, куди йдуть кредитні ресурси, чим зайняті банки, на що вони скеровують свої зусилля? Банки зовсім не переймаються інвестиціями, відкриттям вітчизняних підприємств, організацією виробництва товарів, а переважно наданням короткострокових споживчих кредитів на короткий термін під високі відсотки. Величезні кредитні ресурси скеровуються на придбання імпортних товарів. У той же час реальний сектор страждає від безгрошів'я через труднощі в кредитуванні. І подібний кредитний бум у споживному секторі в цілому тепер не на користь розвитку економіки і нам не по кишені.

Українські і міжнародні експерти відзначають, що при такій величезній дорожнечі кредитів економіка не може взагалі розвиватись. Тому треба негайно вжити невідкладних заходів до виправлення ситуації.

Хто ж повинен навести порядок у кредитуванні і в діяльності банків? Це повинні зробити держава і її представник в банківській системі – Національний банк України, який не справляється зі своїм завданням. Нацбанк став простим статистом, що лише фіксує стан справ на грошовому ринку. З контролера за діяльністю банків він став їхнім представником в органах влади і захисником їхніх інтересів.

Держава не лише не використовує дешевих кредитів як можливий засіб допомоги підприємствам, а навпаки за допомогою збільшення податкового тягаря душить виробництво як податками, так і грабіжницькими банківськими відсотками.

Існуюча банківська система має істотні вади, тому її треба докорінно змінити. Що треба зробити, щоб банки були зацікавлені вкладати гроші у виробництво, а не в спекулятивні посередницькі операції? Для забезпечення пільгового кредитування потрібні значні фінансові ресурси. Де їх взяти, хто їх може дати? Національний банк не може самостійно вирішити цієї проблеми, хоч дещо міг би зробити в цій справі. Для забезпечення пільгового кредитування міг би використовувати емісійний доход, який сьогодні невідомо куди діється.

У країні немає потужних контрольних органів за діяльністю банків, що створює сприятливі умови для крадіжок, махінацій, різних зловживань, яких, за свідченнями

правоохоронних органів, у банківській системі найбільше. Кредитно-банківська система України досі перебуває під впливом кримінальних елементів.

Навколо наших банків формуються різного роду конвертаційні пункти та інші посередницькі структури, через які мільярди гривень перетворюються у долари, розкрадаються і вивозяться за кордон.

Через ненадійність банківської системи України одні громадяни тримають гроші в матрацах, другі в банках (консервних), треті перекачують в офшорні зони на о. Науру і Вануату, Кіпру, Греції, Панами, четверті – вкладають у швейцарські, американські, англійські та інші банки.

Нацбанк України повністю випустив з рук регулювання грошового обігу.

У виданій Верховною Радою для використання народними депутатами в законотворчій діяльності моїй праці «Яка банківська система потрібна Україні? (до концепції становлення і розвитку банківської системи України)» є такий спеціальний розділ «Яка економічна політика потрібна Україні?», у якому дається чітка відповідь: «Реформи слід почати не з шокової терапії, абсолютної лібералізації ринку, а з поступової ін'єкції в державну економіку підприємницької активності, надання підприємцям допомоги дешевими кредитами і податковими знижками. Україні потрібна розумна державна регуляторна політика».

Ні США, ні Німеччина не сформувались як світові потуги за допомогою політики лібералізму і відкритого ринку, яку нам нав'язували. Америка, як і Німеччина, досягли успіхів без торгової лібералізації.

Українській владі замість того, щоб на європейських і світових смітниках підбирати найгірший досвід треба було вчитись на взірцях позитивного досвіду.

Українська економіка опинилася без своєї фінансової інфраструктури, позбавлена можливості створення єдиного платіжного простору в країні і забезпечення стабільності власної валюти.

Про великі негаразди в банківській системі України говорить те, що перший заступник голови Нацбанку Борис Приходько міг вкрасти в лютому 2014 р. 2 млрд. 69 млн. гривень.

Відбувається спотворення національної банківської системи, яка перестає слугувати цілям національного розвитку та все більше стає інструментом забезпечення інтересів міжнародних фінансових груп, головним чином шляхом захоплення внутрішнього споживчого ринку країни, що призводить до структурної деформації та деградації внутрішнього виробництва.

Безрозсудне допущення українською владою нічим не обмеженого кредитування імпорту товарів народного споживання від "мобілки" до автомобілів не лише постачає ресурси чужим економікам, але й вбиває вітчизняних виробників, зменшує кількість робочих місць і зайнятість населення – матеріальну основу життя суспільства.

Не можна чекати, що буде стабільною валюта країни, яка набагато більше купує за кордоном, ніж продає. За минулий рік ми купили товарів на 16,4 мільярда доларів більше, ніж продали. Питання, а де ми взяли гроші? Коштів, які ми отримали за наші товари і послуги, не вистачило б, аби купити усі ці імпортні товари. Ці гроші – зовнішні позики та золотовалютні резерви, які в нас на той час були. Ніде в світі ви не знайдете країну, де б лікар, учитель, держчиновник отримали високу легальну заробітну плату, якщо там немає промисловості. Хороші зарплати в бюджетному секторі є в тих державах, де високорозвинена промисловість.

Так що для того, щоб організувати сучасну кредитну грошову систему і реалізувати ефективну кредитну політику, треба ще багато трудитись, мобілізувати національний інтелектуальний потенціал, увесь науковий доробок країни.

Доля української революції залежить від успіхів в економічному будівництві, від зрушень у розвитку виробництва, якому слід приділяти першочергову увагу. Люди повинні відчути її результати через гаманець і споживчий кошик. Треба здійснити перехід від експортно-орієнтованого виробництва, що базується на грабуванні багатств України, до виробництва для внутрішнього ринку. Треба відмовитись від

банківської таємниці. Банки треба наблизити до виробництва, змусити їх вкладати кошти у створення підприємств і займатись їхнім технічним розвитком. Треба створювати механізм довгострокового кредитування на комерційній основі під великі модернізаційні проекти для придбання технологій, завезення обладнання в реальний сектор економіки. Давно пора створити державний потужний інвестиційний банк.

В Україні всі крупні капітали виникли в результаті грабіжницької приватизації, різного роду махінацій і корупційних угод з владою. Олігархи приховують реальні прибутки, уникають оподаткування, вибивають мільйонні пільги для своїх підприємств, затримують виплату зарплат робітникам, виплачують її в конвертах. Позбутися треба злодійства. Слід змусити всі офшорні компанії, що мають власність в Україні, перереєструватися тут. Повернути сюди кошти з-за кордону. Половина піде в бюджет, решта залишиться на рахунках компаній для власного розвитку: інвестицій у виробництво, вирішення екологічних проблем, підвищення соціального захисту. Якщо олігарх не поверне грошей сюди, його підприємства перейдуть у держвласність.

Одне лише дотримання в Україні чинних законів, припинення відпливу грошей з країни через офшори дозволить збільшити державний бюджет на десятки процентів, а то й у рази, що дозволить розв'язати багато поточних і майбутніх проблем нашої країни.

Усі вкрадені в народу гроші, серед них з бюджету, і сховані в офшорах треба повернути.

Надзвичайно велике значення в організації держави відіграє грошова система. При недосконалій її організації через її посередництво відбувається розкрадання народних багатств. Тому питання організації і удосконалення грошової системи потребують повсякденної уваги.

Література

1. Швайка М.А. Нариси з історії економічних поглядів. В-во Київського міжнародного університету, 2006.

2. Швайка М. А. Українська гривня. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2004.

3. Швайка М.А. З історії українських грошей. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2006.

4. Овсянникова Оксана. Михайло Швайка – активний поборник кредитної грошової системи // Економічний вісник Донбасу. – 2008.- № 4 (14). – С. 206-215.

5. Shvayka Mykhailo A. The Credit Monetary System: Ist Essence and Peculiarities of its Functioning. – Kyiv: Publishing house of Kyiv International University, 2008.

6. Андріїв М. (псевдонім Михайла Швайки) Гроші госпрозрахункової України // Поступ. – Червень. – 1989. – № 5.

7. Камінський А. На перехідному етапі «гласність», «перебудова» і «демократія» на Україні. – Мюнхен: Український Вільний університет. – Серія: Монографії. – Ч. 51. – С. 220.

8. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого \\ Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. Грушевського НАН України. 2000.

9. Швайка М.А. Економічний суверенітет України. І все-таки карбованець \\ Радянська Україна. – 28 червня. – 1990.

10. Швайка М.А. На шляху до євроатлантичної інтеграції України. К.: В-во Київського міжнародного університету, 2008. – С. 211-216.

11. «Народне слово», «Селянин» за 19 березня 1994 р.

12. Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К.: Факт. 1999. – С. 128-129.

13. Жайвір. Літературно-мистецький альманах. – Бережани. 2002. – № 2 (78), квітень.

14. Факти, 2000. – 2 сентября. – С. 5.

15. Люлько А.С. Луганский станкостроительный завод – первый монетный двор Украины. – Часть 1. Первые шаги. – Луганск. – Шлях, 2000. – С. 29.

16. Радянська Україна. 1990. – 22 липня.

17. «Пробудження». – 1992. – № 2; «Голос України». – 1992. – 22 січня.

18. Концепція переходу Української

РСР до ринкової економіки // Відомості Верховної Ради Української РСР, 1990. – № 48. – 27 листопада. – С. 884-898.

19. Яка банківська система потрібна Україні (до концепції становлення і розвитку банківської системи України). – К.: В-во Верховної Ради України. 1995.

20. Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 196 с.

21. Shvayka Mykhailo A. The issues of formation from the crisis stimulator into provoker of world financial crisis. – Kyiv: Publishing house of Kyiv International University, 2009.

22. Швайка М.А. Кредитна грошова система: її суть та особливості функціонування. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2008.

23. Швайка М.А. Банківська система України: проблеми становлення і удосконалення. – К.: В-во Київського міжнародного університету, 2010.

24. Швайка М.А. Удосконалення банківської системи як передумова подолання кризи платежів // Економіка України та шляхи її подальшого реформування. Матеріали Всеукраїнської наради економістів 14-15 вересня 1995 р. – Видавництво «Генеза», Київ. 1996.

25. Швайка М.А. Економічні атрибути незалежності України. К.: В-во Київського міжнародного університету, 2011.

26. Ратай В. Хто є автором української гривни? Шлях перемоги. 2013, 24 квітня.

27. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У двох томах. Том 2. Житомир. «Рута». 2011.

SUMMARY

The article deals with the role of monetary system in the organization of the Ukrainian State, the demands to the creation of the credit-monetary system were discussed, which follows the monetary system based on gold, the existing monetary credit pawn broker system were criticized. The author shows the possibilities to improve this system.

28. Горобець О. Чи з'явиться портрет академіка Михайла Швайки на українських грошах? // Постскриптум плюс: всеукраїнська щотижнева газета. – № 1 лютий, 2007.

29. Швайка М. А. Экономические методы ускорения воспроизводственных процессов. Институт экономики АН УССР. К.: 1979, с. 27-49.

30. Ковтун С. Історія Народного Руху України. – К.: Факт, 199. – С. 128–129.

31. Падалка С.С. Проблеми вітчизняної економіки та політичної практики НРУ. Народний Рух України: історія, ідеологія та політична еволюція (1989-2009): матеріали круглого столу, присвяченого 20-річчю створення НРУ за перебудову; (20 вересня 2009). – НАН України; Інститут історії. – К., 2010.

32. Швайка М.А. Банківська система України: проблеми становлення і удосконалення. – К.: Видавництво Київського міжнародного університету, 2010. – 760 с.

33. Weekly UA. – 04. – 10.06.2009. – С. 17.

34. Georg W. Kolodko. Russia Shold Put its People First // New York Times, july 7, 1998.

35. Щвайка М.А. Соціально-економічні проблеми європейського шляху розвитку України // Україна в умовах європейської інтеграції та глобалізації світу [за ред. О.А. Чумаченко]. – К. : КиМУ, 2013. – С. 243–344.

РОЛЬ ЕСТЕСТВЕННЫХ МОНОПОЛИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ

НЕДВЕДЦКИЙ Вадим Марьянович - аспирант Института экономики НАН Беларуси

ШУЛЕЙКО Ольга Леонидовна, - к.э.н., заведующий сектором финансовой политики, Институт экономики НАН Беларуси

В статье говорится о возрастающей роли монополистических структур в функционировании и развитии национальной экономики; выявлено, что величина цен и тарифов на услуги и продукцию естественных монополий влияет на интенсивный рост национальной экономики и стабильность ее развития; рассматривается влияние индексации тарифов на инфляционные процессы.

Ключевые слова: естественные монополии, тарифная политика, инфляция, индексация тарифов, национальная экономика, государственное регулирование.

Постановка проблемы

На современном этапе хозяйствования ведущей тенденцией развития как мировой экономики, так и экономик отдельных стран являются рыночные преобразования, которые в значительной степени влияют на стабильность и эффективность экономического развития. Данная тенденция также затрагивает отрасли естественных монополий, оказывающих широкий спектр услуг (предприятия инфраструктурных отраслей). В связи с тем, что монополии могут диктовать цены на свою продукцию и услуги, эффективное регулирование естественно монопольного сектора экономики требует регулирования со стороны государства.

Появление и развитие монополий в экономике рыночного типа обусловлено существованием отраслей, в рамках которых экономия связана с ростом масштаба производства и выражена особенно резко, а создание и поддержание конкурентной среды является затратным с точки зрения эффективного расходования ресурсов или просто неосуществимым. В таких условиях наиболее эффективной является такая организация производства, при которой на рынке действует всего лишь один хозяйствующий субъект, способный удовлетворить совокупный спрос, предъявляемый на производимый данной фирмой товар или услугу.

Анализ последних исследований и публикаций

На протяжении длительного периода времени большинство ученых занимаются исследованием функционального значения, теории и практики регулирования естественных монополий: А. Маршалл, У. Баумоль, Р. Виллиг, Дж. Стиглер, М. Фридман, Н. Белоусова, Е. Васильева и др. Однако для Республики Беларусь изучение естественных монополий является малоисследованной проблемой. Поэтому логически важным шагом является выяснение сущности и роли естественных монополий для экономики страны.

Целью данной статьи является определение роли естественных монополий в развитии экономики страны на основе изучения закономерностей и последствий функционирования последних.

Изложение основного материала исследования

Согласно Закону Республики Беларусь «О естественных монополиях» от 16 декабря

2002 г. № 162-З: «естественная монополия представляет собой систему общественных отношений, санкционированную государством, при которой удовлетворение спроса на товарном рынке эффективнее в отсутствие конкуренции в силу технологических особенностей производства, а соответствующие товары не могут быть заменены в потреблении другими товарами, в связи с чем спрос на данном товарном рынке в меньшей степени зависит от изменения цены, чем спрос на другие товары» [4].

Роль естественных монополий в развитии национального хозяйства раскрывается через функции, которые выполняют данные рыночные структуры:

1. Бюджетообразующую – являясь источниками доходов для бюджета страны.

2. Затратообразующую – затраты на товары и услуги естественных монополий составляют значительную долю в структуре себестоимости практически всех товаров. Однако использование в производственном процессе устаревшего оборудования негативным образом отражается на величине издержек и цен. Не случайно страны обращают внимание на снижение энергоемкости ВВП.

3. Инфраструктурную. Зачастую отрасли естественных монополий называют инфраструктурными. К числу инфраструктурных отраслей относятся предприятия, создающие условия для эффективного функционирования и развития экономики, а основная часть товаров предоставляется потребителям с помощью специализированных объектов, охватывающих всю территорию страны (дороги, электропровода, телефонные линии, железные дороги и др.).

4. Социальную – производимые товары и услуги носят жизнеобеспечивающий характер. Например, на жилищно-коммунальные услуги в структуре потребительских расходов домашних хозяйств нашей страны приходится 4,1 % до 5,0 % [6]. К числу основных социальных функций деятельности естественных монополий относятся: обеспечение равного доступа к товарам и услугам монополистических образований, осуществление природоохранных мероприятий, предоставление товаров и услуг независимо от территориальной расположенности, создание разветвленной инфраструктурной сети, обеспечивающей единство территорий, обеспечение национальной безопасности.

5. Стабилизирующую. Естественные монополии играют двоякую роль. С одной стороны, выпуск продукции естественными монополиями положительно коррелирует с национальным производством в долгосрочном периоде. С другой стороны, в краткосрочном периоде в силу относительно стабильного спроса на их продукцию со стороны населения и внешнего сектора экономики они могут выполнять контрциклическую функцию в экономике, сдерживая спад в периоды кризисов и предотвращая перегрев в периоды подъема [3].

Проводимые в последние годы экономические реформы, преследовавшие цель улучшения бизнес-климата, практически не затронули сектора инфраструктуры. Тарифы в некоторых отраслях устанавливались на искусственно низком уровне для сдерживания инфляционных процессов и поддержания благосостояния граждан, например, пассажирские перевозки. В качестве основных негативных черт белорусского сектора инфраструктуры можно назвать: недостаточную конкуренцию, чрезмерное регулирование, государственное господство, многочисленные искажения в стимулах и неэффективные инвестиции.

В последнее время вопрос о роли цен и тарифов для деятельности белорусских предприятий достаточно важен с точки зрения последствий экономического кризиса и в связи с обострением уровня конкуренции на внутреннем и внешних рынках. Формирование цен и тарифов на услуги и продукцию естественных монополий и объемы производственного потребления продукции реальным сектором экономики влияют на интенсивный рост национальной экономики и стабильность ее развития. Социальные и региональные составляющие цен и тарифов являются ключевыми факторами, влияющим на формирование уровня потребления различных слоев населения.

Правовое регулирование как одно из основных составляющих государственного регулирования деятельности естественных монополий направлено на создание определен-

ных ограничивающих рамок деятельности монополистов. Базовой задачей регулирования является доведение тарифов монополий к экономически оправданному уровню издержек. Из таблицы 1, в которой показаны индексы цен на продукцию естественных монополий по отношению к предыдущему году, и таблицы 2, демонстрирующей динамику тарифов на услуги естественных монополий за 2005-2012 гг. по отношению к соответствующим периодам, заметна постоянная динамика роста цен.

Несмотря на госрегулирование тарифов отраслей естественных монополий, основной целью которого является их сдерживание, в этих отраслях наблюдался в целом более высокий ценовой рост по сравнению с остальными отраслями, что вносит значительный вклад в инфляционные процессы и является их важнейшим компонентом. В Республике Беларусь правительство стремиться ограничивать тарифы естественных монополий для сдерживания темпов инфляции, в результате у многих возникают убытки, которые субсидируются государством. Учитывая негативные последствия перекрестного субсидирования тарифов на услуги, оказываемые населению, как для отдельных организаций, так и для экономики в целом, в республике ведется работа по поэтапному сокращению данного явления, т.е. снижению нагрузки на реальный сектор экономики, что, в свою очередь, благоприятно должно отразится на экономике в целом.

Быстрый и значительный рост цен электро-, газо-, водоснабжение и канализацию и отопление обуславливает необходимость изучения обоснованности затрат (к приме-

Таблица 1

Индексы цен производителей промышленной продукции за 2005-2012 гг., %*

Отрасль промышленности	Период							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Индексы цен производителей промышленной продукции	111,0	109,0	122,2	115,4	111,3	118,9	249,6	120,6
Производство и распределение электроэнергии, газа и воды	114,0	115,0	134,3	117,5	125,2	132,4	248,8	103,6

* Построено на основании данных статистического сборника «Промышленность Республики Беларусь» и статистического ежегодника «Республика Беларусь».

Таблица 2

Динамика индексов потребительских цен на услуги в Беларуси и их прирост за 2005-2012 гг., %*

Отрасль промышленности	Динамика индексов потребительских цен на услуги в Беларуси					
	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Индекс потребительских цен	108,0	113,3	110,1	109,9	208,7	121,8
Услуги (всего)	111,5	116,2	111,9	106,0	164,9	136,1
электроснабжение	118,0	129,4	119,3	100,0	137,9	123,7
газоснабжение	118,0	190,9	102,8	100,0	188,1	-
водоснабжение и канализация	120,2	116,0	124,6	100,7	135,9	171,7
отопление	89,4	100,1	121,3	107,8	124,4	115,3

* Построено на основании данных статистического сборника «Беларусь и Россия», ежеквартального бюллетеня «Беларусь и страны СНГ», статистического ежегодника «Республика Беларусь».

ру, на заработную плату, инвестиционную деятельность, социальные выплаты и т.д.) и соответствия качества предлагаемых услуг и продукции установленному уровню цен.

Как показывает опыт, при снижении уровня платежеспособного спроса и дефиците денежных средств рост тарифов на продукцию естественных монополий способствует снижению объемов производства во всех отраслях экономики страны. Рост цен на электричество, воду, газ и перевозки приводит к подорожанию стоимости проезда, продовольствия, жилищно-коммунальных услуг и т. д. Следовательно, любой рост тарифов монополистов провоцирует цепную реакцию повышения цен, что превращается в стремительный разгон темпов инфляции. Такая ситуация особенно опасна, если тарифы монополистов не имеют под собой экономической основы.

Современный этап развития мировой экономики и экономики Республики Беларусь ставит новые задачи и предъявляет серьезные требования к разработке государственной политики. Рост белорусской экономики продолжает замедляться: так, за I полугодие 2014 он составил 100,5%, достигнут в условиях ухудшения конъюнктуры на основных экспортных рынках; динамика потребительского спроса (прирост розничного товарооборота в I квартале 2014 года составил 13,1%), которая существенно опережает прирост вновь созданной стоимости в стране, также является фактором, ослабляющим макроэкономическую стабильность и способствующим поддержанию инфляционных процессов на уровне, превышающем допустимый целевой параметр. Также велико отставание большинства стран от ведущих (и не только) промышленных держав в производстве промышленной продукции. В Беларуси индекс промышленного производства за I квартал 2014 года составил 96,6%. Отрицательная динамика ВДС промышленности, традиционно формирующей порядка четверти ВВП, послужила одной из основных причин его низкой динамики. Сказалось и значительное падение динамики ВДС сельского хозяйства [5].

К сведению, многие российские производители оказались вытеснены из внешнего и внутреннего рынка, так как не смогли противостоять иностранным конкурентам из-за низкого уровня технологического оснащения и соответственного качества продукции. Это, в свою очередь, повлияло на роль предприятий естественных монополистов в отечественной экономике: развитие топливно-энергетического комплекса предопределило экспортно-сырьевую направленность развития экономики России в ущерб развитию других отраслей реального сектора [2].

Сложившиеся особенности ценообразования, включая государственное установление цен и тарифов, могут как способствовать, так и сдерживать экономический рост, и нести в себе социальные и экономические последствия:

– необоснованный и не согласованный с доходами населения рост тарифов отрицательно сказывается на социальном положении большинства людей и повышает социальную напряженность;

– существенный рост затрат на производство у национальных предприятий в результате необоснованного роста тарифов отрицательно сказывается на конкурентоспособности отечественных производителей;

– рост тарифов инфраструктурных отраслей неизбежно трансформируется в повышение цен на продукцию других отраслей, вплоть до потребительских рынков, и стимулирует инфляцию.

Проблема индексации тарифов естественных монополий сложна. С одной стороны, индексация становится фактором, разгоняющим инфляцию. Кроме того, рост тарифов естественных монополий влияет на инфляцию и через другой канал: более дорогая электроэнергия повышает издержки компаний, которые, в свою очередь, стараются транслировать их на конечного потребителя. С другой стороны, от тарифов зависит выручка и, соответственно, прибыль компаний естественных монополий. А уровень прибыли данных компаний влияет на инвестиционные программы и капитальные вложения, поскольку модернизация сетей является приоритетным проектом для экономики. И конечно, снижение выручки энергетических и транспортных компаний будет снижать их эффективность [1].

На сегодняшний день естественные монополии являются неким способом разрешения противоречий, возникающих в экономике при столкновении экономических интересов различных хозяйствующих субъектов, создавая условия для развития других сфер экономической системы. Согласно К. Тотьеву, монополии, используя преимущества своего монопольного положения, могут разрабатывать стратегию поведения на средне- и долгосрочную перспективу. Заключение долгосрочных соглашений между монополистами и интеграция монополий по производственной цепочке способствует росту внутреннего рынка и повышению инвестиционной привлекательности экономики. Практика глобальных альянсов, которая пока больше характерна для западных компаний, может стать направлением повышения устойчивости регионального и государственного развития в целом [7].

Выводы

Таким образом, в Республике Беларусь существует потребность в изучении закономерностей и последствий функционирования естественных монополий, так как они имеют важное социально-экономическое значение для всего общества, следовательно, любые изменения в их деятельности прямо или косвенно находят отражение в экономических показателях функционирования государства и благосостоянии его граждан. Такое положение естественных монополий обязывает государство тщательно контролировать их деятельность и нести ответственность за характер экономической политики, проводимой данной рыночной структурой. При формировании и регулировании тарифов необходимо учитывать также показатели обоснованности затрат, соответствия качества предоставляемых услуг или продукции установленному уровню цен, эффективности, надежности работы субъектов естественных монополий, что будет способствовать формированию добросовестной конкуренции, защите прав потребителей и устранению ценовых диспропорций, сдерживающих экономический рост. Одновременно с ограничением роста тарифов инфраструктурных отраслей необходимо использовать компенсирующие меры, направленные на обеспечение потребностей их инвестиционного развития.

SUMMARY

The article says the increasing role of monopolistic structures in the functioning and development of the national economy; identified that the magnitude of prices and tariffs for services and products of natural monopolies affect the intensive growth of the national economy and the stability of its development; examines the influence of indexation on inflation.

Литература

1. Герасименко В. В. Принципы тарифной политики и задачи стимулирования экономического роста // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. – 2014. – Вып. №3. – С. 11—17.

2. Жучков А. Ю. Проблемы и перспективы развития естественных монополий в национальной экономике // Социально-экономические явления и процессы. – 2013 – №10 (056).

3. Жучков А. Ю. Роль естественных монополий в национальной экономике // Социально-экономические явления и процессы. – 2013. – №9.

4. Закон Республики Беларусь «О естественных монополиях» от 16 декабря 2002 г. № 162-З [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=H10200162

5. Информационно-аналитическая записка «Об итогах социально-экономического развития Республики Беларусь за I квартал 2014г., факторах, влияющих на ограничения экономического роста, и мерах по преодолению негативных тенденций для выполнения важнейших параметров прогноза на 2014 год» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://brest-region.gov.by/index.php/ekonomika/sotsialno-ekonomicheskoe-razvitie/2496-ob-itogakh-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-brestskoj-oblasti-v-1-kvartale-2014-goda

6. Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2013 год [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.belstat.gov.by/bgd/public_compilation/index_105/

7. Тотьев К. Регулирование деятельности субъектов естественных монополий // Закон. – 1997. – №12. – С. 14-20.

РОЗВИТОК ТА ПЕРСПЕКТИВИ БЮДЖЕТНО-ПОДАТКОВОГО ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ В УКРАЇНІ

КОЗЬМУК Наталія Ігорівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Львівського інституту банківської справи УБС НБУ м. Київ

УДК 333:345

В статье проведена оценка состояния процессов бюджетно-налогового планирования и прогнозирования в Украине. Указаны недостатки и недоработки в сфере планирования поступлений и затрат от налоговых платежей.

Ключові слова: бюджетна система, податкова система, податки, методи планування, податковий менеджмент, державний бюджет.

Постановка проблеми

Створення ефективної системи бюджетно-податкового планування і прогнозування є достатньо актуальною проблемою сучасності. Поки що така система знаходиться у стадії становлення, і треба ще дуже багато зробити в теоретичному і прикладному аспектах, щоб вона була реалізована на практиці. Існує гостра необхідність у вдосконаленні діючих і розробці нових методів бюджетно-налоговоого планування і прогнозування, які сприяли б більшій обґрунтованості планових показників, визначенню чинників і резервів зростання доходів бюджету, ухваленню рішень на основі багатоваріантних розрахунків, використанню сучасних технологій.

Стан дослідження

Податки є обов'язковими платежами, встановленими чинним законодавством, що стягуються до державних цільових фондів, отже, важливим фіскальним інструментом та ланкою фінансової системи держави. Теоретичні питання методів податкового механізму знаходять відображення у працях В.Г. Дем'янишина, М.П. Кучерявенка, Є.С. Вилкової, О.В. Балашової, Г.Ю. Ісаншоної , С.А. Баканової, Л.Ф. Вардересян, Васильєвої М. В., Лабоцкого В.В., Юткиної Т. Ф. та ін. дослідників. Проте, в наукових колах немає єдиної думки щодо змісту етапів податкового планування та прогнозування в Україні та методів їх впровадження у практику.

Мета статті

Метою дослідження є вирішення наукової проблеми розвитку теорії і методології формування системи бюджетно-податкового прогнозування і планування, сучасних методів та моделей прогнозування і планування бюджетно-податкового процесу.

Виклад основного матеріалу

Ефективне державне податкове прогнозування дає можливість визначити ймовірність виникнення тих чи інших непередбачуваних подій, оцінити ризик настання важкопрогнозованих фінансових і податкових ситуацій, проаналізувати розбіжності між цілями платників податків і фіскальними цілями держави, звести до зіставлення потенційний фіскальний ефект з економічно виправданим державним запозиченням та загальним обсягом видатків бюджету, підпорядковування стратегії умові сприяння. На сучасному етапі розви-

тку державних фінансів важливою потребою є переосмислення сутності бюджетної системи у процесі регулювання економіки, підвищення теоретико-методологічного рівня бюджетної політики та розробки нової структури бюджетної системи, бюджетного регулювання на основі виявлених особливостей бюджетного процесу з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду [11], виявлення та застосування реально діючих методів податкового та бюджетного механізмів з метою здійснення впливу та підвищення ефективності діючої фінансової системи держави.

У процесі дослідження даної теми необхідно враховувати, що поняття «метод» означає систематизований спосіб досягнення теоретичного чи практичного результату, визначеної мети [9, с. 373]. На нашу думку, методами податкового механізму є: податкове прогнозування, планування, податковий контроль, податкове регулювання і оперативне управління оподаткуванням.

Що ж до методів бюджетного планування, традиційно виділяють наступні: нормативні, балансові, екстраполяційні, прямого розрахунку, економічного аналізу, бюджетування. Узагальнювальним при цьому є балансовий метод, суть якого полягає в обов'язковому збалансуванні доходів і видатків. Конкретне його призначення полягає в тому, щоб уникнути можливих диспропорцій між доходами й видатками на всіх рівнях бюджетного планування, а також вибрати оптимальний варіант задоволення суспільних потреб. За допомогою балансового методу встановлюються правильні пропорції в розподілі бюджетних коштів між центральними, республіканськими і місцевими органами державної влади й управління з метою забезпечення їхніх потреб у фінансових ресурсах для здійснення господарського і соціально-культурного будівництва. Балансова ув' язка доходів і видатків бюджету забезпечує його стійкість, створює необхідні умови для успішного виконання як державного, так і кожного виду місцевих бюджетів. Цей метод на сучасному етапі став невід'ємною складовою програмно-цільового підходу щодо складання бюджету, який є найбільш поширеним у світовій бюджетній практиці. Але ж методику прогнозування і планування бюджетних податкових надходжень слід розглядати як єдиний процес, за допомогою якого відбувається корегування фінансових показників, прийняття управлінських рішень.

Діюче законодавство, що регулює процес бюджетно-податкового планування і прогнозування , передбачає розроблення прогнозу основних бюджетних показників на три роки, наступних за плановим. Враховуючи практику ухвалення бюджету, коли між першим і третім читанням відбуваються суттєві зміни правових показників на наступний рік, прогноз бюджетних показників одразу ж втрачає властивість орієнтира для фінансового забезпечення загальнодержавної, регіональної та галузевої політики на довгострокову перспективу.

Необхідно зауважити, що процес прогнозування теоретично передує процесу планування, але в реальній ситуації цих два процеси тісно пов'язані і здійснюються одночасно. Тому прогнозування і планування бюджетних надходжень можна розглядати як єдиний процес. При цьому, основними напрямками державного податкового планування є: розробка науково обґрунтованої концепції побудови податкової системи держави; розмежування податкових повноважень і джерел доходів між органами влади і управління на різних рівнях; розрахунок контингентів податків, що мобілізуються до бюджету на території. Основними завданнями податкового прогнозування є наступні: оцінка дохідності регіону, потреб технічного оновлення галузей, спеціалізації регіону, стан оплати праці, ресурсної бази регіону, участь регіону у експортно-імпортних операціях, якість виробничої і соціальної інфраструктур, забезпеченість транспортними магістралями, рівень зайнятості. Отже, знання потенціалу регіону дає можливість сформувати пільговий режим оподаткування, що є важливим при удосконаленні податкового законодавства.

Інтенсивне використання та подальший розвиток наукових досліджень призвели до створення потужного арсеналу методів та прийомів податкового прогнозування. Тому слід провести чітку систематизацію методів прогнозування.

Залежно від загальних принципів інтуїтивні методи прогнозування можна поділити на індивідуальні та колективні експертні оцінки. До групи індивідуальних експертних оцінок, які застосовуються при податковому прогнозуванні, належать такі методи: аналітична записка, побудова сценаріїв, генерація ідей. Група колективних експертних оцінок включає в себе методи комісії, мозкової атаки, анкетування [4]. Ефективність вибору методів прогнозування залежить від таких факторів: мета та завдання прогнозу; період, на який формується прогноз; специфіка та особливості об'єкта прогнозування; вірогідність і повнота інформаційної бази; фактори, які обмежують прогнозування.

На нашу думку, податкове прогнозування і планування можна розглядати не лише з позиції держави, але й з позицій платника податків. У процесі прогнозування розробляються заходи з удосконалення контролюючої функції податкового органу, створення необхідних умов для підприємництва, покращення економічного становища в регіоні і державі. Це сприяє збільшенню податкових надходжень у бюджетну систему.

Таким чином, основним завданням податкового прогнозування виступає визначення на певний часовий період економічно обґрунтований розмір податкових надходжень у бюджети різних рівнів, а також обсяг податків, які повинен сплатити конкретний суб'єкт оподаткування.

Податкове прогнозування полягає у визначенні економічно обґрунтованої величини податків, які мають сплачувати платники до відповідних бюджетів та до державних цільових фондів. Метод податкового прогнозування передбачає розрахунок на перспективу податкових надходжень. Це дозволить вчасно скоригувати інші доходи до бюджетів для наповнення їх необхідним обсягом грошових коштів, та коригувати податковий тиск на платників податків. Тобто податкове прогнозування в цілому необхідне для збалансованого розвитку економіки. Відповідно до податкового прогнозу має розроблятися податковий план, у якому буде детально описано певну послідовність дій, спрямованих на виконання податкового прогнозу. Таким чином, податкове планування являє собою процес розробки податкового плану. Залежно від строків слід розрізняти довгострокове податкове планування, яке здійснюється на період, більший за один рік, та короткострокове (оперативне) податкове планування, яке відбувається до одного року, наприклад, на півріччя, квартал, місць, тиждень. Між періодом, на який розробляється податковий план, та точністю планування існує обернена залежність: із зменшенням планового періоду точність планування зростає і навпаки.

У залежності від рівня менеджменту, розрізняють три види податкового планування, а саме:

- державне податкове планування – здійснюється державою;
- корпоративне податкове планування – здійснюється на рівні суб'єктів господарювання, в тому числі групи підприємств;
- індивідуальне податкове планування – здійснюється на рівні фізичних осіб [6, с. 212].

Концептуальні підходи, що існують у даний час, до планування і прогнозування податкових надходжень у бюджет не враховують сучасний стан економічних суб'єктів, специфіку окремих видів економічної діяльності, а також напрями діяльності фінансових і податкових структур. Існуюча методологія податкового прогнозування і планування в контексті сучасних методів і моделей у процесі свого застосування фактично не охоплює велику частину податкових доходів бюджету [2, с. 98-101] Бюджетно-податкове планування і прогнозування покликані оцінювати не тільки надходження податків і зборів в бюджетну систему, але і наслідки трансформації законодавства, що генеруються, проводити аналіз динаміки об'єму доходів.

Також існує необхідність створення інформаційно-аналітичної системи аналізу, планування і прогнозування податкових надходжень до бюджету, що забезпечує автоматизацію діяльності податкових органів, оскільки підвищення точності прогнозу бюджетних доходів за допомогою сучасних інформаційних технологій є найбільш реальним способом управління збалансованістю бюджету.

Забезпечити комплексну інформаційно-аналітичну підтримку формування вирішень прогнозу і виконання прибуткової частини бюджету можливо за допомогою систем підтримки прийняття рішень (СППР). Серед відмітних особливостей СППР можна виділити [1, с. 25-26]:

- централізоване сховище даних, що дозволяє накопичувати і зберігати дані, інтегрувати інформацію з інших джерел;
- підсистему моніторингу, що дозволяє обробляти і візуалізувати статистичну і аналітичну інформацію, формувати звіти на основі накопичених даних з використанням ділової графіки;
- аналітичну підсистему, що підтримує аналіз тенденцій і закономірностей у динаміці показників, виявлення і статистичну оцінку ступеня взаємозв'язку показників, розрахунки на основі стандартних методик і методик, які формуються;
- підсистему моделювання і прогнозування, що дозволяє виконувати прогнозування на основі комплексу імітаційних моделей.

В архітектурі СППР найважливішим компонентом є комплекс математичних моделей доходів бюджету, призначений для прогнозування надходження податкових і неподаткових доходів бюджетів різних рівнів. При цьому використовуються різні методики [8, с.244-246]:

- статистичне прогнозування надходження податків і зборів із застосуванням формалізованих статистичних моделей;
– прогнозування надходжень на основі виявлення статистичних взаємозв'язків між надходженнями податків і зборів і показниками соціально-економічного розвитку;
– імітаційне моделювання надходжень податків і зборів. Імітаційна модель математично описує залежність надходження кожного виду податків і зборів як функцію від переліку чинників. До числа чинників можуть входити нормативи державної податкової і бюджетної політики; показники соціально-економічного розвитку, що прямо або побічно впливають на податкову базу; ключові фінансові індикатори (курси валют, ціни на світових товарних ринках) і так далі.

Крім методів та різновидів податкового планування, значну роль у даному процесі відіграють принципи , що забезпечують структурування та впорядкування даного процесу. Відповідно до визначення з Великого тлумачного словника російської мови принципом вважається "основне, вихідне положення якої-небудь теорії, навчання, науки й т. п."

Щодо теорії податкового планування це визначення можна інтерпретувати як "основне, вихідне положення теорії податкового планування", тобто до принципів податкового планування слід зараховувати положення, які визначають сутність процесу податкового планування, його основу.

Необхідно відзначити, що у фінансовій науці немає єдиної позиції щодо класифікації принципів податкового планування, і фахівці трактують їх по-різному, однак близькість поглядів проявляється в тому, що основним принципом податкового планування є принцип законності.

Беручи до уваги різнобічність і численність принципів податкового планування, для полегшення сприйняття доцільно їх класифікувати на загальні й спеціальні. До загальних принципів можна віднести принципи, властиві будь-якому виду планування (бюджетування) підприємства, і в тому числі податковому плануванню як підсистемі внутріфірмового планування підприємства.

Ще одним із методів податкового механізму є податковий контроль – комплекс заходів, спрямованих на виявлення та аналіз відхилень фактичного розміру податкових надходжень від прогнозованого та прийняття рішень з метою їх усунення. Слід відзначити, що контроль

є обов'язковим елементом будь-якої галузі державного управління, а податковий контроль є самостійним напрямом державного фінансового контролю, адже він охоплює стадію формування грошових фондів. У літературі податковий контроль розглядається з двох боків: як особлива діяльність щодо виконання податкового законодавства України та як функція або елемент державного управління економікою [6, с. 8].

Підтримуючи ідеї М.П. Кучерявенка [7, с. 317-318], вважаємо доцільним виділити такі складові податкового контролю:

1) підконтрольний (контрольований) суб'єкт – юридичні та фізичні особи – платники податків, зборів та обов'язкових платежів;

2) контролюючий суб'єкт – податкові органи (податкові адміністрації, митні управління, податкова міліція), органи Пенсійного фонду України та органи фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

3) об'єкт контролю – діяльність підконтрольних суб'єктів у процесі оподаткування;

4) відносини, що виникають у процесі контролю між податковими органами (контролюючим суб'єктом) та юридичними і фізичними особами (підконтрольними суб'єктами);

5) методи податкового контролю.

На нашу думку, передбачена державою стратегія розвитку України, реформування підходів до державного управління, цілі розвитку державної податкової служби потребують: спрямування зусиль державної податкової служби на збільшення дохідної частини бюджету шляхом вдосконалення податкового законодавства, розширення бази оподаткування, спрощення механізму обчислення податків, створення сприятливих податкових умов для розвитку виробництва і приватного підприємництва.

Оперативне управління оподаткуванням передбачає: постійний моніторинг показників діяльності платників податку; надання податковими органами своєчасних та якісних послуг платникам податків; надання платникам податків оперативних послуг та роз'яснень податкового законодавства шляхом створення інформаційно-довідкових центрів, створення автоматизованої системи операційної та управлінської діяльності ДПС; впровадження досконалої системи адміністрування податкового боргу платників податків; уніфікацію форм податкової звітності та вдосконалення інструкцій щодо їх заповнення, створення системи приймання податкової звітності від платників в електронному вигляді.

Висновок

Таким чином, можна зробити висновок, що бюджетно-податкове планування і прогнозування не є елементарним визначенням розміру майбутніх надходжень до бюджету. Це складний процес виявлення і мобілізації наявних в економіці країни резервів, вирішення загальнодержавних і галузевих завдань на найближче майбутнє і перспективу, потребуючий застосування новітніх, автоматизованих і найбільш ефективних методів та методик. На нашу думку, систематичне використання методів податкового механізму сприятиме поліпшенню динаміки та структури ВВП, окремих галузей промисловості, покращить соціальне забезпечення населення.

Література

1.Андріанов Д. Побудова систем обліку, аналізу і прогнозування державних фінансов // Міжнародний журнал «Проблеми теорії і практики управління». – 2006. – №2.

2. Васильева, М.В. Прогнозування і планування в оподаткуванні: навчально-методична допомога. – Орел: ОРЕЛГТУ, 2007. – 453 с.

3. Вылкова Е. С. Налоговое планирование : учебник для вузов / Е. С. Вылкова, М. В. Романовский. – СПб. : Питер, 2004. – 634 с.

4. Воробйов Ю. М. Прогнозування податкових надходжень в контексті Податкового кодексу України / Ю. М. Воробйов // Митна безпека. Серія: Економіка. – 2010. – №8. – С. 13

АНОТАЦІЯ

У статті проведено оцінювання стану процесів бюджетно-податкового планування і прогнозування в Україні. Вказано недоліки та не доопрацювання у сфері планування надходження та витрачання податкових платежів.

SUMMARY

This article presents the evaluation of processes of fiscal planning and forecasting in Ukraine. Deficiencies and no improvement in planning income and expenditure taxes.

5. Дмитриева Н. Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации : Учебник для вузов / Н. Г. Дмитриева, Д. Б. Дмитриев. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 512 с.

6. Ісаншина Г. Ю. Податковий менеджмент : навч. посіб. / Г. Ю. Ісаншина – К : ЦУЛ. – 2003. – 260 с.

7. Кучерявенко М. П. Податкове право України: Академічний курс : підручник / Кучерявенко Микола Петрович – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 701 с.

8. Лабоцкий в.В. Управління знаннями: технології методи і засоби уявлення, витягання і вимірювання знань: Навчань. допомога / В.В. Лабоцкий. – Мн.: БГЕУ, 2006. – 327с.

9. Метод / Філософський енциклопедичний словник / [С. Кримський]; гол. ред. В. І. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. – С. 373.

10. Пасько Т.О., Чернявська Л. В. Сутність та структура методів податкового механізму. Экономические науки / Государственное регулирование экономики.

11.Сідельникова Л. Прогнозування росту бюджетних ресурсів / Л. Сідельникова // економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. Ч. 1. – С. 316 – 320.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ПОЛИТИЧЕСКОЙ СВОБОДЫ СТРАН-ЧЛЕНОВ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СООБЩЕСТВА

ГАЛОЯН Диана Робертовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры Международных экономических отношений в Армянском государственном экономическом университете

УДК 339.9

Анализ показателей экономической и политической свободы стран ЕврАзЭС показал, что эти страны вовсе не стремятся к адаптации т.н. европейских ценностей. Региональная экономическая интеграция подразумевает не только экономическую либерализацию и углубление экономических отношений, но и адаптацию ценностей, укоренившихся в данном регионе. Следовательно, для региональной экономической интеграция стран ЕврАзЭС стабильное развитие каждой национальной экономики и утверждение демократии является необходимостью.

Ключові слова: ЄврАзЕС, економічна свобода, політична свобода, громадянська свобода, рейтинг, Freedom House, , Heritage Foundation, Doing Business.

Актуальность темы исследования

Экономическая регионализация – сравнительно новый процесс, возникший в международных отношениях после Второй мировой войны. Под ним можно понимать образование и развитие экономических объединений географически близкими государствами. В основе подобных группировок лежат соглашения преференциального характера. Однако на практике существуют два разных типа и один подтип регионализации: возрождение региональных держав, формирование региональных интеграционных группировок и возникновение так называемых треугольников развития.

Под первым типом понимается способность той или иной сравнительно крупной страны навязывать свою волю сопредельным, как правило, малым странам относительно мирными, дипломатическими (как политическими, так и экономическими) методами. Иными словами, возникновение и существование региональной державы изначально предполагает значительное неравенство экономической мощи сопредельных государств. Формирование таких региональных групп поначалу преследует преимущественно политико-экономические цели. Как правило, взаимоотношения в таких образованиях не определяются каким-то всеобъемлющим соглашением и часто строятся на неформальных основах. Слабость юридической базы объясняется также тем, что крупные страны редко находятся в зависимости от малых и отношений между самими малыми государствами, т.е. общего кодекса поведения [9].

Решающим для устойчивости таких образований фактором является постоянство внешних угроз или (что лучше) взаимовыгодный унаследованный характер экономического сотрудничества, формирование элементов общего хозяйства, взаимодополняемость. Однако добиться такого качества отношений не всегда просто. Высок риск ухода малых участников по политическим и другим мотивам. Нередко малые страны опасаются даже серьезных инвесторов из региональной державы, стремятся всемерно диверсифицировать внешние связи. Крупные колебания мировой конъюнктуры, в свою очередь, способны выбивать из группировки отдельных членов. Поэтому элементы общего хозяйства должны по возможности усиливаться и рас-

пространяться вширь, повышая относительную независимость всех членов. Однако основной набор таких элементов обычно есть только у региональной державы. Именно к этому типу интеграции можно отнести соглашение ЕврАзЭС.

Углубление процесса экономической интеграции государств-членов ЕврАзЭС является частью политики экономического развития, которая позволит странам-партнерам выйти из сырьевой «ловушки» и продвигаться к формированию инновационной и наукоемкой экономике. Эта политика подразумевает активацию промышленного потенциала, восстановление производства высокотехнологических товаров и товаров с высокой добавленной стоимостью, на основе развития международной специализации и кооперации производства. Тем не менее, в течение переходного периода практически во всех странах СНГ провалы экономических реформ сопровождались потерей ранее накопленного технологического потенциала. Сказанное относится как к разрушению промышленных комплексов, так и к потере человеческого капитала и ухудшению показателей экономической и политической свободы.

Степень изученности проблемы

Исследуя вопросы геополитического вектора развития Армении, изложенные в научной литературе, нельзя не заметить довольно широкий спектр взглядов на эту проблему, порой даже диаметрально противоположных. Но в принципе, предлагаются два основных направления – это либо Россия, либо Европейский Союз [6; 8] Но последнее время довольно детально анализируются перспективы развития страны в контексте экономических объединений на постсоветском пространстве как альтернативных вариантов интеграции [12]. Также предпринимаются попытки оценить влияние России в Восточном партнерстве на отношения с Арменией [6].

Цель исследования

Поэтому, наша задача – выявить экономические проблемы, перед которыми стоят страны ЕврАзЭС и предложить решения, которые позволят реализовать весь потенциал интеграционного соглашения.

Основная часть

Для достижения поставленной цели в данной статье мы рассмотрим показатели экономической и политической свободы стран-членов Евразийского экономического сообщества и Республики Армения.

Итак, рейтинг легкости ведения бизнеса в странах ЕврАзЭС (за исключением Таджикистана) выше, чем средний мировой уровень. По этому показателю, среди изучаемых стран, Казахстан находится на 50-ом месте среди 189 стран мира. Второе место занимает Беларусь (63-ое в мире), а третье – Киргизия (68-ое в мире). Для сравнения, заметим, что в среднем 28 стран Евросоюза занимают 41-ое место. Россия, которая занимает 92 место среди изучаемых стран, имеет проблемы с получением разрешения на строительство (178-ое место) и с международной торговлей (157-ое место). На самом деле, рейтинг международной торговли всех государств-членов ЕврАзЭС очень низкий. По этому показателю в худших условиях находится Таджикистан (188-ое место), а в лучших – Беларусь (149-ое место), в то время как Армения, которая имеет закрытую границу с двумя соседними странами, занимает 117-ое место [2].

Однако более тревожным является рейтинг гражданской свободы и демократии стран ЕврАзЭС. По оценкам рейтинговой организации Freedom House среди стран ЕврАзЭС лишь Киргизия имеет статус «частично свободной» страны. Остальные страны являются «несвободными».

Более того, в 2013 году все изучаемые «несвободные» страны, по сравнению с предыдущим годом, потеряли свои позиции. В частности, ухудшение рейтинга Беларуси – результат недемократических парламентских выборов. Несмотря на то, что в Беларуси освободили двух политзаключенных, десятки до сих пор находятся под стражей. В этой стране СМИ также находится под строгим контролем, что поражает процесс становления свободы слова. Низкий рейтинг России связан с применением жестоких санкций против мирных демонстрантов, участвующих в несанкционированных демонстра-

циях. В Таджикистане рейтинг гражданской свободы ухудшился в связи с тем, что страна не позволяет студентам участвовать в международных семинарах и конференциях. Что касается Казахстана, январская забастовка 2012 года среди нефтяников привела к столкновениям с полицией. В результате погибли 16 человек, а деятельность оппозиционных СМИ, освещающие эти события, была приостановлена, что сказалось на рейтинге свободы этой страны. Рейтинг Армении по этим показателям является лучшим по сравнению со странами ЕврАзЭС (Табл. 1).

По данным другой рейтинговой организации Heritage Foundation среди стран ЕврАзЭС, Россия, Беларусь и Таджикистан являются «несвободными» государствами, в то время как Казахстан и Киргизия – «умеренно свободными». Однако, в отличие от оценок Freedom House, в соответствии с этим рейтингом в 2012 году Россия, Беларусь, Казахстан и Киргизия улучшили свои позиции, соответственно, на 0.8, 2.1, 0.7 и 1.5 процентных пункта, а ухудшение имело место только в Таджикистане – 1.4 процентного пункта [1].

Таким образом, анализ показателей экономической и политической свободы стран ЕврАзЭС показывает, что эти страны вовсе не спешат брать путь создания демократии и адаптации так называемых «европейских ценностей». Однако мы твердо убеждены, что региональная экономическая интеграция подразумевает не только экономическую либерализацию и углубление экономических отношений, но и адаптацию ценностей, окоренившихся в данном регионе. Достаточно указать на пример стран Центральной и Восточной Европы, многие из которых до вступления в ЕС имели статус «частично свободных» стран, а после присоединения к интеграционному объединению, в результате утверждения полных гражданских свобод и политических прав, стали «свободными».

Выводы

Как видим, решающая роль углубления интеграционных процессов в ЕврАзЭС принадлежит России. Россия отличается от других стран-членов по темпам экономического развития, влияния в мировой экономике, территориальными размерами, природными ресурсами. Следовательно, будущее сотрудничества зависит от темпов ее экономического развития и геополитического положения.

Тем не менее, нынешний уровень экономического развития России не позволяет ей стать экономическим, культурным и информационным центром притяжения для всей группировки. Поэтому независимо от того, насколько велико стремление России сохранить бывшие экономические связи и лидирующую позицию, в основе формирования единого экономического пространства в качестве стратегической цели должно быть предоставление равных возможностей. Темпы интеграции стран ЕврАзЭС зависят от качества рыночных реформ и, самое главное, установления демократии. Для региональной экономической интеграция стран ЕврАзЭС стабильное развитие каждой национальной экономики и утверждение демократии является необходимостью.

Литература

1. 2012 Index of Economic Freedom: Promoting Economic Opportunity and

Таблица 1. Рейтинг свободы стран ЕврАзЭС в 2013 году [3]

Страна	Статус	Рейтинг свободы	Гражданская свобода	Политические права
Россия	Несвободная	5.5	5	6
Беларуссия	Несвободная	6.5	6	7
Казахстан	Несвободная	5.5	5	6
Киргизия	Частично свободная	5.0	5	5
Таджикистан	Несвободная	5.5	6	6
Армения	Частично свободная	4.5	4	5

АНОТАЦІЯ

Аналіз показників економічної та політичної свободи країн ЄврАзЕС показав, що ці країни зовсім не прагнуть до адаптації т.зв. європейських цінностей. Регіональна економічна інтеграція має на увазі не тільки економічну лібералізацію і поглиблення економічних відносин, а й адаптацію цінностей, укорінених у даному регіоні. Отже, для регіональної економічної інтеграція країн ЄврАзЕС стабільний розвиток кожної національної економіки й утвердження демократії є необхідністю.

SUMMARY

Analysis of economic and political freedom of the EurAsEC countries shows that these countries are not in a hurry to take the path of democracy and the adaptation of so-called "european values". However, we firmly believe that regional economic integration involves not only economic liberalization and deepening of economic relations, but also adoptaton of values debarked in the region. Consequently, for the regional economic integration of the EurAsEC sustainable development of each national economy and the establishment of democracy is a necessity.

Prosperity (Highlights of the 2012 Index of Economic Freedom) // The Heritage Foundation, Washington, DC 2012. – 12 p. 4

2. Doing Basiness [Оценка бизнеса]: международный проект [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.doingbusiness.org 7

3. Freedom House : официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.freedomhouse.org/ 8

4. World Development Indicators, October 2013 [Электронный ресурс] // World Bank, 2013. – Режим доступа: http://knoema.ru/WBWDIGDF2013Oct/world-development-indicators-wdi-october-2013. 5

5. Армения и Таможенный союз: оценка экономического эффекта интеграции // ЕАБР, Центр интеграционных исследований : Доклад № 20. – С.-Петербург, 2013. – 49 с. 1

6. Арутюнян О. В. Армения между Россией и ЕС / О. В. Арутюнян // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Серия 4: История. Регионоведение. Международные отношения. – 2011. – №1. – С. 160-164.

7. Евразийское экономическое сообщество : официальный сайт [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.evrazes.com 6

8. Истягин Л. На геостратегическом перекрестке / Л. Истягин // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – № 5. – С. 119-126.

9. Ливенцев Н. Международная экономическая интеграция : уч. пособие / Н. Ливенцев. – М. : Экономисть, 2006. – 430 стр. – (Серия: Homo Faber). 3

10. Оганесян О. А. Армения и Россия: Динамика и перспективы стратегического партнерства : дисс. ... к. полит. н. : Специальность 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений / Оганесян Оганес Альбертович. – М., 2006. – 174 с.

11. Хасбулатов Р. Международные экономические отношения : учебник для бакалавров / Р. Хасбулатов. – М : Юрайт, 2012, 910 с. 2

12. Цветков В. А. Постсоветское экономическое пространство: современное состояние и перспективы развития / В. А. Цветков // Пространственная экономика. – 2010. – № 3. – С. 27-48.

ІНСТРУМЕНТИ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНВЕРГЕНЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

ГАФАРОВА Каріне Едемівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри Міжнародної економіки Кримський економічний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний Університет ім. В. Гетьмана»

На основании эволюционного подхода выявлены особенности формирования инструментов региональной конвергенции Европейского Союза и его влияние на региональную политику. Проанализирована взаимосвязь между особенностями финансирования по всем структурным фондам регионального развития. Использован подход к исследованию стратегических ориентиров региональной политики Европейского Союза.

Ключові слова: регіон, регіональна конвергенція, регіональна політика, соціально-економічний розвиток, регіональний розвиток, регіональна політика, структурні фонди.

Постановка проблеми

В останні десятиліття спостерігається зростаючий інтерес до дослідження регіональних нерівностей. З академічної точки зору, дослідження регіональних нерівностей та регіональної конвергенції є непрямим способом перевірки обґрунтованості різних конкуруючих теорій економічного зростання та міжнародної торгівлі. З прикладної точки зору, для більшості наднаціональних інтеграційних схем це питання політики. Так, у Європейському Союзі наявність суттєвих регіональних диспропорцій вважається шкідливим для успіху наднаціональних інтеграційних проектів. Регіональна конвергенція є ключовою метою політики згуртування та збалансованого розвитку ЄС на регіональному рівні.

Аналіз розвитку економіки України свідчить про зростання потреби в забезпеченні балансу функціонування регіональних господарських систем у порівнянні одна з одною і в рамках національного господарського комплексу. Дана потреба зумовлена як об'єктивними факторами розвитку самих регіонів, так і недоліком досвіду реалізації політики державного управління та регуляторної економічної політики щодо регіонів. Одночасно, вдосконалення методів і важелів впливу на функціонування регіональних економік має бути обґрунтованим, враховуючи вивчення закордонного досвіду та обліку місцевих особливостей. У зв'язку з цим актуальним бачиться вивчення досвіду і оцінка ефективності реалізації регіональної політики в провідних країнах світу і, зокрема, в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці регіональної конвергенції присвячено безліч наукових робіт. Серед них доцільно відзначити фундаментальні дослідження тенденцій і механізмів соціально-економічної конвергенції таких вчених, як Р. Барро та К. Сала-і-Мартін [8], В. Баумол [10], Б. Фінглтон [11], Ф. Перро [12]. Серед вітчизняних теоретиків конвергентних процесів регіонального розвитку можна назвати Н.Божідарнік [1], І.Ваховіч [2], Л. Гур'янову [3], В. Іноземцева [4], А.Романюк [5], В.Чужікова [6] та ін.

Серед економістів немає однозначного визначення регіональної конвергенції. У цілому її можна визначити як зменшення

різниці між економічними показниками різних регіонів, що виявляється в переважаючій швидкості росту економіки бідних регіонів, у порівнянні з більш багатими. Згідно з дослідженнями вчених найбільш поширені диспропорції між міськими та сільськими регіонами тощо. Існує тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку та рівнем урбанізації регіону. Менш розвинені регіони (як сільські, так і міські), як правило, характеризуються високим рівнем безробіття серед молоді, відсутністю інновацій та використанням застарілих методів і технологій, застарілими і неефективними промисловими структурами, скороченням чисельності сільського населення, відсутністю або недостатньою дорожньою інфраструктурою, у сільськогосподарському секторі домінують архаїчні практики і т. д.

Регіональна дивергенція відбувається, коли різниця в рівні економічного розвитку між регіонами збільшується.

Мета даної статті полягає у виявленні стратегічних орієнтирів регіональної політики країн Європейського союзу та інструментів їх реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження

Початком проведення активної регіональної політики в країнах ЄС вважається 1988 рік, коли вперше існуючі фінансові інструменти об'єднуються під егідою так званої європейської політики згуртування (EU Cohesion Policy).

Стратегічними орієнтирами регіональної політики країн ЄС є:

1) підтримка загального соціально-економічного розвитку шляхом скорочення диспропорцій між країнами-членами та регіонами (конвергенція),

2) забезпечення конкурентоспроможності територіальних одиниць та підвищення зайнятості населення,

3) посилення європейського територіального співробітництва.

Для реалізації зазначених пріоритетів розвитку в межах ЄС створено структурні фонди (Structural Funds) – механізми фінансування проектів, що формуються за рахунок перерозподілення частки внесків з бюджетів країн-членів ЄС. Основна мета зазначених інструментів – фінансування регіональних ініціатив підвищення конкурентоспроможності та вирівнювання регіонального розвитку в країнах-членах ЄС.

Таблиця 1.

Ключові характеристики регіональної політики ЄС у двох рамкових програмах

Характеристики	Рамкові програми	
	2007 – 2013 рр.	2014 – 2020 рр.
Базова стратегія	Лісабонська стратегія	Європа 2020
Ключові фонди	ERDF, ESF, CF	ERDF, ESF, CF, Європейських сільськогосподарський фонд для сільського розвитку, Європейський фонд рибальства
Категорії регіонів щодо фінансування	Найменш розвинуті регіони (ВРП нижче 75% середнього за ЄС рівня) Транзитивні регіони (75 – 90%) Більш розвинуті регіони (більше 90%)	
Стратегічні орієнтири		Зайнятість, освіта, інновації, бідність, НДДКР, клімат
Загальний обсяг коштів	347 млрд. євро	376 млрд. євро
% від загальноєвропейського бюджету	35,7%	36,7%
Розподілення фінансування між різними типами регіонів (% від бюджету)		Найменш розвинуті – 68,7% Транзитивні – 11,6% Більш розвинуті – 15,8%

Ключовими фондами регіонального розвитку в ЄС виступають:

1) Європейський фонд регіонального розвитку (European Regional Development Fund; ERDF),

2) Європейський соціальний фонд (European Social Fund; ESF),

3) Фонд згуртування (Cohesion Fund; CF).

Так, на IV програмний період здійснення регіональної політики в ЄС (2007 – 2013 рр.) в даних фондах акумульовано близько 347 млрд. євро, що відповідно складає 35,7% загальноєвропейського бюджету (табл. 1).

Отже, основні принципи фінансування проектів із залученням структурних фондів регіонального розвитку в ЄС:

- концентрація на специфічних цілях;
- багаторічне програмування;
- партнерство між Європейською Комісією та компетентними владними структурами в країнах-членах ЄС, що відповідальні за реалізацію проектів;
- компліментарність – принцип додатковості, який передбачає залучення не менше 15% фінансування за рахунок реципієнта коштів;
- пропорційність – регулювання обов'язків країн-членів у залежності від частки у загальному обсязі витрат на поточні програми.

У новій рамковій програмі на 2014 – 2020 рр. передбачається розширення не тільки загального обсягу фінансування за структурними фондами, але і їх кількості: поряд з традиційними ERDF, ESF і CF активується функціонування Європейського фонду регулювання глобалізації (European Globalization Adjustment Fund, EGF), який було створено у 2007 р. (його функціонування припинено у вересні 2011 р.) з метою підтримки робітників, що втратили робочі місця через торговельну глобалізацію, а пізніше і через фінансову та економічну кризу. Даний фонд є доволі специфічним та, на відміну від інших фондів, передбачає: цільову спрямованість на вирішення поточних проблем безробіття під впливом глобалізаційних процесів; фінансування за рахунок позабюджетних коштів; тимчасовість використання. Протягом першого етапу існування фонду було залучено 358 млн. євро (на період 2014 – 2020 рр. планується залучити до 3 млрд. євро) та надано допомогу в 19 країнах-членах ЄС (близько 76 тис. робітників). EGF доцільно впроваджувати для підтримки основних структурних фондів у реалізації стратегічних орієнтирів розвитку зокрема у виключних умовах (рецесія, структурних трансформаціях глобального ринку товарів, послуг, факторів виробництва тощо).

Структурні фонди регіональної політики в ЄС протягом 2014 – 2020 рр. націлені на:

- стимулювання реалізації проектів у контексті реалізації загальноєвропейської стратегії «Європа 2020» (Europe 2020 strategy objectives of smart, sustainable and inclusive growth);
- покращення координації та взаємодії різних проектів у межах угруповання;
- фокусування на результат;
- адаптація до мінливих умов соціально-економічного розвитку (зокрема, фіскальної політики в країнах – членах ЄС) з метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів;
- посилення територіального кооперування та співробітництва;
- максимізацію позитивного впливу фондів ЄС на соціально-економічний розвиток регіонів.

Реалізація стратегічної орієнтації на конвергенцію регіонів ЄС відбувається у впровадженні проектів, що фінансуються за рахунок основних структурних фондів (табл. 2). В умовах зростання обмеженості державного фінансування та нестачі фінансових ресурсів Європейська Комісія запропонувала ряд змін, що стосуються функціонування структурних фондів для реалізації політики регіонального розвитку та конвергенції територій.

Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF) є ключовим інструментом реалізації політики конвергенції територій, що націлений на підтримку регіонального та локального розвитку шляхом софінансування інвестицій у сферу НДДКР та інновації, підтримки малого та середнього

Таблиця 2.

Структурні фонди ЄС та їх ключові характеристики

Характеристики	Структурні фонди		
	ERDF	ESF	CF
Дата створення	1975	1958	1994
Основна мета	Конвергенція регіонів		
	Підвищення конкурентоспроможності	Забезпечення високого рівня зайнятості	Транскордонне співробітництво
Основний інструмент	Субсидії, інвестиційні гранти		
Сфери фінансування	Інфраструктура, технічна допомога, інвестиції, бізнес послуги, інновації, ІКТ	Ринок праці, мобільність трудових ресурсів, людський капітал, соціальна інтеграція, навчання протягом всього життя (lifelong learning)	Транспорт, навколишнє середовище, енергетика
Сконцентровані фінансові активи	223,4 млрд. євро (59,4% загального бюджету структурних фондів)	83,9 млрд. євро (22,3% загального бюджету структурних фондів)	68,7 млрд. євро (18,3% загального бюджету структурних фондів)

бізнесу, розвитку соціальної і транспортної інфраструктури, сталого розвитку міст і агломерацій. За рахунок коштів фонду фінансуються проекти за 3 цілями регіональної політики: конвергенція, регіональна конкурентоспроможність та зайнятість, європейська територіальна кооперація. Основні напрямки фінансування:

- пряма допомога компаніям (переважно малий та середній бізнес) у створенні робочих місць;
- розвиток інфраструктури у сфері інновацій;
- фінансові інструменти підтримки регіонального та локального розвитку та посилення кооперації між містами та регіонами;
- заходи технічної допомоги та підтримки.

При розподілі коштів ERDF за окремими проектами важливою умовою є диференційний підхід до різних типів регіонів: для більш розвинутих територіальних структур 60% коштів фонду спрямовується на забезпечення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу та дослідження й інновації, 20% - на посилення енергоефективності та розвиток поновлюваних джерел енергії; для менш розвинутих регіонів 44% інвестованих з фонду коштів спрямовується на підвищення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесу і дослідження та інновації, і лише 6% - на розвиток енергетичного комплексу.

Для вдосконалення використання коштів даного фонду пропонується:

- не менш 5% фонду інвестувати в міський розвиток;
- фінансувати створення міських платформ розвитку (зокрема, формування та розвиток зв'язків і мережевих систем між великими містами, обмін досвідом у міському управлінні);
- інвестування проектів інноваційного та сталого розвитку міст (при покритті 0,2% щорічного фінансування);
- додаткова підтримка територій зі специфічними природними та демографічними характеристиками (суттєво віддалені регіони, перенаселені території тощо).

Важливим інструментом підвищення ефективності використання коштів фонду є вдосконалення системи менеджменту, що спрямовано на посилення фінансових компонентів контролю (впровадження нової системи щорічних рахунків та звітності, щорічні перевірки обліку та звітності за проектами, що фінансуються, Європейською Комісією); на впровадження систем менеджменту і контролю (національні про-

грами акредитації та сертифікації для посилення відповідальності місцевих урядів); на забезпечення більшої пропорційності розподілу коштів.

Європейський Соціальний Фонд (ESF) є фінансовим інструментом Європейського Союзу для здійснення інвестицій у людей. Він був заснований у 1960 році. Спочатку його кошти використовувалися для фінансування заходів, пов'язаних з переселенням мігрантів та їх адаптацією на новому місці. ESF повинен був спрямовувати фінансування головним чином на боротьбу з довгостроковим безробіттям, прискорення інтеграції молоді та адаптацію робітників до процесів індустріальної модернізації. Починаючи з 1957 року, ESF використовував принцип спільного фінансування для допомоги державам-членам у сфері розширення можливостей працевлаштування громадян ЄС та підвищення кваліфікації працівників. Сучасний ESF спрямовує гроші Європейського Союзу на допомогу державам-членам задля досягнення спільної мети, а саме - створення більшої кількості кращих робочих місць.

Місією ESF є запобігання та боротьба з безробіттям заради підготовки європейської робочої сили та компаній до потреб нового часу та запобігання втрати людьми зв'язку з ринком праці. У межах зазначеної місії виокремлюються напрямки функціонування ESF: стимулювання розвитку освіти і концепції освіти протягом всього життя (lifelong learning), посилення соціальної виключності в суспільстві (social inclusion), боротьба з бідністю, розвиток інституційних можливостей у державному управлінні.

Європейський Соціальний Фонд виконує такі функції:

• допомагає людям розвивати професійні навички, особливо тим, хто має проблеми з отриманням роботи, кому загрожує звільнення, чи хто повертається на своє робоче місце після тривалої перерви;

• підтримує держави ЄС у їх намаганнях впроваджувати нову політику або нові системи подолання причин безробіття та покращення кваліфікації працюючих;

• пристосовує свою підтримку до специфічних проблем регіонів, які потребують допомоги.

Щорічно близько 10 млн. осіб отримують допомогу у пошуках роботи за рахунок реалізації проектів, що фінансуються ESF. Частка ESF у загальному бюджеті структурних фондів складала протягом 2007 – 2013 рр. 22% (протягом наступного періоду її буде збільшено до 25%).

При переході до нової рамкової програми функціонування ESF частково змінюється за наступними напрямами:

1) загальний рівень фінансування збільшиться з поточних 75 млрд. євро до 84 млрд. євро при зростанні мінімальної частки бюджетних коштів, що залучаються для фінансування розвитку окремих типів регіонів (для менш розвинутих територій ця частка складатиме 25%, для регіонів транзитивного типу – 40%, для більш розвинутих – 52%);

2) концентрація коштів ESF на фінансуванні обмеженої кількості цілей та інвестиційних пріоритетів у контексті реалізації стратегії Європа 2020 (з урахуванням підтримки мобільності робочої сили в межах угрупування, вирішення проблем гендерної рівності та недискримінації);

3) на проекти за метою соціального включення спрямовуватиметься не менше 20% загального бюджету фонду;

4) розширення фінансування проектів, пов'язаних з боротьбою з безробіттям серед молоді, підтримкою найбільш вразливих верств населення;

5) розширення підтримки соціальних інновацій (перевірка та впровадження інноваційних рішень при реалізації соціальних послуг);

6) активізація співробітництва з соціальними партнерами, суспільними та неприбутковими організаціями, спрощення системи вимог для малого та середнього бізнесу, некомерційних організацій при отриманні коштів від фонду.

Фонд згуртування (CF) залишається ключовим фінансовим інструментом регіональної політики Європейського Союзу, основна мета якого постає у допомозі найменш розвинутим регіонам країн-членів угруповання інтегруватися до єдиного ринку шляхом інвестування проектів розвитку транспортної інфраструктури та забезпе-

чення її відповідності екологічним вимогам і стандартам у межах ЄС. Право на отримання фінансування регіональних проектів ЄС за рахунок коштів Фонду згуртування мають лише ті країни ЄС, рівень ВНП на душу населення яких становить менше ніж 90% від середнього по Євросоюзу. Такий критерій початку фінансування свідчить про наявність дуже високого рівня «вирівнювання» («зближення», «конвергенції») регіонів ЄС. Фонд Згуртування на 2007 – 2013 рр. не функціонує незалежно, він став складовою мети конвергенції (Convergence objective).

Фондом фінансуються проекти, пов'язані з інвестиціями у:

1) довкілля (адаптація до змін клімату та запобігання ризикам кліматичних змін; розвиток зеленої інфраструктури; розвиток міського довкілля, споживання води, викиди сміття тощо);

2) енергетичні проекти (ефективність використання енергетичних ресурсі, розвиток поновлюваних джерел енергії);

3) транспортні мережі (розвиток трансєвропейської транспортної мережі, вдосконалення систем міського транспорту, розвиток екологічно чистих видів транспорту);

4) розвиток Програми об'єднання можливостей Європи (Connecting Europe facility) – проекту посилення конкурентоспроможності та стійкості європейської транспортної системи.

Висновки

Регіональна конвергенція - одна з ключових цілей збалансованого розвитку на регіональному рівні. Існування регіональних нерівностей лише відкладає досягнення цієї мети і вимагає вжиття відповідних заходів. В основі більшості досліджень регіональної конвергенції лежать моделі економічного зростання. Основними концепціями конвергенції є умовна і абсолютна конвергенції, конвергенція з точки зору темпів зростання, реальна і номінальна конвергенції та ін.

Ключовою метою при фінансуванні проектів регіонального розвитку структурними фондами виступає конвергенція регіонів. При чому регіональна політика ЄС спрямована не стільки на підтримку рівня життя в регіонах, що зазнають серйозні труднощі в результаті реструктуризації економіки, або на вирівнювання економічного становища, скільки на формування умов для подальшого власного успішного розвитку цих регіонів за рахунок використання їх внутрішнього потенціалу. На цілі регіональної політики в 2007-2013 рр. було виділено 1/3 бюджету ЄС.

Пріоритетами регіональної політики ЄС у 2014-2020 рр. оголошені інвестиції в економічне зростання і збільшення робочих місць, а також сприяння транскордонному співробітництву на всіх рівнях.

Список використаних джерел

1. Божидарнік Н. В. Регіональна асиметрія в європейському союзі та механізми її регулювання : автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.05.01 «світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Н. В. Божидарнік. – Київ, 2006. – 15 с.

2. Вахович І. М. До питання обґрунтування сутності регіональної конвергенції сталого розвитку, / Вахович І. М., Ропотан І. В. // Економічний форум. – №4.– 2013. – С. 50–54.

3. Гурьянова Л. С. Модель анализа асимметрии регионального развития / Л. С. Гурьянова, Т. С. Клебанова, Е. А. Сергиенко, Г. С. Гончаренко // Проблеми економіки. – 2012. – № 2. – С. 27–33.

4. Иноземцев В. Л. Пределы «догоняющего» развития. / В. Л. Иноземцев. – М.: Экономика. – 2000. – 295 с.

5. Романюк А. С. Основні напрями трансформації регіональної політики Європейського союзу / Романюк С. А. // Экономика и управление №2. – 2013. – С. 76–82.

6. Чужиков В.І. Регіональна конвергенція в ЄС: деякі підсумки «Європейської семирічки» / В. І. Чужиков // Вісник Хмельницького національного університету. – 2006. – №3(82) – С. 127–144.

7. Aiginger K. Do industrial structures converge? [Электронный ресурс] / K. Aiginger // WIFO-Working Papers. – 1999.

АНОТАЦІЯ

На підставі еволюційного підходу виявлено особливості формування інструментів регіональної конвергенції Європейського Союзу та її вплив на регіональну політику. Проаналізовано взаємозв'язок між особливостями фінансування за всіма структурними фондами регіонального розвитку. Використано підхід до дослідження стратегічних орієнтирів регіональної політики Європейського Союзу.

SUMMARY

On the basis of an evolutionary approach revealed peculiarities of instruments of regional convergence of the European Union and its impact on regional policy. In work was analyzed the correlation between the characteristics of the financing for all structural funds for regional development. Approached to the study of strategic orientations of the regional policy of the European Union.

– Режим доступа : http://karl.aiginger.wifo.ac.at/fileadmin/files_aiginger/publications/wp22_1.pdf

8. Barro R. Convergence / R. Barro, X. Sala-i-Martin // Journal of Political Economy. – 1992. – Vol. 100. – P. 223–251.

9. Barro R. Convergence across States and Regions / R. Barro, X., Sala-i-Martin // Brookings Papers on Economic Activity. – 1992. – Vol. 1. – P. 107–182.

10. Baumol W. J. Convergence of Productivity / W. J. Baumol, J. William, R. Richard, E. N. Wolff . – New York : Oxford University Press, 1994. – 343 p.

11. Fingleton B. Specification and Testing of Markov Chain Models. An Application to Convergence in the European Union / B. Fingleton // Oxford Bulletin of Economics and Statistics. – 1997. – Vol. 59. – P. 385–403.

12. Perroux F. A note on the concept of growth poles / F. Perroux, D. McKee, R. Dean, W. Leahy // Regional economic theory and practice. – Free Press. – 1970. – P. 93–103.

13. Petrakos G. Growth, Integration and Regional Inequalities in Europe / G. Petrakos, A. Rodriguez-Pose, A. Rovolis // Environment and Planning. – 2005. – Vol. 37. – P. 137–155.

14. Rodriguez-Pose A. Between Development and Social Policies: The Impact of European Structural Funds in Objective 1 Regions / A. Rodriguez-Pose, U. Fratesi // Regional Studies. – 2004. – Vol. 38 (1). – P. 97–113.

15. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/ – Официальный сайт Статистической службы Европейского союза.

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ЕКСПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

ТОРШИН Євген Олександрович - магістр, Національний університет ДПС України, м. Ірпінь

УДК 657.43

У статті розглядається питання бухгалтерського та податкового обліку операцій, пов'язаних з експортом товарів, виконаних робіт та послуг, відповідно до законодавства України. Особлива увага присвячена податковому обліку експортних операцій відповідно до останніх змін у Податковому кодексі України. В дослідження наведено практичні приклади обліку експортних операцій на умовах післяплати, повної та часткової оплати за придбані товари чи послуги нерезидентами.

Ключові слова: бухгалтерський облік, податковий облік, експортні операції, облік курсової різниці.

Постановка проблеми

Податковий кодекс України змінив підхід щодо визначення гривневого еквівалента інвалютних доходів і витрат за товари, виконані роботи та послуги. Це рішення максимально наблизило до правил бухгалтерського обліку у частині попередньої оплати – суму витрат (доходів) обчислюють за курсом, чинним на дату здійснення (отримання) передоплати, у всіх інших випадках – на дату визнання таких витрат (доходів). Курсові різниці визначатимуться, як і в бухгалтерському обліку, за інвалютними операціями, інвалютною заборгованістю і самою інвалютою (за монетарними статтями); поновому розраховується результат від продажу та купівлі інвалюти, що відображено у статті.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання податкового обліку експортних операцій на умовах повної, часткової оплати та післяплати згідно з положеннями Податкового кодексу України розглянуто багатьма вченими, серед яких Уварова Є., Ковальов Д., Чельтер С., Мобеєнко А., Прокопенко В. Так, Новіков С.Ю [1] та інші вчені вважають, що податковий облік таких операцій слід здійснювати на основі нових правил обліку валютних операцій.

Метою статті є вивчення особливостей податкового обліку експортних операцій на умовах повної, часткової оплати і післяплати з урахуванням курсових різниць для пошуку більш конкретного і детального підходу до відображення таких операцій як у бухгалтерському, так і в податковому обліку.

Виклад основного матеріалу

Відповідно до ЗУ «Про зовнішньоекономічну діяльність», експорт (експорт товарів) – це продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, включаючи реекспорт товарів [2].

Експортерів товарів з позицій організації бухгалтерського обліку можна розділити на дві групи: власники (виробники

експортної продукції та торговельні фірми) і посередники, які продають товар на експорт на умовах комісії (агентування) або за дорученням довірителів. Підприємства-експортери зобов'язані вести ретельний облік експортних товарів. Правильна організація обліку дозволяє здійснювати постійний нагляд за своєчасною доставкою експортних товарів за місцем призначення, отримувати при необхідності в будь-який момент точні дані про місця знаходження товарів та напрями їх руху, здійснювати контроль кількісного та якісного збереження товарів.

З моменту прийняття Податкового кодексу України (далі - ПКУ) податковий облік експортних операцій змінився. Розглянемо податковий облік експортних операцій на умовах повної оплати, післяплати і часткової попередньої оплати.

Відображення операцій в іноземній валюті здійснюється згідно з П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів» [3], тобто при первісному визнанні розраховуються за валютним курсом на дату здійснення операції.

При отриманні авансу від іноземного покупця у підприємства виникає кредиторська заборгованість.

У бухгалтерському обліку такі операції будуть відображені наступним чином:

Дт 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті»;

Кт 681 «Розрахунки за авансами одержаними».

При реалізації іноземному покупцю товарів (робіт, послуг) підприємство відображає в бухгалтерському обліку дохід (Дт 362 «Розрахунки з іноземними покупцями» Кт 70 «Доходи від реалізації») за курсом НБУ на дату отримання від нерезидента попередньої оплати в іноземній валюті і списує до витрат собівартість реалізованих товарів.

Для визначення суми інвалютного доходу в гривнях необхідно враховувати дві події: отримання оплати (авансу) за товари (роботи, послуги) і визнання доходу від реалізації. Положення ПКУ визначають не просто оплату товарів, отриману раніше визнання доходу, а й передплату в попередніх звітних періодах. Звітними податковими періодами, згідно з ПКУ [4], є квартал, півріччя, три квартали та рік. Отже, курс НБУ на дату авансу потрібно враховувати не тільки тоді, коли дата отримання авансу і подальша дата визнання доходу від продажу припадають на різні звітні періоди.

Отже, якщо підприємство експортує товари (роботи, послуги) на умовах повної оплати, то суму доходу слід визначати за курсом НБУ, по-перше, на дату отримання інвалютного авансу і, по-друге, на дату визнання доходу.

Курсові різниці в податковому обліку визначають згідно з національними стандартами бухгалтерського обліку. Сутність курсових різниць відображається в П(С)БО 21 «Вплив змін валютних курсів». Курсова різниця – це різниця між оцінками однакової кількості одиниць інвалюти, яка виникає в результаті зміни валютних курсів.

Курсові різниці визначають тільки за монетарними статтями балансу в інвалюті. Монетарні статті в інвалюті перераховуються за курсом НБУ на кожну дату балансу, на дату здійснення розрахунків (по заборгованості – на дату її погашення; по валюті – на дату її списання з каси або рахунку в банку). В результаті такого перерахунку і виникають курсові різниці.

Курсові різниці визначають за формулою:

$$КР = МС \times (К2 - К1), \qquad (1)$$

де МС – вартість монетарної статті (заборгованості або інвалюти), іноземних грошових одиниць;

К1 – курс НБУ на дату попередньої оцінки монетарної статті в інвалюті (дата її первісного визнання або дата балансу);

К2 – курс НБУ на дату визначення курсової різниці (дату балансу або дату розрахунків).

Оскільки курс НБУ може коливатися в обидві сторони, курсові різниці бувають додатними і від'ємними. Відповідно, курсові різниці від перерахунку монетарних статей показують у складі інших доходів (витрат), тобто на субрахунку 744 «Дохід від неопераційної курсової різниці» та 974 «Втрати від неопераційних курсових різниць», які закривають на субрахунку 793 «Результат іншої звичайної діяльності».

Таблиця 1

Облік експорту товарів за умов повної оплати

Зміст операції	Бухгалтерський облік		Сума	Податковий облік	
	Дт	Кт		доходи	витрати
1	2	3	4	5	6
1. Отримана повна оплата за товар від нерезидента (1000€ * 15 грн./1€)	312	681	1000€ 15000 грн.	-	-
2. Відвантажено товари покупцю (1000€ * 16 грн./1€)	362	702	1000€ 16000 грн.	16000	10000
3. Списано собівартість реалізованих товарів	902	28	10000 грн.	-	-
4. Відображено взаємозалік заборгованості	681	362	1000€ 15000 грн.	-	-

Наведемо приклад обліку експортних операцій з товарами на умовах повної оплати.

ТОВ «NHM» 02.08.2014 р. отримало від іноземного покупця повну оплату за товар в розмірі 1000 €. Курс НБУ на дату отримання становив 15 грн./1€. Оплачений товар відвантажено нерезиденту 25.08.2014 р. На цю дату курс НБУ становив 16 грн./1€.

Собівартість реалізації товарів як у бухгалтерському, так і в податковому обліку однакова і склала 10000 грн. Бухгалтерський та податковий облік операцій експорту товарів на умовах повної оплати наведений в таблиці 1.

Слід врахувати, що оплата отримана в тому ж кварталі, в якому визнано дохід від продажу товарів. Отже, податкові доходи визначаємо за курсом НБУ на дату його визнання (на 25.08.2014) в сумі:

1000 € * 16 грн. / 1 € = 16000 грн.

Експорт товарів (робіт, послуг) на умовах післяплати також визначається на основі П(С)БО 21. В операціях з постачання товарів (робіт, послуг) на умовах післяплати дата визнання доходу, тобто дата передачі покупцю права власності на товар, складання акта, який підтверджує виконання робіт або надання послуг, передуватиме оплаті. Тоді, згідно з ПКУ, гривневий еквівалент інвалютного доходу необхідно визначати за курсом НБУ на дату його визнання.

Подальше отримання оплати від покупця за реалізовані товари (виконані роботи, надані послуги) на дохід не вплине. У той же час такі подальші розрахунки слугуватимуть для розрахунку курсових різниць по дебіторській заборгованості за відвантажені товари (роботи, послуги), яка, в свою чергу, є монетарною статтею.

Продавець, реалізувавши (відвантаживши) товари іноземному покупцю, відображає в бухгалтерському обліку дохід на основі операції:

Дт 362 «Розрахунки з іноземними покупцями»;

Кт 702 «Дохід від реалізації товарів»;

Оплату за відвантажений товар (роботи, послуги) обліковують записом:

Дт 312 «Поточний рахунок в іноземній валюті»;

Кт 362 «Розрахунки з іноземними покупцями».

В обліку також списують собівартість реалізованого товару:

Дт 902 «Собівартість реалізованих товарів»;

Кт 282 «Товари в торгівлі».

Коли товар відвантажено іноземному покупцю, у продавця виникає дебіторська заборгованість, яка є монетарною статтею. Як було сказано вище, на основі П(С)БО 21 на дату балансу і дату розрахунків за нею необхідно розрахувати і відобразити в обліку курсові різниці.

Таблиця 2

Облік експорту товарів за умов післяплати

Зміст операції	Бухгалтерський облік		Сума	Податковий облік	
	Дт	Кт		доходи	витрати
1	2	3	4	5	6
1. Відвантажено товари покупцю (1000€ * 16 грн./1€)	362	702	1000€ 16000 грн.	16000	9000
2. Списано собівартість реалізованих товарів	902	28	9000 грн.	-	-
3. Відображено курсові різниці на кінець 2-го кварталу (1000€ * (17 грн./1€ - 16 грн./1€))	362	714	1000 грн.	1000	-
4. Отримано оплату за товар (1000€ * 19 грн. /1€)	312	362	1000€ 19000 грн.	-	-
5. Відображено курсові різниці на дату розрахунків (1000€ * (19 грн./1€ - 17 грн./1€))	362	714	2000 грн.	2000	-

Якщо результат таких розрахунків позитивний, то його включають в операційні доходи наступного записом: Дт 362 «Розрахунки з іноземними покупцями», Кт 714 «Доходи від операцій з курсовою різницею».

Якщо результат виходить негативний, тобто курс НБУ на дату розрахунку курсової різниці знизився, його списують в операційні витрати проводкою: Дт 945 «Втрати від списання курсової різниці», Кт 362 «Розрахунки з іноземними покупцями».

Наведемо приклад обліку операцій експорту товарів на умовах післяплати. ТОВ «NHM» 10.05.2014 р. відвантажило товар нерезиденту вартістю 1000 €. Курс НБУ на цю дату – 16 грн./1€. 20.07.2014 р. нерезидент повністю розрахувався за товар. Курс НБУ на цю дату – 19 грн./1€. Собівартість реалізованих товарів за даними бухгалтерського та податкового обліку збігається і становить 9000 грн. Курс НБУ на 30.06.2014 р. – 17 грн./1€. Бухгалтерський і податковий облік операцій відображено у таблиці 2.

Експорт товарів покупцям з частковою оплатою об'єднує в собі два приклади, які було розглянуто вище. Отже, в обліку слід об'єднати облікові правила для кожного з них.

При відвантаженні товарів (робіт, послуг) іноземному покупцю підприємство відображає дохід операцією:

Дт 362 «Розрахунки з іноземними покупцями»;

Кт 702 «Дохід від реалізації товарів»

Заборгованість на суму часткової передоплати в інвалюті обліковують наступним записом:

Дт 312 «Поточний рахунок в іноземній валюті»;

Кт 681 «Розрахунки за аванси отримані»

Така заборгованість в обліку є немонетарною статтею, і по ній курсові різниці не визначаються.

За передплаченою частиною гривневий еквівалент підприємство включає в дохід за курсом НБУ на дату отримання такої передоплати. Неоплачену частину перераховують у гривні за курсом НБУ на дату відображення доходу, отриманого від відвантаження товарів (робіт, послуг).

В обліку експортера після відвантаження товарів визначається немонетарна стаття – дебіторська заборгованість за товари, не покриті авансом, за якими слід розраховувати курсові різниці.

Відповідно до ПКУ важлива роль в обліку експортних операцій відводиться визначенню суми інвалютного доходу. Для

Таблиця 3

Облік експорту товарів за умов часткової передоплати

Зміст операції	Бухгалтерський облік		Сума	Податковий облік	
	Дт	Кт		доходи	витрати
1	2	3	4	5	6
1. Отримано часткову оплату за товар від нерезидента (500€ * 17 грн. /1€)	312	681	500€ 8500 грн.	-	-
2. Відвантажено товари покупцеві (500€ * 17 грн. /1€ + 500€ * 18 грн./1€)	362	702	1000€ 17500 грн.	17500	8000
3. Списано собівартість реалізованих товарів	902	28	8000 грн.	-	-
4. Відображено взаємозалік заборгованості	681	362	500€ 8500 грн.	-	-
5. Одержано іншу частина (50%) оплати за товар (500€ * 19 грн./1€)	312	362	500€ 9500 грн.	-	-
6. Відображено курсову різницю на дату розрахунку (500€ * (19 грн./1€ - 18 грн./1€))	362	714	500 грн.	500	-

визначення такого доходу, як і в бухгалтерському обліку, необхідно його розділити на дві частини: оплачену у вигляді авансу і неоплачену (що не включена до авансу).

Гривневий еквівалент оплаченої частини (у вигляді авансу) необхідно відображати за правилами для експорту на умовах повної передоплати, викладеними на початку статті.

Дані визначення необхідно зробити за курсом НБУ на дату:

– отримання авансу від покупця;
– визнання доходу.

Суму неоплаченої частини (не покритої авансом) обчислюють як при експорті на умовах післяплати, тобто по курсу НБУ на дату визнання доходу.

Наведемо приклад обліку операцій експорту товарів з частковою передоплатою. ТОВ «NHM» 17.06.2014 р. отримало від покупця 50% передоплати за товар в розмірі 500 €.

Курс НБУ на дату отримання часткової передоплати становив 17 грн./1€. Весь товар вартістю 1000 € був відвантажений 12.07.2014 р. Курс НБУ на дату відвантаження – 18 грн./1€. 20.07.2014 р. іноземний покупець перерахував решту оплати за товар (500 €). Курс НБУ на цю дату становив 19 грн./1€. Собівартість реалізованого товару за даними бухгалтерського та податкового обліку збігається і становить 8000 грн. Бухгалтерський та податковий облік операцій відображено в таблиці 3.

Так як отримання авансу і визнання доходу відбулися в різних кварталах, то, згідно з ПКУ, суму доходу в податковому обліку необхідно визначити, по-перше, в частині отриманої передоплати за курсом НБУ на дату отримання авансу, по-друге, в частині наступної часткової доплати за курсом НБУ на дату визнання доходу. В результаті отримаємо дохід:

500€ * 17 грн./1€ + 500€ * 18 грн./1€ = 17500 грн.

У даному прикладі бухгалтерський та податковий доходи співпадають.

Висновки

Для обліку експортних операцій в іноземній валюті на умовах повної, часткової оплати і післяплати необхідно керуватися

правилами Податкового кодексу України і враховувати, що при отриманні від іноземного покупця інвалютної передоплати у підприємства виникає кредиторська заборгованість перед ним. Такий борг – немонетарна стаття, за якою не слід визначати курсові різниці, а значить і в податковому обліку цього робити не слід, оскільки курсові різниці визначають тільки за монетарними статтями балансу в іноземній валюті.

SUMMARY

The article examines the accounting and tax accounting of transactions related to the export of goods, works and services in accordance with the laws of Ukraine. Special attention is devoted to tax accounting of export transactions according to the latest changes in the Tax Code of Ukraine. The practical examples of accounting of export transactions on conditions of postpay, full and partial payment for goods or services by non-residents are researched.

Література

1. Новіков С. ЗЕД: облік за Податковим кодексом [Текст] / Сергій Новіков. - Харків: Фактор, 2011. - 267 с.
2. Про зовнішньоекономічну діяльність (від 19.04.2014 // ВВР– 2014-№22) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/959-12.
3. П(С)БО № 21 «Вплив змін валютних курсів», затверджене наказом Міністерства фінансів України від 10 серпня 2000 р. № 193 зі змінами і доповненнями.
4. Податковий кодекс України (від 02.12.2010 // ВВР– 2011-№13-17) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
5. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій (від 30.11.1999 № 291) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99.
6. Облік операцій з іноземною валютою [Електронний ресурс] // Бухгалтерський облік. – Режим доступу: http://library.if.ua/book/47/3392.html.
7. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. / За ред. О. В. Шкурупій. – Київ: Центр учбової літератури, 2012. – С. 8-9.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА

БОРШЕВСКИЙ Андрей Петрович - доктор истории, старший научный сотрудник Института культурного наследия Академии наук Молдовы

В статье описаны молдавские законодательные акты в сфере прав национальных меньшинств. На основе разбора большого количества национальных актов автор выявляет законодательное закрепление прав этнических меньшинств. Автор демонстрирует, что надежное закрепление прав этнических меньшинств в национальных актах нуждается в реальном воплощении в современной действительности.

Ключевые слова: этнические меньшинства, права этнических меньшинств, законодательство.

Формирование гражданского общества в РМ возможно лишь при усвоении фундаментальных демократических ценностей. Одной из таких ценностей является толерантность. Проблема межэтнического взаимодействия является важной составляющей становления демократического общества. Как уважение к представителям различных этносов, религий и культур, толерантность является непременным условием выживания и развития современной цивилизации. Высокие темпы перемещения и миграции населения привели к социальному взаимодействию представителей различных общин, совсем еще недавно не имевших представления об особенностях мировосприятия, традиций, культуры, бытового поведения своих новых соседей, что создает естественную почву как для взаимодействия, так и для потенциальных конфликтов. Проблема толерантности актуальна для современной Молдовы в силу ее многонационального состава.

В настоящее время проблема формирования толерантности стоит особенно остро. Ее актуальность объясняется рядом причин: резкое расслоение мировой цивилизации по экономическим, социальным и другим, признакам и связанный с этим рост нетерпимости, терроризма; развитие религиозного экстремизма; обострение межнациональных отношений, вызванных локальными войнами, проблемами беженцев и т.д. Толерантность в качестве нового типа социальных отношений представляет проблему не только в сфере взаимодействия различных культур и цивилизаций, но и внутри последних. Важное значение для развития толерантности представляет нормальное функционирование механизмов интеграции общества.

Республика Молдова является многонациональной страной, по этим причинам развитие этнической толерантности является важным компонентом построения демократического государства. Защита прав и свобод национальных меньшинств является действенным механизмом развития этнической толерантности и построения гражданского общества. Согласно последней переписи населения (2004 год) в Молдове, по данным Национального бюро статистики РМ, проживают: молдоване (их доля в общей численности населения составляет 75,8% и увеличилась по сравнению с 1989 годом на 5,9%), украинцы – 8,4%, русские –

Таблица 1. Постоянное население Молдовы по основным национальностям[2]

	Количество жителей					*В % к итогу*				
	1959	**1970**	**1979**	**1989**	**2004**	**1959**	**1970**	**1979**	**1989**	**2004**
Всего	2884477	3568873	3949756	4335360	3383332	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Молдоване	1886566	2303916	2525687	2794749	2564849	65,4	64,6	63,9	64,5	75,8
Украинцы	420820	506560	560679	600366	282406	14,6	14,2	14,2	13,8	8,4
Русские	292930	414444	505730	562069	201218	10,2	11,6	12,8	13,0	5,9
Гагаузы	95856	124902	138000	153458	147500	3,3	3.5	3,5	3,5	4,4
Румыны	1663	1581	1657	2477	73276	0,1	0.0	0,0	0,1	2,2
Болгары	61652	73776	80665	88419	65662	2,1	2.1	2.0	2,0	1,9
Цыгане	7265	9235	10666	11571	12271	0,3	0.3	0.3	0,3	0,4
Евреи	95107	98072	80124	65836	3628	3,3	2.7	2,0	1,5	0,1
Другие национальности	22618	36387	46548	56415	18502	0.6	1.0	1.2	1,3	0,5
Не указано					14020					0,4

5,9%, гагаузы – 4,4%, румыны – 2,2%, болгары – 1,9% и другие национальности – 1,0%[1].

Таблица 1 дает сравнительную характеристику численности основных национальностей Молдовы (в 2004 году – без учета населения районов левобережья Днестра и муниципия Бендер).

Национальный состав населения сложился под влиянием изменений в обществе, произошедших за последние 15 лет, среди которых необходимо отметить неодинаковую интенсивность эмиграции отдельных национальностей, что повлияло на уменьшение доли украинского населения на 2,9% и русского – на 3,9%. Несмотря на это, по данным двух последних переписей украинцы и русские по-прежнему занимают, соответственно, второе и третье места в общей численности населения страны. За этот же период увеличилась доля населения гагаузской национальности на 0,3%, румынской – на 2,1%, и жители этих национальностей занимают, соответственно, 4-ое и 5-ое места в общей численности населения. В то же время уменьшилась доля болгар на 0,1%, а также других национальностей – на 1,7%. Необходимо отметить, что, по данным Национального бюро статистики РМ, молдоване, гагаузы и болгары в большинстве проживают в сёлах, а русские, румыны и украинцы – в городах.

При переписи 2004 года, 78,8% населения страны родным языком (первый язык, который усвоили в раннем детстве) указали язык своей национальности, а 20,8% указали другие языки, не совпадающие с их национальностью. Среди молдован 78,4% родным языком указали молдавский язык, 18,8% – румынский, 2,5% -русский и 0,3% – другие языки. Среди украинцев 64,1% родным языком указали украинский язык, а 31,8% -русский. Среди русских 97,2% родным языком указали язык своей национальности. Гагаузы, также как и русские, в большинстве своем родным языком указали язык своей национальности – 92,3%, а 5,8% – русский язык. Болгары с родным языком болгарским составили 81,0%, и 13,9% родным языком указали русский язык. Вместе с информацией о родном языке, при переписи 2004 года была также получена информация о языке, на котором обычно разговаривает население. Из общего числа населения страны 58,8% обычно разговаривает на молдавском языке, 16,4% – на румынском, 16,0% – на русском, 3,8% – на украинском, 3,1% -на гагаузском и 1,1% – на болгарском. На других языках, кроме указанных выше, обычно разговаривает 0,4% всего населения, и такую же долю составляет население, не указавшее язык, на ко-

[1] Caracteristici demografice, nationale, lingvistice, culturale. 2004 Chisinau: Statistica, 2006.P. 19.

[2] Anular statistic al Republicii Moldova 2006. Chisinau: Statistica, 2006. P. 46.

тором обычно разговаривает. Несмотря на то, что большинство украинцев, гагаузов, болгар родным языком указали язык своей национальности, каждый второй украинец, каждый третий болгарин и каждый четвёртый гагауз обычно разговаривает на русском языке. Молдоване, которые обычно разговаривают на русском языке, составляют 5,0% от их общей численности. Среди национальных меньшинств 6,2% украинцев, 4,4% русских, 1,9% гагаузов, 2,2% румын и 7,1% болгар разговаривают на молдавском языке[3].

Конституция Молдовы в статье 1 провозглашает: «Республика Молдова – демократическое правовое государство, в котором достоинство человека, его права и свободы, свободное развитие человеческой личности, справедливость и политический плюрализм являются высшими ценностями и гарантируются».

Статья 16 Конституции гарантирует права национальных меньшинств – все граждане Республики Молдова равны перед законом и властями независимо от расы, национальности, этнического происхождения, языка, религии, пола, взглядов, политической принадлежности, имущественного положения или социального происхождения[4].

Закон об оплате труда предусматривает, что при установлении заработной платы не допускается дискриминация работников в зависимости от возраста, пола, расовой и национальной принадлежности, политических убеждений, вероисповедания и материального положения.

В Законе о государственной службе говорится, что правом поступления на государственную службу пользуются граждане Республики Молдова независимо от их расовой и национальной принадлежности, пола, вероисповедания.

Закон об общественных объединениях предоставляет представителям национальных меньшинств возможность создавать этно-культурные организации для более эффективного представления, продвижения и достижения своих социальных, экономических, языковых, культурных и других интересов[5].

Закон о правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам и правовом статусе их организаций определяет, что любое лицо, принадлежащее к национальному меньшинству, имеет право свободно выбирать, считаться ему таковым или нет. Этот выбор или осуществление прав, связанных с ним, не должны ставить это лицо в невыгодное положение.

Статья 1 закона содержит понятие «национальное меньшинство»: под лицами, принадлежащими к национальным меньшинствам, понимаются лица, постоянно проживающие на территории Республики Молдова, являющиеся ее гражданами, обладающие этническими, культурными, языковыми и религиозными особенностями, отличающими их от большинства населения – молдаван, и осознающие себя лицами иного этнического происхождения.

Государство гарантирует лицам, принадлежащим к национальным меньшинствам, право на равенство перед законом и на равную защиту со стороны закона (ст. 4), право на образование на родном языке на всех уровнях обучения (ст. 6), право беспрепятственно пользоваться родным языком как в письменной, так и в устной форме, иметь доступ к информации на этом языке, распространять такую информацию и обмениваться ею (ст. 7). Нормативные акты, официальные сообщения и другая важная информация публикуются на государственном и русском языках, а в районах, получивших специальный статус автономии, – на других официальных языках в соответствии с законодательством[6]. Помимо этого, государство гарантирует, что изменение административно-территори-

[3] Caracteristici demografice, nationale, lingvistice, culturale. 2004 Chisinau: Statistica, 2006.P. 16-17, 19-20.

[4] Конституция Республики Молдова. Кишинэу, 2004.

[5] Закон РМ об общественных объединениях № 837 от 17.05.96// Monitorul oficial al Republicii Moldova. 1997. № 6.

[6] Закон РМ о правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и правовом статусе их организаций № 382-XV от 19.07.2001// Monitorul oficial al Republicii Moldova. 2001. № 107.

ального устройства не будет иметь целью изменение этнодемографического состава населения регионов. Если такие изменения будут предприняты, необходимо учитывать мнение местного населения, в том числе национальных меньшинств.

Лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, имеют право обращаться в публичные учреждения в устной и письменной форме на молдавском или русском языках и получать ответ на языке обращения. В населенных пунктах, которым предоставлен особый статус автономии, в процессе взаимоотношений с органами публичной власти языком общения может выступать любой из официальных языков, установленных соответствующими законами.

На территории, где лица, принадлежащие к одному из национальных меньшинств, составляют значительную часть населения, в качестве языка общения с органами публичной власти может выступать и язык этого меньшинства (ст. 12).

Закон определяет (ст. 5), что государство обязуется содействовать созданию необходимых условий для сохранения, развития и выражения этнической, культурной, языковой и религиозной самобытности лиц, принадлежащим к национальным меньшинствам. Государство обеспечивает проведение научных исследований по истории, языку и культуре национальных меньшинств. Памятники истории и культуры национальных меньшинств охраняются государством.

Лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, и их организации имеют право в соответствии с законом учреждать средства массовой информации, а также издавать литературу на языках национальных меньшинств.

Лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, имеют право в соответствии с законом определять свое отношение к религии, в частности выбирать конфессию, а также осуществлять, индивидуально или совместно с единоверцами, религиозно-просветительную деятельность на родном или другом приемлемом для них языке, совершать обряды, содержать религиозные здания, использовать религиозную литературу и культовые предметы.

Лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, имеют право отмечать свои национальные праздники и исторические даты, принимать участие в совершении обрядов своих народов, использовать в частном порядке свою национальную символику.

Лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, имеют право употреблять свои фамилии, имена и отчества (если таковые используются в их родном языке), в том числе в официальных документах, так, как это принято в их родном языке.

Государство способствует облегчению гуманитарных контактов лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, с их исторической родиной.

Лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, могут осуществлять свои права как индивидуально, так и объединяясь в соответствии с законом в организации (землячества, общины, содружества, общества и т.п.) просветительного, культурного, религиозного и благотворительного характера.

Организации лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, пользуются поддержкой государства при осуществлении своих программ в области культуры, науки, образования, просвещения, исторических изысканий, благотворительности.

Организации лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, имеют право на сотрудничество с учреждениями и ведомствами других стран, в компетенцию которых входят вопросы, представляющие интерес для указанных организаций с точки зрения реализации их уставных целей.

При формировании и проведении политики в области культуры и образования национальных меньшинств Правительство, министерства и ведомства, органы местного публичного управления консультируются с организациями лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, интересы которых затрагиваются соответствующими решениями.

Согласно ст. 22 Правительство, министерства, департаменты, органы местной

публичной администрации обязаны консультироваться с представителями национальных меньшинств во время разработки и внедрения правительственной политики в области культуры и образования для национальных меньшинств. Национальные меньшинства имеют право быть представлены пропорционально в структурах исполнительной и судебной властей всех уровней, в армии, органах правопорядка (ст. 24); в Парламенте и местных органах власти они представлены в результате выборов, в соответствии с действующим законодательством (ст. 23).

Статья 28 закона определяет, что если международно-правовыми актами по правам человека, к которым присоединилась Республика Молдова, устанавливаются иные положения, чем в законодательстве Республики Молдова по правам и основным свободам человека, включая права лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, то действуют положения международно-правовых актов.

В соответствии с *Законом о функционировании языков* русскому языку предоставляется статус языка межнационального общения; языком мероприятий и делопроизводства в органах государственной власти в пунктах, где компактно проживает украинское, русское, болгарское население, или население другой национальности, может быть язык этого меньшинства; акты органов местной публичной власти и управлениях в регионах, где лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, составляют существенную часть населения, публикуются на языке этого меньшинства, если это необходимо[7].

Статья 9 закона определяет, что рабочим языком в органах государственной власти, государственного управления и общественных организаций является государственный язык, вводимый поэтапно. При этом обеспечивается перевод на русский язык. Языком делопроизводства в органах государственной власти, государственного управления и общественных организаций является государственный язык. При необходимости документы переводятся на русский язык. В местностях с населением гагаузской национальности рабочим языком и языком делопроизводства в органах государственной власти, государственного управления и общественных организаций является государственный, родной или иной приемлемый язык. Акты органов государственной власти, государственного управления и общественных организаций составляются и принимаются на государственном языке с последующим переводом на русский язык, в местностях с населением гагаузской национальности – на государственном, гагаузском или русском языке с последующим переводом. Акты местных органов государственной власти, государственного управления и общественных организаций на территории, где большинство составляет население украинской, русской, болгарской или другой национальности, могут приниматься на родном или ином языке с последующим переводом на государственный язык.

Статья 15 определяет, что производство по уголовным, гражданским и административным делам осуществляется на государственном языке или на языке, приемлемом для большинства участвующих в деле лиц. Участникам процесса, не владеющим языком на котором ведется судопроизводства, обеспечивается право ознакомления с материалами дела, участие в действиях по уголовному преследованию и судебных действиях через переводчика, а также право выступления и дачи показаний на родном языке. Участникам процесса, не владеющим языком, на котором ведется судопроизводства, обеспечивается право ознакомления с материалами дела, участие в судебно-следственных действиях через переводчика, а также право выступления и дачи показаний на родном языке. Документы по уголовному преследованию и судебные документы в порядке, устанавливаемом процессуальным законодательством, вручаются обвиняемому, подсудимому и другим лицам, участвующим в деле, в переводе на язык, которым они владеют. Следственные и судебные документы в порядке,

[7] Закон РМ о функционировании языков на территории Молдавской ССР №3465-XI от 01.09.1989// Вести. 1989. № 9.

устанавливаемом процессуальным законодательством, вручаются обвиняемому, подсудимому и другим лицам, участвующим в деле, в переводе на язык, которым они владеют. Органы государственного арбитража осуществляют свою деятельность на государственном языке или на языке, приемлемом для участвующих в споре сторон.

Вывески с наименованием органов государственной власти, государственного управления и общественных организаций, предприятий, учреждений и организаций, таблички с наименованием площадей, улиц, переулков, населенных пунктов и иных географических объектов изготовляются на государственном и русском языках, в соответствтующих местностях – на государственном, гагаузском и русском языках и располагается слева (сверху) на государственном языке и справа (снизу) на русском языке, в соответствующих местностях – слева (сверху) на гагаузском языке, в центре (снизу) на государственном языке, справа (ниже) на русском языке.

Закон об образовании утверждает международный стандарт, в соответствии с которым все граждане имеют право выбора языка обучения и образования на всех уровнях обучения, система образования отвергает любые виды расовой или этнической дискриминации, воспитывает уважение и дружбу между всеми народами и этническими или национальными группами, гарантирует право на образование, независимо от национальности, гарантирует составление документов или на государственном языке, или на языке обучения, предоставляет родителям право выбирать для своих детей язык обучения[8].

В Молдове в 2003 году была принята *Концепция национальной политики*. В ней сказано, что терпимость и уважение к языкам, культурам, религиям и верованиям всех этнических сообществ, проживающих на территории Молдовы, является неотъемлемым условием политического суверенитета и гражданского мира в нашей стране[9].

SUMMARY

This article describes the Moldavian acts in the field of minority rights. The author reveals the legal right of ethnic minorities on the based of the analysis of many national acts. The reliable fastening of ethnic minority rights in national instruments needs to bring into the modern reality by the author demonstration.

Концепция определяет, что национальная политика должна быть направлена на: обеспечение гражданского согласия; развитие всех этнических и языковых сообществ; развитие традиционно корректных межэтнических отношений; преодоление последствий гражданского конфликта конца 80-х – начала 90-х годов XX века, деформировавшего межэтнические отношения в Молдове и др.[10]

Права гагаузского этнического меньшинства также регламентированы посредством *Закона об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)*[11]. В нем Молдова привела в соответствие с международными стандартами положение в области обеспечения развития и сохранения национальной идентичности гагаузов. Закон гласит, что Гагаузия – это территориальное автономное образование с особым статусом как форма самоопределения гагаузов. Гагаузия в пределах своей компетенции самостоятельно решает вопросы политического, экономического и культурного развития в интересах всего населения. Официальным языком Гагаузии является молдавский, гагаузский и русский языки. Закон устанавливает, что в состав Гагаузии входят населенные пункты, в которых гагаузы составляют более 50 процентов населения[12].

[8] Закон РМ об образовании № 547-XIII от 21.07.95// Monitorul oficial al Republicii Moldova. 1995.№ 62-63.

[9] Закон РМ об утверждении Концепции национальной политики Республики Молдова № 546-XV от 19.12.2003// Monitorul oficial al Republicii Moldova. 2004. № 1-5.

[10] Боршевский А.П. Основные права и свободы граждан в ведущих демократических странах мира и в Молдове. Кишинев, 2004. С.151.

[11] Закон РМ № 344-XIII от 23 декабря 1994 г. «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)» // Monitorul Oficial al RM. 1995. №3-4

[12] Кустрябова С. Ф., Боршевский А. П., Захария С. К. Местное управление и административно-территориальное устройство Молдовы с древних времен до наших дней. Учебное пособие. Комрат, 2002. С. 82-83.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА КАК УСЛОВИЕ ДЛЯ ЭФФЕКТИВНОГО ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПЫТКАМ

КОСТАКИ Георгий Игнатьевич - доктор хабилитат права, профессор, главный научный сотрудник Института правовых и политических исследований Академии наук Молдовы

Никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию.

Пытка означает любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия.

Каждое Государство предпринимает эффективные законодательные, административные, судебные и другие меры для предупреждения актов пыток на любой территории под его юрисдикцией.

Ключевые слова: пытки, права человека, правовое государства, Республика Молдова.

Проблема применения пыток всегда занимала особое место в истории человечества. Осмысление и научный анализ этой проблемы являются объектом исследования многих социальных и гуманитарных наук: истории, философии, социологии, политологии и др. В рамках юридических наук данная проблема изучается не только уголовным правом, но также конституционным и международным правом. Анализ данной проблемы в разных юридических науках имеет свои особенности. Согласно положениям Статута Международного Уголовного Суда преступления пыток входят в категорию "преступлений против человечности". В то же время, необходимы и комплексные междисциплинарные исследования, особенно "на стыке" правовых систем национального и международного права.

В своём Послании, посвященном Международному дню в поддержку жертв пыток, 26 июня 2008 года Генеральный секретарь ООН отметил, что пытки представляют собой одно из самых серьёзных международных преступлений и являются свидетельством ужасающих отклонений в человеческом сознании. "Несмотря на то, что статья 5 Всеобщей Декларации прав человека, которая служит основой международных норм в области прав человека, однозначно запрещает применение пыток при любых обстоятельствах, тем не менее, спустя 60 лет после её принятия пытки продолжают применяться, оказывая разрушающее воздействие на жизнь миллионов жертв и их семей". Генеральный секретарь ООН призвал принять все меры в защиту жертв пыток и против тех, кто прибегает к пыткам[1].

Актуальность статьи обусловлена также тем обстоятельством, что в настоящее время проблема пыток и жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения

[1] Моряков Д. Международно-правовое регулирование запрещения и предотвращения пыток и правовая система РФ. Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2010. – С. 3.

или наказания представлена в нескольких аспектах. Наряду с пытками, представляющими собой физическое и психологическое воздействие на человека, для многих государств характерно бесчеловечное обращение с лишенными свободы лицами по причине тяжелых условий их содержания: переполненности мест лишения свободы, отсутствия необходимых санитарно-гигиенических условий, нехватки спальных мест и прочее. Все это делает пребывание в заключении бесчеловечным и унизительным для человеческой личности, тем более, что эта проблема касается не только осужденных, но и лиц, находящихся под следствием, чья вина еще не доказана в судебном порядке. В этой связи проблема предотвращения и пресечения этого вида преступлений по-прежнему остается актуальной и требующей объединения усилий государств для ее разрешения[2].

Действительное состояние применения пыток непосредственно отражает реальную ценность личности, ее прав в любой сфере общественных отношений, поскольку никакими, даже самыми благородными мотивами пытки не могут быть оправданы.

Для того чтобы исключить пытки, нужно воспитать у людей уважение к личности, сформировать правосознание, основанное на гуманистических принципах. Это, разумеется, требует длительного времени. Однако рассматриваемая проблема не может быть отложена, она требует скорейшего решения в силу ее остроты, степени опасности пыток, наконец, в силу обязательств, которые несет Молдова, являясь участницей ряда международных соглашений, предусматривающих запрет подобных деяний и требования по созданию эффективного правового механизма по борьбе с ними. Поэтому уже сегодня необходима реализация соответствующей образовательной, воспитательной, пропагандистской и культурной государственной политики[3].

Общеизвестно, что государство как суверенный, демократический, правовой институт призван защитить права и свободы личности и общества[4].

Одним из важнейших прав граждан является право на личную неприкосновенность. Статья 5 Всеобщей декларации прав человека гласит, что никто не должен подвергаться пыткам или жестоким, бесчеловечным или унижающим его достоинство обращению и наказанию[5]. Статья 7 Международного пакта о гражданских и политических правах также закрепляет запрет на применение пыток[6].

В Декларации о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания[7] и в Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания также содержится запрет применения пыток[8].

Причины принятия специальных международных актов по борьбе с пытками говорят сами за себя, а вот скорость их следования одного за другим с небольшими интервалами указывает на то, что каждый предыдущий не возымел действия, на которое был рассчитан. Особое беспокойство было проявлено мировым сообществом, когда такая участь фактически постигла первый специальный документ, которым стала Декларация о за-

[2] Лосицкая Л. Международно-правовое сотрудничество в сфере борьбы с пытками и жестоким, бесчеловечным или унижающим достоинство обращением или наказанием. Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2003. – С. 3-4.

[3] Чобанян Р. Пытка: уголовно-правовое и криминологическое исследование. Автореферат на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2007. – С. 3-5.

[4] Костаки Г. Роль Конституции в защите прав и свобод личности// Гражданское образование и права человека. Национальная научно-практическая конференция. Кишинев, 2008. – С. 5.

[5] Всеобщая декларация прав человека. СПб., 2004.

[6] Международный пакт о гражданских и политических правах //Международный билль о правах человека. Нью-Йорк: Организация объединенных Наций,1988.

[7] Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания //Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью - Йорк, 1992. – С. 259 - 260.

[8] Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания// Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия». Ч. II. Права человека. Нью - Йорк, 1992.

щите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятая Генеральной Ассамблеей ООН в 1975 году в качестве рекомендации странам. Через девять лет, в 1984 году, ООН приняла посвященный этой проблеме более действенный документ - Конвенцию против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. От Декларации она отличалась не только объемом (33 статьи, в отличии от 12 в Декларации), но и, главным образом, тем, что все ее положения имели обязательный характер для подписавших ее стран. В частности, Конвенция обязала всех ее участников в рамках их национальной юрисдикции принять эффективные меры по недопущению применения пыток и аналогичных видов обращения и наказания. Для этого они должны были провести криминализацию всех названных в ст. 1 действий по применению пыток и действий, представляющих собой участие, соучастие, подстрекательство или попытку к совершению пытки.

И Декларация 1975 года, и Конвенция 1984 года адресованы, в первую очередь органам уголовной юстиции и полиции, так как именно они ежедневно занимаются допросами, задержаниями подозреваемых, изобличением виновных, поиском доказательств преступления. В Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания «пытка» означает любое действие, которым какому-либо лицу умышленно причиняется сильная боль или страдание, физическое или нравственное, чтобы получить от него или от третьего лица сведения или признания, наказать его за действие, которое совершило оно или третье лицо или в совершении которого оно подозревается, а также запугать или принудить его или третье лицо, или по любой причине, основанной на дискриминации любого характера, когда такая боль или страдание причиняются государственным должностным лицом или иным лицом, выступающим в официальном качестве, или по их подстрекательству, или с их ведома или молчаливого согласия. В это определение не включаются боль или страдания, которые возникают лишь в результате законных санкций, неотделимы от этих санкций или вызываются ими случайно[9]. В п. 2 ст. 1 Декларации пытка квалифицируется как «усугубленный и преднамеренный вид жестокого, бесчеловечного или унижающего достоинство обращения и наказания». Объектом таких действий могут стать не только арестованные или заключенные, но и, как указано в ст. 1 Декларации и ст. 1 Конвенции, третьи лица. Такими «третьими» лицами, пытками которых или другими видами жестокого, бесчеловечного обращения с ними органы уголовного преследования стремятся воздействовать на подозреваемых, обвиняемых и даже свидетелей, могут быть родственники и близкие проходящих по делу лиц[10].

Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод (статья 3) также запрещает пытки, бесчеловечное или унижающее достоинство обращение или наказание[11].

Право на личную безопасность закреплено не только в международном, но и в национальном законодательстве. Статья 24 Конституции Республики Молдова гласит, что государство гарантирует каждому человеку право на жизнь и на физическую и психическую неприкосновенность; никто не может подвергаться пыткам, жестокому, бесчеловечному либо унижающему его достоинство наказанию или обращению[12].

Отметим, что аналогичные положения о запрете применения пыток содержат конституции большинства стран мира. В ст. 21 Конституции Российской Федерации определяется, что достоинство личности охраняется го-

[9] Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания// Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия». Ч. II. Права человека. Нью - Йорк, 1992.

[10] Гасымов Н.В. Международные принципы сотрудничества государств в борьбе с преступностью // Российский следователь. 2002 № 6. – С. 21-23.

[11] Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод: Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms = Convention de sauvegarde des Droits de l'Homme et des Libertes fondamentales /Council of Europe. Strasbourg: Council of Europe, 1993. -62 с.

[12] Конституция РМ. Кишинев, 2010.

сударством. Ничто не может быть основанием для его умаления. Никто не должен подвергаться пыткам, насилию, другому жестокому или унижающему человеческое достоинство обращению или наказанию[13]. Статья 28 Конституции Украины закрепляет право на уважение достоинства человека. В статье отмечено, что никто не может быть подвергнут пыткам, жестокому, нечеловеческому или унижающему его достоинство обращению либо наказанию[14]. Статья 25 Конституции Республики Беларусь гласит, что государство обеспечивает свободу, неприкосновенность и достоинство личности. Ограничение или лишение личной свободы возможно в случаях и порядке, установленных законом. Лицо, заключенное под стражу, имеет право на судебную проверку законности его задержания или ареста. Никто не должен подвергаться пыткам, жестокому, бесчеловечному либо унижающему его достоинство обращению или наказанию, а также без его согласия подвергаться медицинским или иным опытам[15].

В странах Европейского союза также присутствуют аналогичные положения. Статья 2 Конституции Германии гласит, что каждый имеет право на развитие своей личности, поскольку оно не нарушает прав других и не посягает на конституционный порядок или нравственный закон. Каждый имеет право на жизнь и на личную неприкосновенность. Свобода личности ненарушима[16].

В Конституции Италии (статья 13) закреплена нерушимость свободы личности. Всякое физическое и моральное принуждение в отношении лиц, подвергшихся тем или иным ограничениям свободы, подлежит наказанию[17].

Статья 15 Конституции Испании предусматривает, что все имеют право на жизнь, на физическую и моральную неприкосновенность и ни в коем случае не могут подвергаться пыткам или негуманным или унизительным наказаниям[18].

Важным механизмом для уменьшения пыток является построение правового государства, при котором существуют многочисленные механизмы общественного контроля над правоохранительными органами.

В современном конституционном праве понятие «правовое государство» выступает как характеристика конституционно-правового статуса государства, предполагающая безусловное подчинение государства определенным принципам[19]. Это - народный суверенитет, нерушимость прав и свобод человека со стороны государства, связанность государства конституционным строем, верховенство Конституции по отношению ко всем другим законам и подзаконным актам, разделение властей и институт ответственности власти как организационная основа правового государства, независимость суда, приоритет норм международного права над нормами национального права и др.

Однако наличие этих признаков еще не значит, что построено правовое государство. Рассматривая черты правового государства, легко заметить, что многие из них характеризуют не столько само государство, сколько общество, в котором оно существует. Это естественно: государство является частью общества и не может развиваться отдельно от него, не может стать «идеальным» при несовершенном социуме. Для того чтобы такое государство сформировалось, должно измениться и само общество. Это, по нашему мнению, одно из первых условий практического построения правового государства и является важной предпосылкой для уменьшения уровня пыток.

---

[13] Конституция Российской Федерации// Российская газета. 1993. 25 декабря.

[14] Конституция Украины//Ведомости Верховной Рады Украины. 1996. № 30.

[15] Конституция Республики Беларусь //Звязда. 1996. 27 ноября.

[16] Конституция Федеративной Республики Германии //Конституции зарубежных государств: Учебное пособие/Сост. проф. В.В.Маклаков. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2003.

[17] Конституция Итальянской Республики// Конституции зарубежных государств: Учебное пособие/ Сост. проф. В.В.Маклаков. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клувер, 2003.

[18] Конституция королевства Испания //Конституции зарубежных государств: Соединенные Штаты Америки; Великобритания; Франция; Германия; Италия; Испания; Греция; Япония; Канада /Сост., авт. введ. и вступ. ст. В. В. Маклаков. 2-е изд., исправ. и доп. М.: БЕК,1997.

[19] Костаки Г. Роль Конституции в защите прав и свобод личности// Гражданское образование и права человека. Национальная научно-практическая конференция. Кишинев, Pontos, 2008. – С. 9.

Второе условие – это уменьшение роста социальных противоречий, которое должно быть отражено в принятии хороших, правовых законов, их соблюдение, выражающие интересы и потребности если не всех, то по крайней мере, большинства членов общества. Это возможно только тогда, когда в стране существует стабильная и демократическая политическая система. Необходимо иметь ввиду, что государственный аппарат всегда имеет и свои собственные, «кастовые интересы», отличающиеся, а нередко и противоречащие интересам остального общества. Нельзя поэтому рассчитывать на то, что государство само станет правовым. Общество должно быть настолько сильным и сплоченным, чтобы «обуздать» аппарат, сделать его на деле «слугой общества»[20].

Третье условие, по нашему мнению, - это стабильная, высокопроизводительная экономика, которая обеспечила бы материальное благосостояние населения, развитие образования, науки, культуры, осуществление социальных программ, надлежащее материальное и техническое обеспечение государственного аппарата, оптимальную организацию правотворческой и правоохранительной деятельности, решение экологических и других глобальных проблем.

Четвертое условие, по нашему мнению, - это повышение уровня духовной культуры общества, в том числе, нравственной, политической и правовой[21].

Люди должны осознать ценность человеческой жизни, гражданского мира и согласия, невозможность силовых решений социальных, межнациональных и иных противоречий, реальность в этом плане только нравственных и правовых начал.

Наибольшее и непосредственное воздействие на построение молдавской государственности оказывает повышение правовой культуры и правосознания граждан. Эти категории выступают тем фокусом, в котором воздействие разнообразных экономических, социальных, политических факторов концентрируется в непосредственном поведении людей.

Образовавшийся вследствие крушения старых и отсутствие новых символов веры ценностно-идеологический вакуум под воздействием кризисной или даже катастрофической социально-экономической и политической ситуации привели к резкому падению значимости социальных норм и к криминализации общества, что негативно отразилось на состоянии государственности[22]. Наличие в нашей культуре ярко выраженного религиозно-идеологического компонента необходимо учитывать в государственном строительстве. Нашему государству и обществу нужны новые ценности, способные оградить личность от нравственного распада и эгоцентризма, интегрировать молдавский народ, мотивировать поддержку политических реформ, уважение к государству и закону[23].

Только при выполнении данных четырех условий возможно построение в Молдове правового государства, которое будет надежным заслоном для пыток.

SUMMARY

No one shall be subjected to torture or to cruel, inhuman or degrading treatment or punishment.

Term "torture" means any act by which severe pain or suffering, whether physical or mental, is intentionally inflicted on a person for such purposes as obtaining from him or a third person information or a confession, punishing him for an act he or a third person has committed or is suspected of having committed, or intimidating or coercing him or a third person, or for any reason based on discrimination of any kind, when such pain or suffering is inflicted by or at the instigation of or with the consent or acquiescence of a public official or other person acting in an official capacity.

Each State shall take effective legislative, administrative, judicial or other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction.

[20] Там же. С. 10.

[21] Костаки Г. Мы не можем утверждать, что уже построено правовое государство// Конституционное правосудие. 2005. №4. – С. 43,45.

[22] Костаки Г. Роль Конституции в защите прав и свобод личности// Гражданское образование и права человека. Национальная научно-практическая конференция. Кишинев, Pontos, 2008. – С. 10-11.

[23] Костаки Г. Проблемы и перспективы формирования правового государства в Республике Молдова// Закон и жизнь 2005 .№ 6. – С. 4 -5.

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

ЄРМАКОВА Ганна Станіславівна - кандидат філософських наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УДК 340

Представленная статья посвящена анализу особенностей религиозного фактора с анализом его определения и места в правовой доктрине, описанием путей совершенствования концептуальных основ в этой сфере и разработки методологических наработок его применения в правотворческой практике. В итоге сделан вывод, что влияние религиозного фактора можно раскрывать с двух позиций: с положительной, то есть в аспекте формирования этических, моральных и других социальных устоев формирования правовой доктрины, и в отрицательной, то есть в аспекте применения религиозного фактора как фактора опасности с соответствующей реакцией в этой плоскости со стороны правовой доктрины. Также влияние религиозного фактора на правовую доктрину можно различать на непосредственный, который касается стран религиозно-правовой системы, а также опосредованное - для стран не религиозно-правовой системы.

Ключові слова: правова доктрина, джерела права, релігія, релігійний фактор, законодавство, право.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями

Релігія і право є дуже схожими нормативними системами, відмінностями між ними виступають джерела походження, оскільки друге безпосередньо пов'язано із державою, а релігійні норми можуть існувати й відокремлено від державних утворень. Проте в останні части релігія все більше впливає на формування джерел права. Безпосереднє споріднення право та релігія мають у релігіозно-правових системах. Однак навіть в інших системах, де офіційно релігія відокремлена від держави, вона має великий вплив у суспільність відносини,у зв'язку з чим опосередковано впливає на формування правових приписів. Правова доктрина, висвітлюючи концептуальні ідеї, теорії та погляди щодо права, державно-правової дійсності, як і право, схильна до впливу релігії. Проте зміст релігійного фактору як чинника впливу на правову доктрину приділено небагато уваги в наукових колах, що й робить актуальною обрану тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Питанням правової доктрини приділяли увагу достатньо велика кількість вчених-правознавців як вітчизняних, зокрема, С.В. Васильєв, М.В. Кармаліта, І.В. Семеніхін І.В. Спасибо-Фатєєва, В.К. Мамутов тощо, так і закордонних, серед яких С.В. Батурін, С.В.Бошно, А.О. Васильєв, О.О. Зозуля, Р.А.Каламкарян, Р.В. Пузіков, В.В. Сорокін тощо. Щодо релігійного фактору, то його окремі аспекти розглядаються у працях філософів, соціологів, політологів, й у значно меншому ступені – правознавцями. Так, проблемам визначення релігій-

ного актору та його змісту приділили свої наукові доробки такі вчені, як І.Д. Звягельська, В.В. Кулаков, М.Ю. Мартинова, Ю.Г. Носков, О.В. Шеріс тощо. Проте аналізу особливостей поняття та змісту релігійного фактору у правовій доктрині у наукових колах не проведено, що також доводить необхідність представленого дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Метою наукової статті є аналіз особливостей релігійного фактору із визначенням його змісту і місця у правовій доктрині та окресленням шляхів удосконалення концептуального опрацювання вказаних питань й розробки методологічних підвалин його застосування у правотворчій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

У наукових джерелах зазначається, що поняття «правова доктрина» походить від загального, ширшого за змістом поняття доктрини, що традиційно розглядається як вчення, наукова чи філософська теорія, система, керівний принцип або ідея. У найрізноманітніших сферах життєдіяльності держави і суспільства сформувалися відповідні «галузеві» (спеціальні) доктрини (наприклад, воєнна доктрина, доктрина освіти, інформаційної безпеки). Правова ж доктрина має відношення до юридичної сфери й здійснює вплив на процеси правотворення і застосування юридичних приписів.

І.В. Семеніхін вказує, що у літературі пропонуються різні визначення поняття «правова доктрина» (юридична доктрина) [1]. Так, зокрема, в Юридичній енциклопедії наводиться таке: правова доктрина — це сукупність (система) наук, знань про певне правове явище. Не менш загальне визначення досліджуваного поняття запропоновано у Словнику термінів з теорії держави і права, за яким правова доктрина — систематизоване вчення про право, логічно зв'язана система положень щодо правових інститутів, правовідносин, законодавства, законності і т. п [2, с. 44].

На думку В. С. Нерсесянца, юридична доктрина – це розроблені і обґрунтовані вченими-юристами позиції, конструкції, ідеї, принципи і судження про право, які в тих чи інших системах права мають обов'язкову юридичну силу [3, с. 401]. Аналізуючи правову доктрину в аспекті її формально-юридичних властивостей, учені дають таке визначення доктрини: це документ, що містить концептуально оформлені ідеї, принципи, розроблені вченими з метою вдосконалення законодавства та усвідомлені суспільством і визнані державою як обов'язкові [4, с. 38].

При цьому, як наголошують вчені, насправді закон не є єдиним джерелом права, поряд з ним існують і інші джерела, що його доповнюють, сприяючи більш ефективному регулюванню суспільних відносин. У цьому контексті вчені обґрунтовують важливість і необхідність звернення уваги на джерела права недержавного (людського) походження, зокрема таких, як договір, звичай, судова практика, правова доктрина. Такого роду джерела більш демократичні за своїм походженням і змістом, мають великий регулятивний потенціал, адже створюються самими учасниками суспільних відносин, формуються, розвиваються на основі реальної практики людських стосунків [5, с. 19]. Багато вчених, як вітчизняних, так і зарубіжних, аналізуючи сучасний стан і основні напрямки розвитку систем джерел права, зауважують, що загальносвітовою тенденцією є зростання ролі джерел права саме недержавного походження (зокрема, звичаю, правової доктрини) у регулюванні міжлюдських стосунків і, навпаки, зменшення відповідної ролі закону (нормативно-правового акта). Йдеться про так звану загальну тенденцію «антиформалізму» в праві.

Одночасно можна погодитися із А.О. Васильєвим, що у юридичній науці досі не приділено пильної уваги сутності та значенню доктринальних, наукових уявлень про право в рамках духовного життя держави та правосвідомості суспільства. Разом з тим, правова доктрина, як система панівних у суспільстві уявлень про право, здатна не тільки відображати юридичну

дійсність, а й творчо перетворювати всі частини правової системи суспільства – правосвідомість, правотворчість, правореалізації і позитивне право [6, с. 5].

Як вказує С.В. Васильєв, в Україні правова доктрина не закріплена як джерело права. У той же час вона може мати статус неформального (нетрадиційного) джерела права. Так, посилання на праці видатних юристів зустрічаються в правозастосовчій практиці, але ж як додаткова аргументація. Крім того, роль правової доктрини виявляється у створенні конструкцій, понять, визначень, якими користуються судові органи. У судове засідання можуть бути запрошені вчені-юристи для подання висновків [7].

У зв'язку із зазначеним, можна повністю погодитися, що при наявності певних умов правова доктрина може виступати самостійним джерелом права в цілому, у зв'язку з чим доцільне прийняття відповідного державного рішення про долю нормативно-правових актів, що мають доктринальний характер.

На розвиток та формування правової доктрини як джерела права значний вплив в релігійно-правових системах мають релігійно-філософські чинники (релігійний фактор), яких дотримувалися засновники правових шкіл і під впливом яких відбувалося формування догматів ісламу і, відповідно, норм, зокрема, ісламського права.

Вчені зазначають, що аналіз місця і ролі релігійного фактора, його впливу на соціальне, політичне та духовне життя суспільства залишається одним з важливих напрямків сучасної науки. Без його врахування часто неможливо глибоко пізнати і передбачати багато складних соціально-політичних процесів. Не викликає сумнівів також і те, що у виборі майбутнього суспільного і державного устрою, а також реальних шляхів його побудови важливу роль зіграє релігійна домінанта [8, с. 7].

При цьому, як вказує Ю.О.Сибірцева, у сучасній глобальній реальності існують різні можливості трактування релігії: і як чинника, що сприяє фрагментації, і як об'єднуючого чинника політичного розвитку суспільства. Однак, сьогодні, в умовах тенденцій до універсалізації політичних позицій, інтегративна функція релігії повинна бути використана більш повно і провідну роль у цьому процесі може зіграти саме ідеологія мультикультуралізму.

У свою чергу місце і роль релігійного чинника у свідомості людей визначається об'єктивним станом суспільства, типом особистості і характером міжособистісних відносин, які породжуються реальними соціальними умовами. При цьому, соціальна роль релігії і релігійних інститутів багаторазово ускладнюється в умовах багатонаціональної державності. Важко поєднувальні етнічна соціокультурна різноманітність та плюралізм ставлять перед релігійними і правовими інститутами складні завдання щодо створення таких соціальних умов, які дозволяли б гасити конфліктні ситуації на стадії їх зародження або сублімувати енергію суб'єктів, що належать до різних конфесій. Для цього необхідна продумана, зважена, всебічно опрацьована стратегія міжконфесійної толерантності, міжрелігійний діалог, співпраця, засновані на повазі до ідентичності і самоцінності.

Слід зауважити, що категорія «релігійний фактор» у сучасному науковому колі не є доктринально визначеним. Так, як вказує О.В. Шеріс сьогодні поняття «релігійний фактор» використовується, принаймні, в трьох контекстах. По-перше, у суспільно-політичному вимірі, коли мова йде про громадські події або тенденції, причини яких вбачаються у впливі релігії. По-друге, «релігійний фактор» може фігурувати в контексті загальносоціального впливу релігії. В цьому випадку мова йде про вплив релігії на цивілізаційні особливості, культуру, соціальні структури, процеси тощо. По-третє, в психологічному контексті «релігійний фактор» може позначати вплив релігії на соціально-психологічні параметри як індивіда, так і групи. У цьому зв'язку мова, звичайно, йде про негативний вплив закритих релігійних організацій (наприклад, тоталітарних сект) на психіку і соціальну активність людей. Поняття «релігійного фактору» може використовуватися і в теологічному дискурсі (наприклад, у православному, де воно набуває інше функціонально-праг-

матичне навантаження), коли проводиться ідея про домінуючий характер релігії у формуванні належного образу життя, позитивного ставлення людей один до одного, етичних норм тощо. Вживання даного поняття в державно-правовому контексті часто зводиться до проблем, пов'язаних із безпекою суспільства і держави, оскільки релігія виявляється причетною до сфер критичної невизначеності або небезпеки в області психотехнік, інформаційних процесів, соціальних конфліктів, зіткнення цивілізацій тощо, і ці особливості релігії цікаві з точки зору її релевантності у критичних ситуаціях, що передбачає як погрози, так й можливості їх подолання [9].

Досліджуючи зміст категорії «релігійний фактор», перш за все, слід зосередитися на визначенні поняття «фактор».

Термін «фактор» походить від латинської «factor» – «що робить, виробляє» та означає причину, рухому силу будь-якого процесу, що визначає його характер чи окремі його риси [10].

Досліджуючи витоки вказаного поняття, слід зазначили, що у науковій літературі термін «фактор» затвердився до початку XX століття. Так, у словнику А.Д. Міхельсона 1865 року він вживається у значенні «комісіонер», «завідувач друкарськими роботами» [11], а в словниках початку минулого сторіччя набуває серед зазначених смислів значення діючої сили або причини, істотної обставини взагалі. Тож поняття «фактор» могло позначати: а) суб'єкта певної трудової діяльності (торгового представника або розпорядника справами) [12]; б) причину, рушійну силу, тобто щось, що робить вплив на що-небудь (основне значення у сучасному вживанні) [13]; в) нарешті, «фактор» у вузькому сенсі може бути науковим терміном (наприклад, математичним, психологічним), що означає незалежну змінну (наприклад, кожне з чисел, що сприяє отриманню результату, тобто множник або взагалі член, що входить до складу складного рішення) [14].

За нашим переконанням, у контексті впливу релігії на правову доктрину категорію «фактор» слід вживати як причину, що впливає на формування певних, зокрема, доктринальних, джерел права.

Дещо складніше бачиться визначення категорії «релігійний фактор».

Ю.Г. Носков, резюмуючи різні визначення, пише: «релігійний фактор – поняття, що служить для позначення впливу, що чиниться з боку релігії на той чи інший соціальний об'єкт, яке в даних конкретних умовах має важливе значення для функціонування певного соціального об'єкту і з цієї причини представляє особливий інтерес для його вивчення» [15, с. 6-7]. Дане визначення фіксує основний функціональний момент: релігія істотно впливає на суспільство, і це позначають як «релігійний фактор». Разом з тим зміст «релігійності» виявляється невизначеним, що веде до зміщення функції цього поняття в область чистої риторики: «релігійний» означає тут «що відноситься до релігії взагалі». Хоча дане поняття вказує на природу (причину) відомих соціокультурних явищ, викликаних до життя релігією, поняттям «релігійний фактор» нерідко прикриваються шляхом нерозуміння того, як саме «релігія» впливає на соціокультурну реальність і який її відповідний потенціал. Так, наприклад, з вислову «релігійний фактор у палестино-ізраїльському протистоянні довгий час не грав істотної ролі» не можна зрозуміти відразу, про що саме йдеться: чи про те, що не було ідеологічних розбіжностей, чи про це, що релігійність не впливала на політичну діяльність людей; або ж про неучасть релігійних організацій в конфлікті (хоча подальші роз'яснення вказують саме на останнє) [16].

Позначена проблема вказує на невизначений термінологічний зміст «релігійного чинника», але вона ж підказує й вихід зі сформованої ситуації. Вказане поняття досить впевнено фігурує у науковій літературі, проте його сенс варіюється в залежності від: 1) парадигмальних установок авторів; 2) цілей і завдань дослідження; 3) від змістовного контексту матеріалу, який використовують автори. Наприклад, згідно з роботою В.В. Кулакова про національну безпеку, релігійний фактор – це «термін, що означає вплив релігії як соціального інституту на інші, нерелігійні сторони суспільного життя» [17, с. 13]. Із вказаного можна помітити, що: 1) автор ру-

хається в рамках соціологічної парадигми дослідження релігії (оскільки йдеться про соціальний інститут); 2) відповідно до мети роботи релігійний фактор проявляється у вигляді діяльності релігійних груп; 3) нарешті, оскільки йдеться про екстремістські ісламські групи, сам «релігійний фактор» набуває сенсу, пов'язаного з негативним впливом релігії на суспільне життя (релігія – джерело загрози).

Отже, релігійний фактор можна розуміти двояко: 1) у рамках прийняття парадигмального статусу релігії; 2) з позиції соціокультурного трактування природи релігійних явищ. У першому випадку релігійний чинник набуває історичного і цивілізаційного значення, у другому – соціального, політичного, культурного, психологічного тощо. Однак, незалежно від точки зору на змістовну сторону поняття «релігійний фактор», більшість дослідників сходяться в думці, що релігія виступає найважливішою ланкою соціокультурних зв'язків, які не тільки формують світоглядну матрицю, але й за допомогою цього сприяють виникненню соціальних відносин, які в кінцевому рахунку визначають основи стабільності суспільства.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна надати наступне визначення «релігійного фактору у правовій доктрині» – це термін, що означає вплив релігії як соціального інституту на формування та існування правової доктрини певної держави. У свою чергу, слід зауважити, що влив релігійного фактору можна розкривати з двох позицій: з позитивної, тобто в аспекті формування етичних, моральних та інших соціальних підвалин формування правової доктрини, та у негативній, тобто в аспекті застосування релігійного фактору як чинника небезпеки з відповідною реакцією в цій площині з боку правової доктрини. Також вплив релігійного фактору на правову доктрину можна розрізняти на безпосередній, який стосується країн релігійно-правової системи, а також опосередкований – для країн не релігійно-правової системи.

Література

1. Семеніхін І.В. Правова доктрина: поняття та особливості / І.В. Семеніхін [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/2570/1/Semenikhin_127.pdf

2. Словарь терминов по теории государства и права / под ред. Н. И. Панова. – Харьков : Основа, 1997. – 180 с.

3. Нерсесянц, В. С. Общая теория государства и права / В. С. Нерсесянц. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 552 с.

4. Порівняльне правознавство (правові системи світу) : монографія / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К. : Парлам. вид-во, 2008. – 488 с.

5. Гураленко, Н. А. Аксіологічний аспект різноджерельного права в Україні / Н. А. Гураленко // Наук. вісн. Чернівец. ун-ту. – 2007. – Вип. 385. – С. 17-22.

6. Васильев А. А. Правовая доктрина как источник права: Историко- теоретические вопросы: Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01. – Теория и история права и государства; История учений о праве и государстве / Антон Александрович Васильев. -Красноярск, 2007. – 28 с.

7. Васильєв С.В. Правова доктрина – джерело процесуального права [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2012/06/С.-В.-Васильєв.pdf

8. Сибирцева Ю.А. Религиозный фактор в трансформационном пространстве современного российского общества: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филос. наук, спец: 09.00.11 «Социальная философия» / Юлия Александровна Сибирцева. – Архангельск, 2005. – 22 с.

9. Шерис А. В. Религиозный фактор и общество. Социокультурная природа религии / А. В. Шерис. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://beldumka.belta.by/isfiles/000167_413543.pdf

10. Большая советская энциклопедия. В 30 томах. Издание 3-е, испр., перераб., расшир. и доп. – М.: Советская Энциклопедия, 1969 – 1978 г. 18960 с.

АНОТАЦІЯ

Представлена стаття присвячена аналізу особливостей релігійного фактору з наданням його визначення та місця у правовій доктрині, окресленням шляхів удосконалення концептуального підґрунтя у цій сфері й розробки методологічних підвалин його застосування у правотворчій практиці. У підсумку зроблено висновок, що влив релігійного фактору можна розкривати з двох позицій: з позитивної, тобто в аспекті формування етичних, моральних та інших соціальних підвалин формування правової доктрини, та у негативній, тобто в аспекті застосування релігійного фактору як чинника небезпеки з відповідною реакцією в цій площині з боку правової доктрини. Також вплив релігійного фактору на правову доктрину можна розрізняти на безпосередній, який стосується країн релігійно-правової системи, а також опосередкований - для країн не релігійно-правової системи.

SUMMARY

The presented paper analyzes the features of the religious factor with an analysis of its definition and place in legal doctrine, describing ways to improve the conceptual frameworks in this area and the development of methodological developments in the application of its law-making practice. As a result, it was concluded that the influence of the religious factor can be expanded from two perspectives: the positive, that is, in terms of the formation of ethical, moral and other social foundations of formation of legal doctrine, and in the negative, that is, in terms of the use of the religious factor as a hazard to the corresponding reaction in this plane by the legal doctrine. The influence of the religious factor in the legal doctrine can be distinguished on the immediate, which applies to countries religious and legal system, as well as indirect - for countries not religious-legal system.

11. Объяснение 25 000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, с означением их корней / Сост. А.Д. Михельсон. – М., 1865.

12. Чудинов, А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка / А.Н. Чудинов. – М., 1910.

13. Комлев, Н.Г. Словарь иностранных слов / Н.Г. Комлев. – М., 2006. – 672 с.

14. Оксфордский толковый словарь по психологии / Под ред. А. Ребера. – М., 2002. – 1200 с.

15. Носков, Ю.Г. Религиозный фактор в системе угроз национальной безопасности / Ю.Г. Носков. – М.: ВУ, 2002. – 123 с.

16. Религиозный фактор в палестино-израильском конфликте. [Электронный ресурс] / И.Д. Звягельская. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.portal-credo.ru/site/?act=lib&id=2432. – Дата доступа: 26.02.2010.

17. Кулаков В.В. Религиозный фактор и национальная безопасность России (на материалах Южного Федерального округа): автореф. дис. … канд. филос. наук, спец.: 09.00.13 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / В.В. Кулаков. – М., 2006. – 24 с.

РОЛЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАРЛАМЕНТА РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА ПО ЗАЩИТЕ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ

ВЛАХ Ирина Федоровна - доктор права, депутат Парламента Республики Молдова, преподаватель Комратского госуниверситета

В данной статье описывается деятельность Парламента Молдовы для защиты прав национальных меньшинств.

Все люди равны перед законом и имеют право на равную защиту закона от всякой дискриминации и от всякого подстрекательства к дискриминации.

Всеобщая декларация прав человека провозглашает, что все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах и что каждый человек должен обладать всеми правами и свободами, провозглашенными в ней, без какого бы то ни было различия, в частности без различия по признаку расы, цвета кожи или национального происхождения.

Ключевые слова: расовая дискриминация, национальные меньшинства, права национальных меньшинств, Парламент Молдовы.

Республика Молдова – полиэтническое государство, поэтому основной целью национальной политики которого является создание и обеспечение действенных условий развития всех этнических общностей, в том числе и национальных меньшинств. Для современных государств должная реализация прав национальных меньшинств может стать эффективным средством предупреждения межнациональных конфликтов и напряженности, национального экстремизма, политической нестабильности в государстве[1].

После приобретения политической независимости и государственного суверенитета, Республика Молдова избрала в качестве пути развития строительство правового государства и демократического общества. Избрав демократический путь, Молдова, как полиэтническое государство, взяла обязательства перед собственным народом и мировым сообществом предоставить равные права для всех, населяющих ее национальным меньшинствам. Закрепленные Конституцией страны политико-правовые акты в области прав человека во многом определили внутреннюю политику государства и ускорили внедрение международных стандартов в различных областях жизни. Права человека были объявлены одним из главных приоритетов развития страны[2].

Развитие Молдовы как многонационального, демократического, правового государства, обеспечение его национальной безопасности и сохранение территориальной целостности возможны только в условиях межнационального мира и гражданского согласия. Начавшиеся в конце 1980-х – начале 1990-х годов сложные и во многом противоречивые процессы обновления

[1] Немечкин В. Реализация прав национальных меньшинств в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ. Автореферат на соискан. ученой степени кандидата юридических наук. Саранск, 2007. – С. 3-4.

[2] Ширинович Р. Национальное большинство и национальное меньшинство: место и их роль в государственном устройстве современного Таджикистана. Автореферат на соискан. ученой степени кандидата политических наук. Душанбе, 2010. – С. 2-5.

общества и государства резко обозначили проблемы национальных отношений в нашей стране. Последние десятилетия характеризуются возросшим национальным самосознанием, образованием и активизацией деятельности значительного числа национальных общественных организаций. Со всей остротой поднимаются вопросы правового обеспечения конституционных принципов на свободное национальное развитие каждого человека, возможностей сохранения его этнокультурной самобытности.

Наряду с позитивными тенденциями в национальной сфере более жестко проявились и некоторые негативные процессы, связанные с нарушением национального равноправия, ксенофобией, дискриминацией по признаку национальной принадлежности, развитием национализма и экстремизма. Это побуждает государство уделять растущее внимание развитию в обществе толерантности, налаживанию межэтнического и межконфессионального согласия в целях устранения угроз безопасности в области этнонациональной политики и одновременно – решать вопросы усиления ответственности за разжигание национальной розни.

Национальные аспекты, присутствуя в экономических, социальных, политических и духовных процессах современного общества, занимают важное место в деятельности органов государственной власти и местного самоуправления. Одной из неотъемлемых составляющих национальных отношений является проблема защиты прав национальных меньшинств[3].

И огромная роль в этом процессе принадлежит центральным органам власти.

Раздел III Конституции РМ относит к центральной публичной власти прежде всего Парламент (статьи 60 – 76), Президента (статьи 77 – 95), Правительство (статьи 96 – 106[2]). Именно этим органам власти принадлежит (или должна принадлежать) основная роль в деле защиты прав национальных меньшинств, в том числе и еврейского населения нашей многонациональной страны. И особая роль (учитывая статус Молдовы как парламентской республики) в этом процессе принадлежит именно Парламенту.

В Республике Молдова, наряду с титульной нацией, проживают и другие этносы: евреи, гагаузы, украинцы, русские, болгары, цыгане и т.д. Все они нуждаются в защите своих прав, учитывая их небольшую численность, и, в этой связи, определенную уязвимость. Это особенно важно, т.к. молдаване вместе с представителями других этносов: украинцами, русскими, гагаузами, болгарами, евреями, румынами, белорусами, цыганами (ромами), поляками и другими – составляют народ Молдовы, на что справедливо указывает Концепция национальной политики Молдовы.

Основополагающая роль в защите прав всех национальных меньшинств Молдовы принадлежит Парламенту.

С момента независимости Республики Молдова национальная законодательная база, гарантирующая права этнических меньшинств, была развита и улучшена с целью обеспечения ее соответствия требованиями международных стандартов[4]. Парламент РМ ратифицировал большую часть международных конвенций, гарантирующих защиту прав национальных меньшинств.

Также для защиты прав национальных меньшинств Парламент Молдовы принял серию законов. Одним из первых законов, защищающих права национальных меньшинств, в том числе и еврейского населения, стал Закон о функционировании языков[5].

В 1994 году Парламентом Молдовы была принята Конституция Республики Молдова, которая в статье 16 гарантирует

[3] Андриченко Л. Регулирование и защита прав национальных меньшинств и коренных малочисленных народов в Российской Федерации. Автореферат на соискан. ученой степени доктора юридических наук. Москва, 2005. – С. 3-4.

[4] Базовый доклад о положении в области прав человека в РМ. Кишинев, 2003. – С. 71.

[5] Закон РМ о функционировании языков на территории Молдавской ССР №3465-XI от 01.09.1989 г. // Вести. 1989. № 9.

права национальных меньшинств и содержит запрет на дискриминацию[6].

В 1995 году Парламент РМ принял Закон об образовании, согласно которому родителям предоставляется право выбирать для своих детей язык обучения[7].

Право для этнических меньшинств на объединение для защиты своих интересов закреплено в принятом в 1996 году Парламентом Законе об общественных объединениях[8]. Деятельность общественных организаций также регламентирует принятый Парламентом в 2002 году Гражданский кодекс РМ – в разделе о некоммерческих организациях[9].

В 2001 году Парламентом Молдовы был принят Закон о правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и правовом статусе их организаций[10].

В 2003 г. молдавский Парламент принял Концепцию национальной политики[11].

В Парламенте функционирует Комиссия по правам человека и межэтническим отношениям. Постоянная комиссия является рабочим органом Парламента, создаваемым им для осуществления деятельности Парламента. Комиссия ответственна перед Парламентом и подотчетна ему. Председатель, заместитель председателя, секретарь и члены постоянной комиссии избираются Парламентом большинством голосов избранных депутатов. Персональный состав постоянной комиссии устанавливается с учетом пропорционального представительства фракций в Парламенте. Председатель постоянной комиссии обеспечивает подготовку повестки дня заседаний комиссии; устанавливает обязанности членов комиссии и принимает решения по всем вопросам, касающимся функций и деятельности комиссии; представляет на рассмотрение комиссии предложения по образованию подкомиссий и их составу, о результатах рассмотрения информирует Парламент; представляет комиссию в отношениях с Постоянным бюро и другими комиссиями; руководит заседаниями комиссии; подписывает документы и корреспонденцию комиссии; при необходимости привлекает к участию в работе комиссии других лиц; обеспечивает соблюдение порядка на заседаниях комиссии.

Заседания постоянной комиссии созываются ее председателем, а в его отсутствие – одним из заместителей председателя или одной третью ее членов. Участие депутатов в заседаниях комиссии обязательно. Заседания комиссии признаются правомочными при участии большинства ее членов. Решения комиссии принимаются большинством голосов ее членов. Заседания комиссии являются открытыми. На открытых заседаниях комиссии могут присутствовать представители средств массовой информации, аккредитованные в Парламенте. Официальная информация о работе комиссии предается гласности и размещается на web-сайте Парламента. Комиссия по предложению одного из своих членов может принять решение о закрытом заседании, если открытость обсуждения на нем вопросов может нанести ущерб мерам по защите граждан или национальной безопасности.

Постоянная комиссия рассматривает проекты законодательных актов и законодательные предложения в целях подготовки докладов или заключений по ним, проводит парламентские расследования, обсуждает и принимает решения по иным вопросам, в том числе порученным ею Председателем Парламента или его заместителями.

Постоянная комиссия дает также консультативные заключения в целях обеспе-

---

[6] Конституция Республики Молдова. Кишинев, 2013.

[7] Закон РМ об образовании № 547-XIII от 21.07.1995 г. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 1995. № 62-63.

[8] Закон РМ об общественных объединениях № 837 от 17.05.1996 г. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 1997. № 6.

9 Гражданский кодекс РМ № 1107 от 06.06.2002 г. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2002. № 82-86.

[10] Закон РМ о правах лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, и правовом статусе их организаций № 382-XV от 19.07.2001 // Monitorul oficial al Republicii Moldova. 2001. № 107.

[11] Закон РМ об утверждении Концепции национальной политики Республики Молдова № 546-XV от 19.12.2003 г. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2004. № 1-5.

чения единообразного применения законодательства[12].

Комиссия по правам человека и межэтническим отношениям выступает за равные права для национальных меньшинств. В частности, Постоянная парламентская комиссия по правам человека и межэтническим отношениям подвергла критике постановление Правительства о Национальной комиссии по функционированию языков от 11 января 2012 года, призвав его отозвать[13]. В обращении Председателя Парламентской комиссии было отмечено, что утвержденная Национальная комиссия предполагает продвижение и укрепление позиций государственного языка. Это само по себе важно, однако неправомерно сужает возможный диапазон деятельности Комиссии и чревато соответствующей реакцией со стороны носителей других языков, так как под маской заботы обо всех языках, опекается лишь один. Отмечено, что дело не только в том, чтобы в состав Комиссии непременно были введены специалисты по языкам лингвистических меньшинств, но в необходимости пересмотра персонального состава Комиссии, формата ее деятельности и полномочий.

Таким образом, можно сделать вывод, что деятельность Парламента в сфере законодательного закрепления прав национальных весьма эффективна. Однако, очевидно, ряд законодательных актов не соблюдается в полной мере. Тем не менее, принятые акты гарантируют права меньшинств, их равные возможности.

В заключение отметим, что Международная правозащитная организация «Мир без нацизма» провела мониторинг ксенофобских действий, осуществленных на территории Молдовы с 2009 по 2011 гг. Среди событий подобного характера, имевших место в РМ в этот период, отмечаются: попытка дать кварталу в одном из пригородов Кишинева имя Иона Антонеску; решение парламента о выдаче ветеранам войны наград в виде железного гитлеровского креста 5 марта 2010 года; разрешение столичных властей на демонстрацию крайне правых националистических организаций; официальная регистрация некоторых неофашистских, легионерских организаций; отсутствие справедливого наказания виновных за разрушение ханукальной меноры 13 декабря 2009 года; нанесение свастики и националистических надписей на памятниках борцам с фашизмом; попытки уничтожения советских памятников; приравнивание Молдовы к ряду стран проигравших во Второй мировой войне; издание признанного впоследствии неконституционным декрета и.о. президента о советской оккупации от 24 июня 2010 года; создание и деятельность государственной комиссии по осуждению тоталитарного коммунистического режима; издание на государственные деньги по заказу министерства культуры пропагандистского фальшивого фильма «Голгофа Бессарабии», где кадры из Бухенвальда подаются как свидетельство преступлений советского режима и др.[14]

«До сих пор единственным законным актом в РМ, который предусматривает профилактику антинацистской деятельности, является закон 2003 года о противодействии экстремистской деятельности. При анализе событий можно констатировать, что вплоть до недавнего времени в Молдове не было необходимости ставить на повестку дня законодательное противодействие попыткам реабилитации нацизма, учитывая постоянное внимание государства к вопросам помощи и поддержки ветеранам Великой Отечественной войны, к вопросам реконструкции и возведения новых мемориалов славы героям, к вопросам отказа от сфальсифицированных фактов в истории румын и перехода к преподаванию интегрированной истории, что и было сделано в 2006 году, согласно рекомендации Совета Европы», – отмечается в мониторинге.

Ряд депутатов Парламента обвинили представителей национальных меньшинств Молдовы в наличии имперских

[12] Закон РМ о принятии Регламента Парламента № 797 от 02.04.1996 г. // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2000. № 59.

[13] Аргументы и факты – Молдова. 2012. 1 февраля.

[14] http://worldwithoutnazism.wordpress.com/monitor/moldova/md_dec201/

замашек и в том, что национальные меньшинства должны быть благодарны толерантности, которую проявляет по отношению к ним национальное большинство Республики Молдова[15].

Все эти негативные тенденции демонстрируют, что Парламент РМ должен быть надежным механизмом защиты прав национальных меньшинств Молдовы, в том числе и евреев. Было бы полезным принятие Парламентом закона о противодействии попыткам по реабилитации нацизма, героизации нацистских преступников и их пособников, так как действия по реабилитации нацизма недопустимы и необходимо поставить этому законодательный заслон. Подобные антинацистские законодательства существует во многих странах Европы – как, например, в Австрии, Германии, Франции, Швейцарии. Несомненно, такие законы способствовали экономическому процветанию и развитию демократии, свободы гражданского общества в этих государствах.

SUMMARY

This article describes the activities of the Parliament of Moldova to protect the rights of national minorities.

All human beings are equal before the law and are entitled to equal protection of the law against any discrimination and against any incitement to discrimination.

The Universal Declaration of Human Rights proclaims that all human beings are born free and equal in dignity and rights and that everyone is entitled to all the rights and freedoms set out therein, without distinction of any kind, in particular as to race, colour or national origin

[15] Там же.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

ЛОТЮК Ольга Степанівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 342.72/73(477)

В статье определяются и систематизируются основные тренды развития гражданского общества и формулируются основные принципы модернизации гражданского общества в контексте европейской интеграции.

Ключові слова: громадянське суспільство, соціальний діалог, європейська інтеграція, держава.

Процес європейської інтеграції сприяє підвищенню інтересу до проблеми громадського суспільства. Поняття «громадянське суспільство» набуло особливої актуальності наприкінці двадцятого століття. Багато вчених має єдину думку щодо необхідності використання цього терміну, проте не мають єдиної думки щодо його сутності.

Це поняття мало різні історичні корені, які пов'язані з конкретним контекстом історичного розвитку суспільств у межах кордонів різних держав. У країнах Західної Європи та Сполучених Штатах громадянське суспільство досліджувалося, в основному в контексті розвитку прав та свобод громадян, у країнах Центральної і Східної Європи досліджувалися питання обмеження впливу держави. Таким чином, полеміка навколо громадянського суспільства – це полеміка лібералізму та демократії [1, с. 35-36].

Західна традиція політичної думки походить від концепції громадянського суспільства, започаткованої Аристотелем. Перш ніж визначити, що таке держава, писав свого часу філософ, необхідно дослідити поняття «громадянин», так як держава є ніщо інше, як сукупність громадян, громадянське суспільство [2, с. 5].

У філософії Цицерона описується громадський порядок республіки. Класична ідея громадянського суспільства передбачає, що людина усвідомлює громадянство в активній дії. Поняття громадянства було пов'язане не лише з буттям спільноти, а й з активною участю в політичному житті, у прийнятті разом з іншими рішень щодо всього населення та відповідальності за загальне благо.

Концепція громадянського суспільства у ліберальній традиції зародилася у сімнадцятому столітті. У цей період починає складатися розуміння громадянського суспільства як суспільства рівних осіб. Так, на думку Т. Гоббса, всі люди, як природні істоти, наділені приблизно однаковими фізичними та розумовими здібностями, що робить їх рівними між собою. Вони народжуються рівними, а рушійною силою їх поведінки є досягнення життєвих благ. Перехід від природного стану до громадянського суспільства пов'язаний із власністю. Остання обумовлює необхідність угоди між людьми, їх об'єднання на основі «суспільного договору» або «загальної волі». Утворене таким чином «об'єднання називається державою або громадянським суспільством» [3, с. 311].

Г.В.Ф. Гегель вперше осмислив явище громадянського суспільства з точки зору його автономного статусу по відношенню до держави.

Громадянське суспільство – це відмінність, яка постає між сім'єю й державою, якщо навіть його формування відбувається пізніше як формування держави; бо як відмінність воно ставить попереду державу, яку воно як самостійне має мати перед собою, щоб існувати [4, 234].

Розглядаючи проблеми суспільно-політичного життя як вияв «об'єктивного духу», Г.В.Ф. Гегель вказує на три форми, в яких він («об'єктивний дух») розкриває себе: сім'я, громадянське суспільство та держава. Кожна з цих форм характеризується різними якостями: якщо держава уособлює собою «всезагальне», то сфера громадянського суспільства – це простір для реалізації «особливого».

Незважаючи на те, що громадянське суспільство є системою егоїстичних потреб індивідів (тут «кожний для себе – мета, все інше для нього ніщо»), саме в ньому, на думку німецького філософа, містяться передумови для реалізації індивідуальної свободи.

Громадянське суспільство містить такі три моменти: а) передавання потреб і задоволення окремої людини через її роботу й через роботу і задоволення потреб усіх інших – систему потреб; б) дійсність загальної свободи, яка міститься в цьому, захист власності через здійснення правосуддя; в) передбачливість проти випадковості, що залишається в тих системах, і забезпечення особливого інтересу як спільного, через поліцію й корпорацію.

Таким чином, синтезувавши найбільш позитивні моменти концепцій представників філософської думки Нового часу, Г.В.Ф. Гегель вперше проаналізував явище громадянського суспільства як автономного від держави простору самореалізації людини. Тим самим було закладено передумови для подальшого дослідження громадянського суспільства як особливої сфери соціальної реальності. З іншого боку, чітко виражена у поглядах Г.В.Ф. Гегеля настанова щодо пріоритету державності відносно громадянського суспільства, його переконання у необхідності постійного контролю влади над громадянським сектором через дезінтеграційну природу останнього, позбавляє концепцію німецького філософа ліберальної складової досліджуваної нами проблематики. І в кінцевому випадку, як слушно зауважує вітчизняний дослідник М. Тур, знецінює саму ідею громадянського суспільства [5, с. 150].

Загальною тенденцією розвитку суспільно – політичної думки протягом 18-19 ст. можна вважати початок та завершення процесу осмислення проблеми розмежування сфери політичної діяльності та громадянського суспільства. Відбувався перехід до раціональної моделі суспільного управління, в основі якої є цінності свободи та гідності особистості. У цей період з'являються нові організації соціального життя – правова держава, громадянське суспільство та конституціоналізм. Це надало людині можливість почувати себе захищеною від свавілля влади.

У 19 ст. особливе місце в осмисленні ідеї громадянського суспільства належить представникам марксизму. В основу цього підходу покладено дію економічних законів. Так, на думку К. Маркса, політика, право, релігія та інші форми суспільної свідомості є наслідком панівного способу виробництва, а тому суперечності, які зароджуються всередині громадянського суспільства на рівні економічних відносин, є визначальними факторами.

Якщо прослідкувати процес становлення та рівень осмислення суті громадянського суспільства, то можна зробити висновок, що будь-яке суспільство, в тому числі і громадянське, перебуває у постійній динаміці, тому необхідно визнати неможливість вироблення єдиного і статичного поняття «громадянського суспільства». Однак можливо зафіксувати соціокультурне різноманіття можливостей взаємодії у відносинах держави, суспільства й особистості. Крім того, визнаючи наявність інститутів громадянського суспільства як невід'ємних складових частин громадянського суспільства, слід визнати неможливість фіксації універсальної жорстко структурованої системи інститутів.

Зміни в європейських суспільствах в останні роки відобразилися і на сучасній концепції розуміння громадянського сус-

пільства. Сьогодні триває пошук такої моделі суспільства, яка пропонує баланс між необмеженим індивідуалізмом і прагнення до авторитарного колективізму.

Сучасна теоретична полеміка базується на трьох основних засадах:

- Ліберальна традиція. Громадяни організовуються в групи за інтересами. Право на свободу широко визнається і гарантується державою. Громадянське суспільство розглядається як єдиний можливий спосіб гарантування громадянських прав.

- Теорія комунітаризму розглядає громадянина як члена спільноти. Громадянин повинен коригувати свою поведінку віруваннями громади, яка необхідна як посередник зв'язків між особистістю та державою.

- Теорія демократичного обговорення примирює лібералів і комунітарістів. Ця теорія підкреслює ідею спілкування і взаємодії. Існує демократичний діалог.

Громадянське суспільство складається з асоціацій, які за своєю суттю не є політичними. До них відносяться сім'ї, громади, різні види добровільних організацій, профспілки, підприємства малого бізнесу, великі корпорації і релігійні спільноти.

Концепція громадянського суспільства сьогодні невід'ємна від поняття свободи, як у традиції республіканської та ліберальної концепцій, проте, на відміну від них, це не політична свобода у розумінні активної громадянської позиції (хоча вона також має значення), а індивідуальної свободи, яка гарантується законом. Громадянське суспільство є сферою об'єднань людей, вільних та автономних осіб. У громадянському суспільстві «власні справи залежать від інших, і пов'язані зі справами інших, і тим самим розвивається почуття спільності» [6, с. 200].

Сучасна версія громадянського суспільства підкреслює свої п'ять вимірів:

- Громадянське суспільство діє через установи. Їх форми, рівень соціальної автономії різні. Ці установи мають різні функції (не тільки економічні, але й релігійні, культурні, соціальні) і грають важливу роль у процесі соціальної інтеграції;

- Добровільне членство;

- Громадянське суспільство будується на правах і демократичних принципах з повагою до приватного життя, свободи думки, свободи асоціації, які складають основу суспільства.

- Громадянське суспільство є місцем формування колективної волі та подання громадян: організації громадянського суспільства відіграють важливу роль «проміжні органи» між громадянами і державою. Демократичний діалог не може відбуватися без посередництва;

- Громадянське суспільство представляє простір субсидіарності.

Це можливість введення автономних рівнів влади по відношенню до держави [7, с. 100].

Крім того, реалізація ідеї громадянського суспільства передбачає:

1) самовизначення громадян як активних суб'єктів політичного життя, соціально-економічного розвитку.

2) появу неурядових організацій та громадських об'єднань, метою яких є реалізація спільного блага;

3) створення горизонтальних міжособистісних відносин на основі принципів рівності, поваги та відповідальності.

Громадянське суспільство дозволяє людям робити вибір і бере на себе відповідальність за них. Громадянське суспільство ґрунтується на принципі терпимості до різноманіття інтересів індивідів. Громадянське суспільство – це утворення, у якому обов'язково існують протиріччя, але й утворення, у якому вони обов'язково вирішуються. Його основою є визнання культурного розмаїття (плюралізму) і прийняття одиничного (етнічного, расового, релігійного, ідеологічного і т.д.).

Тільки демократична держава здатна створити демократичне громадянське суспільство. Громадянське суспільство є досить демократичним, коли, принаймні, деякі його інститути є авторитетними та відповідальними перед їх учасниками.

Ядро громадянського суспільства створює зв'язок різних добровільних об'єднань громадян, яке спрямоване на вирішення загальних проблем.

Дж. Хабермас підкреслює, що публічна сфера вимагає набагато більше, ніж просто інституційних гарантій правової держави, він закликає до «підтримки духу культурних традицій та моделі соціалізації, політичної культури населення» [8, с. 453].

Існування у межах Європейського союзу множинності суб'єктів соціальної, господарської, політичної, культурної та релігійної сфер, сприяє зростанню значення громадянського суспільства в європейській конструкції. Важливу роль у цьому процесі відіграє Європейський економічний і соціальний комітет як допоміжний орган Ради і Комісії з консультативним характером.

Європейський економічний і соціальний комітет у 1999 р. дав оцінку громадянського суспільства «Роль та внесок організованого громадянського суспільства в європейській інтеграції», де зроблено поглиблений аналіз самого поняття «громадянське суспільство», підкреслено значення та роль Комітету, як представника громадянського суспільства. Згідно з авторами документу, ефективним ресурсом у боротьбі з дефіцитом демократії усередині Євросоюзу та браком довіри з боку громадян є введення інститутів громадянського суспільства.

Комітет складається з представників різних категорій економічної діяльності, зокрема «представників виробників, фермерів, працівників транспорту, комерсантів, ремісників, представників вільних професій та широкої громадськості» (ст. 193) [9][1]. Цей перелік ніколи не вважався вичерпним, але він досить гнучкий для того, щоб дозволити новим категоріям, наприклад, членам організацій захисту прав споживачів і груп захисту навколишнього середовища, отримати представництво. На практиці структура комітету включає три складові: організації підприємців, профспілки і представників «інших інтересів». Це відповідає поняттю соціального партнерства, яке стало однією з ключових концепцій у соціальній політиці Європейського Союзу.

Згідно з ч. 2 ст. 11 Договору про Європейський Союз від 07.02.1992 інститути підтримують відкритий, прозорий і регулярний діалог з представницькими асоціаціями та громадянським суспільством [10].

Ідея громадянського суспільства відіграє величезну роль у Європейському Союзі. Слід визнати, що розвинуті інститути громадянського суспільства є сприятливою ознакою суспільного життя. Є багато європейських неурядових організацій та платформ координації між ними. Встановлено, зокрема, що громадянське суспільство – контактна група та соціальна платформа, яка об'єднує різні організації. Такі установи мають соціальні цілі. Прикладами є Європейський форум з проблем інвалідності, Європейська мережа проти расизму, Європейське екологічне бюро, Європейська мережа з боротьби з бідністю та інші. Нинішня Європейська комісія спрямована на поліпшення механізмів для проведення консультацій з організаціями громадянського суспільства.

Таким чином, можна констатувати, що мета та завдання громадянського суспільства в умовах євроінтеграції полягають у забезпеченні прав та свобод всіх соціальних верств населення, в утворенні умов, які сприяють підвищенню соціально-економічного рівня громадян, у задоволені всіх потреб у різних сферах суспільних відносин, які дозволяють розкрити та реалізувати творчі здібності індивіда. У громадянському суспільстві не повинно існувати перебільшень: пріоритету держави в особі державних органів, анархії в управлінні суспільними справами, нігілізму по відношенню до права. Утворення рівноваги та балансу в громадянському суспільстві є однією з основних умов його існування та подальшої модернізації в умовах євроінтеграції.

[1] Article 257 (ex Article 193): „[…] The Committee shall consist of representatives of the various categories of economic and social activity, in particular, representatives of producers, farmers, carriers, workers, dealers, craftsmen, professional occupations and representatives of the general public". Treaty Establishing the European Community (Consolidated Version).

АНОТАЦІЯ

У статті визначаються та систематизуються основні тренди розвитку громадянського суспільства та формулюються основні засади модернізації громадянського суспільства в контексті європейської інтеграції.

SUMMARY

In article In the article the basic trends of development of civil society are determined and systematized and basic principles of modernization of civil society are formulated in the context of European integration.

Література

1. Witold Mandrysz. Znaczenie dialogu obywatelskiego dla kształtowania polityki regionalnej Województwa Śląskiego na tle polityki spójności UniiEuropejskiej. – KATOWICE, 2007. – 319 с.
2. Аристотель. Политика. – М., 1965. – Ч. Ш.
3. Гоббс Т. Соч. В 2-х т. – М., 1989. – Т.1. – 251 с.
4. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К.: Юніверс, 2000. – 336 с.
5. Тур М.Г. Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів: Монографія / М.Г. Тур. – К.: ПАРАПАН, 2006. – 396 с.
6. R. Dagger, Civic Virtues: Rights, Citizenship and Republican Liberalism, Oxford 1997. – s. 200.
7. Krzysztof Orzeszyna SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE W UNII EUROPEJSKIEJ. // Teka Kom. Praw. – OL PAN, 2009. – S. 94–108.
8. J. Habermas, Further Reflections on the Public Sphere, [w:] Habermas and the Public Sphere, ed. C. Calhoun, London, 1992. – s. 453.
9. Article 257 (ex Article 193): Dokumenty Europejskie, oprac. A. Przyborowska-Klimczak, E. Skrzydło-Tefelska, t. III, Lublin 1999.
10. Договір про європейський союз // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_029

СУТНІСТЬ ТА СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АЛЬТЕРНАТИВНИХ МЕТОДІВ РОЗГЛЯДУ СПОРІВ

ЮЛДАШЕВ Сергій Олексійович – здобувач МАУП

Исследуется, исходя из анализа юридической литературы, а также с использованием системного подхода, сущность и состав административно-правового обеспечения альтернативных методов защиты прав и законных интересов предприятий и организаций.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, альтернативні методи захисту прав, системний підхід, система

У юридичній літературі, окрім традиційного поняття «адміністративно-правове регулювання» того чи іншого об'єкту правового впливу, досить часто вживаються такі категорії як механізм, адміністративно-правовий механізм [1], а також адміністративно-правове забезпечення [2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14] та ін.

У той же час, попри широке використання зазначених категорій, ні словникова база, ні законодавча практика, ні адміністративно-правова наука, як і юридична наука в цілому, поки що не напрацювали єдиного підходу до розуміння змісту цих категорій.

Перш ніж сформулювати власне визначення адміністративно-правового забезпечення, вважаємо за доцільне, а, точніше, за необхідне, вказати на теоретико-методологічну базу, якою ми скористуємося для розробки даного визначення. У якості такої бази, при розробці поняття адміністративно-правового забезпечення, нами використано системний теоретичний інструментарій – метод системного аналізу.

Математично чітке визначення системи міститься у роботах А.І. Уйомова [15], С. Янга [16] та ін. Використовуючи метод системного аналізу, пропонуємо розрізняти зазначене забезпечення у широкому і у вузькому значенні. У широкому значенні (у відповідності з уявленням про систему як множини елементів, на якій реалізується відношення з наперед визначеними властивостями (А.І. Уйомов) або система є все те, що вирішує проблему (С. Янг)) до складу цього забезпечення доцільно включати: 1) об'єкт розгляду спорів – відповідні правовідносини; 2) адміністративно-правові засоби (самі альтернативні методи – відповідні організаційно-правові форми, за допомогою яких використовуються альтернативні методи та гарантії їх застосування); 3) адміністративно-правові акти, які регулюють увесь життєвий цикл зазначених методів; 4) коло суб'єктів, що беруть участь у застосуванні цих методів.

Адміністративно-правове забезпечення альтернативних методів розгляду спорів у вузькому значенні – це лише відповідна сукупність адміністративно-правових актів, які регулюють (моделюють) відносини, що виникають при легітимізації (наданні юридичної сили можливості застосовувати) альтернативних методів розгляду спорів за участю підприємств і організацій, самому розгляді (виконанні) та припиненні їх застосування.

До адміністративно-правових засобів, зокрема, до альтернативних методів роз-

гляду спорів за участю підприємств і організацій, відносяться наступні організаційно-правові форми, за допомогою яких реалізуються ці методи: а) попередній розгляд (у рамках адміністративної юстиції) адміністративного спору вищестоячим органом; б) примирення або досудове врегулювання спорів; в) медіація; г) третейські суди; д) міжнародний комерційний арбітраж; є) проект «Електронний суд», що здійснюється у Верховному Суді України.

До гарантій, що забезпечують реалізацію таких альтернативних методів, як попередній розгляд адміністративного спору вищестоячим органом, примирення, медіація, відноситься, зокрема ч. 1 ст. 6 Закону України „Про судоустрій і статус суддів", яка встановлює, що суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу; гарантіями використання третейської організаційно-правової форми є, наприклад, загальне правило про те, які суперечки можуть бути передані на розгляд до третейського суду, яке досить широко сформульовано в ч. 2 ст. 1 Закону України «Про третейські суди»: «... будь-які спори, що виникають у сфері цивільних і господарських правовідносин». Цією нормою кореспондують і положення процесуальних кодексів, що дозволяють сторонам передати на розгляд третейського суду підвідомчий судам загальної юрисдикції (до яких на Україні належать і загальні суди, і господарські, і адміністративні) спір у сфері цивільних і господарських правовідносин (ст. 12 Господарського процесуального кодексу України (ГПК) і ст. 17 Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК), Рішення Конституційного Суду України від 10.01.2008 та ін. Зазначимо, що відповідні норми процесуальних кодексів відносяться до адміністративно-правових, а не до господарських процесуальних або цивільних процесуальних.

До адміністративно-правових актів, які регулюють застосування альтернативних методів розгляду спорів за участю підприємств і організацій можуть бути віднесені закони України «Про третейські суди» і «Про Міжнародний комерційний арбітраж», відповідні норми Закону України „Про судоустрій і статус суддів", процесуальні кодекси України (Кодекс адміністративного судочинства, Цивільний процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс) адміністративно-правові акти, що регламентують діяльність Вищої рада юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів суддівського самоврядування, Державної судової адміністрації України, Державної виконавчої служби України, підрозділів судової міліції „Грифон" МВС України тощо.

Стосовно кола суб'єктів, що беруть участь у застосуванні альтернативних методів. До кола таких суб'єктів належать наступні суб'єкти адміністративних правовідносин: 1) суб'єкти владних повноважень (органи державної влади, які утворюють (легітимізують) альтернативні методи розгляду спорів (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, Вища рада юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація тощо), структурні підрозділи органу (судова міліція „Грифон" МВС України), 2) органи суддівського самоврядування (у частині здійснення ними делегованих державою управлінських повноважень адміністративно-правового характеру), голови відповідних судів та їх заступники; 3) третейські суди (їх нараховується в Україні більш як 400), Міжнародний комерційний арбітражний суд при ТПП, Морська арбітражна комісія (МАК).

Перейдемо тепер до адміністративно-правового забезпечення альтернативних методів розгляду спорів у вузькому значенні. Це, як зазначалось, відповідна сукупність адміністративно-правових актів, модель відносин, які регламентують увесь життєвий цикл альтернативних методів, починаючи від їх легітимізації, застосування і закінчуючи припиненням їх застосування.

До адміністративно-правових актів, які регулюють цей життєвий цикл доцільно віднести закони України «Про третейські суди» і «Про Міжнародний комерційний арбітраж», процесуальні кодекси України та ін. Зупинимось на деяких положеннях

Кодексу адміністративного судочинства, присвячених примиренню.

Положення щодо досудового, мирового та арбітражного (третейського) вирішення спорів містяться і у правовому регулюванні розгляді спорів за участю підприємств і організацій, що випливають з економічних відносин. Досудове врегулювання спорів, з теоретико-правових позицій – це сукупність заходів, здійснених підприємствами та організаціями, права яких порушені, для безпосереднього вирішення спорів, що виникли, з підприємствами та організаціями, які порушили майнові права й інтереси, до звернення з позовом до господарського суду [17].

Порядок досудового регулювання визначається розділом II діючого ГПК України. За діючим законодавством досудовий порядок вирішення спорів між підприємствами та організаціями може застосовуватись виключно за бажанням підприємств (організацій), якщо сторони закріпили договором, що досудовий порядок урегулювання спору є для них обов'язковим, і тільки за неможливості врегулювати спір у досудовому порядку вони будуть звертатися до суду, або якщо такої вказівки договір не містить, але підприємство (організація) має бажання спробувати вирішити спір без звернення до суду. Отже, за чинним ГПК досудовий порядок урегулювання будь-яких господарських спорів є виключно правом підприємств (організацій), а не їх обов'язком.

У той же час, із цього загального правила є виняток. Перший відноситься до тих відносин, щодо яких законодавством встановлено спеціальний, відмінний від передбаченого ГК України і ГПК України порядок вирішення спорів у досудовому порядку. Законодавчими актами, що передбачають такий порядок, є, зокрема, Кодекс торговельного мореплавства від 9 грудня 1994 р., Повітряний кодекс від 4 травня 1994 р., постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. № 457 «Про затвердження Статуту залізниць України», наказ Міністерства транспорту України від 14 вересня 1997 р. № 363 «Про затвердження Правил перевезень вантажів автомобільним транспортом в Україні» та інші, які регулюють правовідносини, що пов'язані з переміщенням вантажу як у межах України, так і через кордон.

Ці та інші нормативні акти становлять, як зазначалось, адміністративно-правове забезпечення альтернативних методів розгляду спорів підприємств і організацій, захисту їх прав. Сукупність відповідних правових норм (актів), що регулюють організацію захисту прав та законних інтересів, статус, компетенцію і функції органів, які реалізують у своїй діяльності альтернативні методи захисту прав, порядок утворення, реєстрації та ліквідації цих органів – становить адміністративно-правове забезпечення цих методів.

Юридичні норми, які можна віднести до адміністративно-правового забезпечення із застосуванням альтернативних методів захисту прав і законних інтересів підприємств і організацій, містяться як у процесуальному законодавстві (у Кодексі адміністративного судочинства – КАС, інших процесуальних кодексах), так і у законодавстві, що можна віднести до зазначеного забезпечення. Це закони України «Про судоустрій і статус суддів», «Про третейські суди», «Про Міжнародний комерційний арбітраж», відповідні укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, постанови Пленуму Верховного Суду України, постанови пленумів вищих спеціалізованих судів, міжнародні конвенції тощо. Згідно з ч. 3 ст. 51 «Права та обов'язки сторін» КАС, сторони можуть досягнути примирення на будь-якій стадії адміністративного процесу, що є підставою для закриття провадження в адміністративній справі.

Зауважимо, що в українському процесуальному законодавстві відсутні норми, які б сприяли розвитку судового посередництва. Потреба у процедурах посередництва особливо відчувається при розгляді економічних спорів. Водночас правові системи деяких держав ближнього і дальнього зарубіжжя передбачають право судді запропонувати сторонам спробувати вирішити конфлікт за допомогою медіації і лише після цього, якщо залишиться така необхідність, розглядати спір за традиційною процедурою.

Таким чином, практика свідчить про необхідність запровадження, поглиблення застосування альтернативних методів захисту прав та законних інтересів підприємств і організацій, що становить спектр низки проблем, пов'язаних з адміністративно-правовим забезпеченням цих методів. Вирішення цих проблем потребує теоретичного осмислення та подальшого вдосконалення зазначеного забезпечення. Зокрема, потребують свого вирішення проблеми запровадження попереднього розгляду (у рамках адміністративної юстиції) адміністративного спору вищестоячим органом та методів відновлювального судочинства, що мають застосовуватися як у кримінальному, так і у адміністративному провадженнях. Пілотний проект Верховного суду України «Електронний суд» також повинен поширюватися не тільки на учасників судового процесу у цивільних та кримінальних, а й у адміністративних справах.

Включення до цього Проекту справ, пов'язаних з публічними відносинами між підприємствами і організаціями та державним органом влади (адміністративних справ), має сприяти більш послідовному дотриманню положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо розгляду судом справи впродовж розумного строку, ефективній реалізації підприємствами і організаціями права на захист, а також економії коштів, призначених на забезпечення правосуддя.

Деякі труднощі виникають і у функціонуванні недержавних третейських судів, до яких належить Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (МКАС при ТПП України). Є випадки, коли нерозуміння сутності, а отже, і адміністративно-правового статусу третейського суду та його рішень, створює відповідну проблему як у теорії, так і в практиці функціонування цих судів. Так, досить поширеною є теза про існування нібито колізії між Конституцією України, Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та законами України «Про третейські суди» і «Про Міжнародний комерційний арбітраж». На практиці нерозуміння сутності, юридичної природи третейського суду як методу вирішення спору призвело до звинувачень у привласненні ним функцій суду. Звідси і неправильний висновок про нелегітимність його діяльності, відсутність юридичної сили рішень третейського суду.

Не можна погодитися і з певними змінами та обмеженнями, внесеними до Закону України «Про третейські суди», що передбачають заборону розгляду третейськими судами України справ однією із сторін, в яких є орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, державна установа чи організація, казенне підприємство (ч. 6 ст. 6 «Підвідомчість справ третейським судам» Закону України «Про третейські суди); справ, які виникають із корпоративних відносин та спорів щодо захисту прав споживачів та ін.

Водночас робота окремих ланок (видів) третейських судів дійсно потребує вдосконалення. Діючий адміністративно-правовий порядок їх створення та реєстрації породжує чималу кількість проблем і навіть зловживань. Усе це свідчить про потребу подальшого теоретичного осмислення, розробки пропозицій з удосконалення правового регулювання процесу захисту прав людини та організацій із застосуванням альтернативних методів.

Література

1. Волинка К.Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" / К.Г. Волинка. – К., 2000. – 16 с.;

2. Дубенко О.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення безпеки особи: дис. …кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Олександр Іванович Дубенко. – Ірпінь , 2009. – 224 с.

3. Запорожець М.П.Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / М.П. Запоро-

АНОТАЦІЯ

Досліджується, виходячи з аналізу юридичної літератури, а також з використанням системного підходу, сутність та склад адміністративно-правового забезпечення альтернативних методів захисту прав і законних інтересів підприємств і організацій.

SUMMARY

Investigated based on the analysis of the legal literature, and using a systematic approach, the nature and composition of the administrative and legal support alternative methods of protecting the rights and legitimate interests of businesses and organizations.

жець ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 20 с.

4. Дудник Л.М. Адміністративно-правове забезпечення діяльності податкової міліції щодо протидії фіктивному підприємництву: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Л.М. Дудник ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. – Ірпінь, 2008. – 20 с.

5. Пономаренко Є.В. Адміністративно-правове забезпечення євроінтеграційних процесів у діяльності органів виконавчої влади України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Є.В. Пономаренко ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2010. – 19 с.

6. Адміністративно-правове забезпечення житлово-комунального господарства в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.М. Буханевич ; Нац. ун-т біоресурсів та природокористування України. – К., 2009. – 23 с.

7. Адміністративно-правове забезпечення інформаційних відносин в галузі реклами: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / І.Б. Тацишин ; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2009. – 18 с.

8. Логінов О.В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Логінов ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2005. – 20 с.

9. Степаненко К.В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / К.В. Степаненко ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2009. – 19 с.

10. Корж-Ікаєва Т.Г. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод неповнолітніх: Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Т.Г. Корж-Ікаєва ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2008. – 17 с.

11. Заросило В.О. Адміністративно-правове забезпечення участі працівників органів внутрішніх справ України у міжнародній миротворчій діяльності: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / В.О. Заросило ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. – К., 2009. – 40 с.

12. Ковалевська О.П. Адміністративно-правове забезпечення функціонування інституту комунальної власності в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.П. Ковалевська ; Держ. НДІ М-ва внутр. справ України. – К., 2009. – 20 с.

13. Андрєєва Д.Є. Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д.Є. Андрєєва ; Нац. ун-т держ. Податк. служби України. – Ірпінь, 2009. – 18 с. – укр.

14. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; за ред. Ю.П. Битяка. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 544 с.

15. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. Изд-тво «Мысль», 1978. – 234 с.

16. Янг С. Системное управление организацией. – М.: Сов. радио, 1972. 167 с.

17. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США / И. В. Решетникова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1997. – 240 с.

РЕЖИМ ЗАКОННОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ДОГОВІРНИХ НОРМ У СФЕРІ ПОДАТКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

ДОЛГИЙ Олександр Олександрович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник НДІ Національної академії прокуратури України.

УДК 341.24:342.9:351.713:352/354

В статье предпринята попытка провести оценку современного состояния законности в сфере налоговой деятельности и административном судопроизводстве при применении в Украине положений международного права, воплощенных в форме договорных норм. С этой целью освещены проблемные аспекты, существующие в этой сфере, по результатам исследования предложены прогнозные выводы, касающиеся механизма реализации договорных норм в рамках отечественной налоговой системы.

Ключові слова: режим законності, юридичні гарантії режиму законності, договірні норми, національне законодавство, податкова діяльність, оподаткування, органи доходів і зборів.

Актуальність дослідження зумовлена євроінтеграційними намірами України, серед яких одним із пріоритетів є створення служби європейського зразка, що реалізує державну податкову політику та політику у сфері державної митної справи, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства тощо.

Зв'язок дослідження з важливими державними програмами, планами, темами

Робота, зокрема, узгоджується із положеннями ст. 127 „Ефективне та прозоре регулювання", підписаної Україною в поточному році Угоди про асоціацію з ЄС, де, серед іншого, зазначено: „Кожна сторона зобов'язується докласти необхідних зусиль для забезпечення впровадження міжнародних стандартів регулювання та нагляду... для боротьби з ухиленням від сплати податків на всій її території".

Аналіз останніх досліджень і публікацій, де започатковано розв'язання даної проблеми

Міжнародно-правові аспекти, що стосуються законності у податковій сфері, розглядали у своїх працях В. П. Кононенко, А. Я. Мельник, О. О. Мережко, О. А. Назаренко, О. Ю. Перевезенцев, П. О. Селезень, Д. С. Терлецький, Л. Д. Тимченко та ін. Роботи названих та інших авторів слугували автору теоретичним підґрунтям для проведення за окресленим напрямом наукового пошуку, доцільність якого зумовлена прагненням держави якісно зміцнити в Україні сферу правового забезпечення податкової діяльності на основі сучасних міжнародних стандартів, що стосуються також і режиму законності.

Метою статті є висвітлення, за результатами оцінки, сучасного стану законності при застосуванні договірних норм у сфері податкової діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Окреслений у ст. 9 Конституції України підхід з усією очевидністю вказує на те, що органи державної влади зобов'язані вра-

ховувати положення міжнародного права, втілені у формі договірних норм (далі – договірні норми), та в рамках додержання у своїй діяльності принципу законності виконувати їх вимоги. У цьому контексті ми розглядаємо відповідні положення міжнародного права як юридичні – міжнародно-правові – гарантії режиму законності у сфері податкової діяльності в Україні.

Додатковим аргументом доктринального характеру на користь цього твердження є позиція, обґрунтована В. П. Кононенко: „З правової точки зору внутрішні податкові закони та податкові угоди мають одну й ту саму основу, яка випливає з права держави встановлювати та стягувати податки" [1, с. 294].

Згідно з уже згадуваною ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Подібний підхід викликає неоднозначну реакцію з боку дослідників.

Зокрема, О. А. Назаренко вказує, що у даному випадку „положення Конституції України можна розуміти так, що міжнародні договори України, які не підлягають ратифікації, а потребують затвердження, а також ті міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою УРСР чи Президією Верховної Ради УРСР, частиною національного законодавства не стають і зобов'язання за цими міжнародними договорами Україна може не виконувати" [2, с. 11].

Не менш категоричним є і Д. С. Терлецький. Він наголошує, що „міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана іншим, ніж Верховна Рада України, органом, до системи національного законодавства не включаються, в порядку, встановленому для його норм, не застосовуються, а отже, не можуть безпосередньо застосовуватися суб'єктами національного права, у тому числі – органами державної влади" [3, с. 129]. Цей дослідник наполягає, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана іншим, ніж Верховна Рада України, органом, не здійснюють безпосереднього регулювання, а потребують вжиття низки імплементаційних заходів, зокрема, – правотворчих, з метою їх належної реалізації.

Однак, з позицією згаданих дослідників щодо можливості невиконання Україною взятих на себе договірних зобов'язань за фактом правонаступництва, з посиланням на неврегульованість статусу таких договорів згідно з Конституцією України, не погоджується А. Я. Мельник. Він зазначає, що „поки не буде констатовано факт невідповідності того чи іншого міжнародного договору колишнього СРСР Конституції України, всі державні органи, юридичні та фізичні особи мають продовжувати користуватись правами і нести обов'язки, котрі з них випливають … На практиці поки що не зафіксовано жодного прецеденту подібного роду звернення до Конституційного Суду України ні з боку Глави держави, ні з боку Кабінету Міністрів України" [4, с. 173].

О. Ю. Перевезенцев у своїй роботі опосередковано погоджується з обґрунтованістю тверджень А. Я. Мельника. Він звертає увагу на те, що при вирішенні питання правонаступництва України щодо двосторонніх договорів колишнього СРСР необхідно виходити з того, що українська сторона застосовує та виконує положення таких договорів за винятком тих випадків, коли [5, с. 167]:

а) відповідний міжнародний договір припинив свою дію за формально-юридичних підстав;

б) територіальна сфера дії договору колишнього СРСР не охоплює Україну або предмет цього договору не стосується України; або

в) Україною укладено новий договір з конкретною іноземною державою з того ж предмету, якого стосується договір колишнього СРСР, за умови, що такий міжнародний договір набув чинності; або

г) Україна та конкретна держава прямо домовилися не застосовувати у відносинах між ними договір, укладений СРСР та цією іноземною державою;

д) іноземна держава не виконує положення договору, укладеного з СРСР.

Така дискусія серед правників стосовно дії міжнародних договорів колишнього СРСР на території України в силу факту

правонаступництва має безпосереднє відношення і до діяльності вітчизняних органів доходів і зборів.

Так, наприклад, листом Міністерства доходів і зборів України „Щодо міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування" від 23.01.2014 р. № 1535/7/99-12-01-03-17, положення якого є сьогодні обов'язковими до виконання органами й підрозділами, підпорядкованими Державній фіскальній службі України, котра перебрала на себе функції Міндоходів після його ліквідації, повідомляється, що на території України застосовуються договори СРСР про уникнення подвійного оподаткування з такими державами, як Іспанія, Малайзія, Японія [6]. Однак, проблема полягає в тому, що правовий статус таких договорів все ж перебуває під певним питанням, зважаючи на приписи ст. 9 Конституції України. Додамо, що і в Податковому кодексі України ситуація не знайшла свого належного вирішення. Згідно з п. 3.1 ст. 3 „Податкове законодавство України" цього Кодексу, до податкового законодавства України віднесені лише чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Але ж орган законодавчої влади держави України ніколи не давав згоди – і не міг її давати – на обов'язковість міжнародних договорів, укладених ще за радянських часів.

У зазначеному контексті виникає логічне запитання: чи є обґрунтованою позиція колишнього Міністерства доходів і зборів України, а тепер – Державної фіскальної служби України, щодо збереження на території України чинності договорів про уникнення подвійного оподаткування колишнього СРСР з Іспанією, Малайзією та Японією?

На нашу думку, в якості підтвердження обґрунтованості такої позиції варто звернути увагу на те, що згідно з п. 1 ст. 15 „Дотримання міжнародних договорів України" Закону України „Про міжнародні договори України" від 29.06.2004 р. № 1906-VI [7] чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному додержанню Україною відповідно до норм міжнародного права. Оскільки ж, згідно зі ст. 7 Закону України „Про правонаступництво України" від 12.09.1991 р. № 1543-XII [8], наша держава визнала себе правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, що не суперечать Конституції України та інтересам республіки, то й відповідні договори повинні діяти на території України.

Переконливим аргументом на користь наведеного припущення є й вимоги ст.ст. 26 та 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р. [9] Перша зі згаданих статей передбачає, що кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись. За другою – договірна держава не може посилатись на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору.

Як бачимо, з точки зору вимог законності, доволі проблемним є застосування вітчизняним органами доходів і зборів договорів колишнього СРСР про уникнення подвійного оподаткування на території України, оскільки існують альтернативні варіанти вирішення питання збереження їх чинності в сучасних умовах. Крім того, залишається невизначеним конституційно-правовий статус подібних договорів в Україні. Навіть, якщо погодитися з можливістю застосування органами доходів і зборів на території України відповідних договорів, зважаючи на вимоги як міжнародно-правових актів, так і відповідних законів України, то все одно подібна практика не узгоджуватиметься з вимогами ст. 9 Конституції України. Причиною цього є те, що відповідні договори не визнаються частиною національного законодавства України, а тому їх конституційно-правовий статус не може бути визначений однозначно. З цього приводу О. О. Мережко висловлює думку, що в ст. 9 Конституції України „йдеться не про міжнародне право загалом, а лише про таке його джерело, як міжнародний договір" [10, с. 122]. Але ці джерела, у контексті їх правового статусу, не знайшли свого відображення в тексті Конституції України.

Тим не менше, ст. 2 „Виконання Рішення" Закону України „Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 р. № 3477-IV [11] передбачає, що рішен-

ня Європейського суду з прав людини є обов'язковими для виконання Україною відповідно до ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. [12] З цієї законодавчої вимоги, на наш погляд, однозначно випливає, що й органи доходів і зборів України також зобов'язані враховувати у своїй діяльності рішення Європейського суду з прав людини з метою забезпечення додержання прав людини взагалі, платників податків зокрема.

Цілком природним буде запитати: якщо Конституція України не містить згадки про конституційно-правовий статус відповідного виду міжнародно-правових актів та їх місце в ієрархії нормативно-правових актів, то тоді наскільки обґрунтованим є їх урахування в подальшій діяльності органів доходів і зборів з метою запобігання порушенню прав людини, платників податків та виникненню нових податкових спорів?

Зрозуміло, Україна, згідно з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р., не повинна порушувати взятих на себе договірних зобов'язань. Зокрема, згідно зі згаданою вище ст. 46 Конвенції про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Але реалізація договірних зобов'язань потребує здійснення додаткових кроків на шляху створення в рамках вітчизняної правової системи належних нормативно-правових засад застосування рішень Європейського суду з прав людини, в тому числі – й органами доходів і зборів.

Окремо варто відмітити, що відповідно до ст. 17 „Застосування судами Конвенції (995_004) та практики Суду" Закону України „Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 р. № 3477-VI, вітчизняні суди безпосередньо зобов'язані застосовувати практику Європейського суду з прав людини в якості джерела права при вирішенні спорів. Зокрема, й тих, що виникають у податковій сфері. Однак, згідно з п. 3.1 ст. 3 „Податкове законодавство України" Податкового кодексу України, відповідні рішення Європейського суду з прав людини не можуть вважатися частиною національного податкового законодавства – це підтверджується й відсутністю згадки про відповідний вид міжнародно-правових актів у Конституції України. Тобто виникає прогалина у частині визначення можливості застосування вітчизняними органами доходів і зборів рішень Європейського суду з прав людини для обґрунтування своєї позиції із забезпечення режиму законності суб'єктами оподаткування.

То в якому ж напрямі буде рухатись наша держава у цій сфері?

Відповідь на це запитання спробуємо знайти у вітчизняній судовій практиці. А вона свідчить, що в останні роки посилання на рішення Європейського суду з прав людини тут зустрічаються все частіше.

Так, за даними Єдиного реєстру судових рішень за січень-травень 2014 р. адміністративними судами України посилання лише на одне рішення Європейського суду з прав людини від 22.01.2009 р. у справі „Булвес" АД проти Болгарії було використано близько 60 разів при вирішенні спорів, пов'язаних з оподаткуванням. Це, хоча і певною мірою, все ж свідчить про поступове утвердження в Україні практики Європейського суду з прав людини як важливого джерела вирішення податкових спорів.

У якості **висновку** звернемо увагу на наступне. Режим законності, незважаючи на дискусії стосовно його змістовного наповнення, що тривають, в якості своєї засадничої ідеї містить суворе і неухильне додержання і виконання чинних нормативних вимог усіма суб'єктами правовідносин, у тому числі – податкових. Такий підхід повинен у подальшому позитивно вплинути на механізм реалізації договірних вимог у рамках вітчизняної податкової системи, оскільки договірні норми, згідно з Конституцією України, визнаються частиною вітчизняного законодавства, а тому обов'язок їх реалізації у повній мірі покладається і на органи доходів і зборів.

Але договірні норми не втрачають своєї особливої юридичної природи за будь-яких обставин. Це може впливати на механізм їх реалізації у внутрішньому правопорядку, створюючи додаткові складнощі та прогалини, що потребує врахування у практиці

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено спробу провести оцінку сучасного стану законності у сфері податкової діяльності й адміністративному судочинстві при застосуванні в Україні положень міжнародного права, втілених у формі договірних норм. З цією метою висвітлені проблемні аспекти, що існують у цій сфері, за результатами дослідження запропоновані прогнозні висновки, котрі стосуються механізму реалізації договірних норм у рамках вітчизняної податкової системи.

SUMMARY

The article attempts to evaluate the current state of legality in sphere of taxation activity and administrative proceedings in the application of international law embodied in the form of treaty rules in Ukraine. To this end, illuminated problematic aspects that exist in this area, according to a study proposed predictive conclusions concerning the mechanism for the implementation of treaty rules in the framework of the national tax system.

податкової діяльності її суб'єктами. Серед іншого, зазначене стосується:

– випадків відмови у виконанні вимог міжнародних договорів у податковій сфері з посиланням на таку підставу, як невиконання вимог внутрішнього законодавства, що не узгоджується з вимогами Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р.;

– невизначеності алгоритму тлумачення договірних норм щодо оподаткування з використанням усього комплексу інструментів такого тлумачення, передбачених Віденською конвенцією про право міжнародних договорів від 23.05.1969 р.;

– використання в якості джерел права актів міжнародних організацій, що не мають визначеного конституційно-правового статусу в Україні тощо.

Література:

1. Імплементація міжнародно-правових норм у сфері оподаткування в законодавство України : монографія / За ред. д.е.н., проф. П.В. Мельника та д.ю.н., проф. Л.Д. Тимченка. – Ірпінь: Національний ун-т ДПС України, 2012. – 406 с.

2. Назаренко О. А. Міжнародні договори України в системі джерел конституційного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня … канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 „Конституційне право" / О. А. Назаренко.– К., 2006. – 20 с.

3. Терлецький Д. С. Конституційно-правове регулювання дії міжнародних договорів в Україні : [монографія] / Терлецький Д. С. – Одеса : Фенікс, 2009. – 232 с.

4. Мельник А. Я. Правонаступництво України щодо міжнародних договорів колишнього СРСР: дис... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Мельник Андрій Ярославович; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2004. – 306 с.

5. Перевезенцев О. Ю. Міжнародно-правове регулювання інституту правонаступництва держав щодо міжнародних договорів: дис... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О.Ю.Перевезенцев ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 220 с.

6. Щодо міжнародних договорів про уникнення подвійного оподаткування : лист Міністерства доходів і зборів України : від 23.01.2014 р. № 1535/7/99-12-01-03-17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minrd.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/chinni-dvostoronni-mijuryado/129999.html

7. Про міжнародні договори України : Закон України : від 29.06.2004 р. № 1906-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15

8. Про правонаступництво України : Закон України : від 12.09.1991 р. № 1543-XII [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1543-12

9. Віденської конвенції про право міжнародних договорів : Конвенція, Міжнародний документ : від 23.05.1969 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_118

10. Мережко О. О. Проблеми теорії міжнародного публічного та приватного права / О. О. Мережко. – К. : Юстініан, 2010. – 320 с.

11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України : від 23.02.2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, Міжнародний документ : від 04.11.1950 р. [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ ЗАСТОСУВАННЯ КК УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНОСТІ З ВИМОГАМИ МІЖНАРОДНИХ АКТІВ ЩОДО ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЮ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ТА ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

КУЦЕВИЧ Максим Петрович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК:343.213

Статья посвящена определению действительных пределов применения УК Украины, обусловленных, ратифицированными Украиной международными нормативными актами, направленными на противодействие легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансирование терроризма, в сравнении с теми пределами, которые определяются принципами действия УК Украины во времени, пространстве и по кругу лиц.

Ключові слова: принцип чинності, міжнародний акт, відмивання доходів, фінансування тероризму

Загальноприйнятим у науці кримінального права є підхід, за яким дія кримінального закону, тобто можливість застосування, передбачених у ньому кримінально-правових приписів, не є безмежною. Дія закону обмежується в часі і в просторі [1, с.88]. У Кримінальному кодексі України 2001 р. [2] (далі – КК України) за допомогою так званих принципів чинності закону про кримінальну відповідальність визначені часова і просторова його юрисдикції. Часова юрисдикція кримінального закону означає тривалість його дії в межах певного часового інтервалу, а просторова юрисдикція означає поширення закону в межах певної території та щодо певного кола осіб [3, с.42].

Однак, зміст положень окремих міжнародних актів щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закономірно ставить питання про те, чи вичерпуються межі застосування (чинності) КК України лише тими ситуаціями, які відповідають змісту принципів чинності КК України в часі, просторі та за колом осіб.

Завданням цієї публікації є з'ясування питання співставності дійсних меж застосування КК України з тими межами, що визначаються принципами чинності Кодексу в часі, просторі та за колом осіб.

За загальним правилом усі питання притягнення до кримінальної відповідальності повинні вирішуватись, насамперед, виходячи з того, чи діє у відповідній конкретній ситуації закон про кримінальну відповідальність. Питання дії закону про кримінальну відповідальність врегульовуються у ст. ст. 4 – 8 КК України, де визначений нормативний зміст так званих принципів чинності в часі, просторі та за колом осіб. При цьому, чинність у часі визначається загальним правилом, сформульованим у ч.2 ст.4 КК України: «Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначається законом про кримінальну відповідальність, що діяв на момент вчинення цього діяння», та винятком із цього правила, який визначає зворотну дію закону в часі, та передбачений у ст.5 КК України:

«1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширю-

ється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

4. Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи».

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі та за колом осіб визначається чотирма принципами: територіальним, громадянства, реальним та універсальним [4, с.14, 20], які мають наступний зміст:

– територіальний (ст.6 КК України):

«1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом»;

– громадянства (ч.1 ст.7 КК України):

«1. Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»;

– реальний (ч.1 ст.8 КК України):

«1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом … якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України»;

– універсальний (ч.1 ст.8 КК України):

«1. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами …».

Таким чином, певна комбінація умов, а саме: часу вчинення злочину (відносно моменту набуття і втрати чинності нормою КК України), місця вчинення злочину, правового зв'язку суб'єкта злочину з Україною як державою, спрямованості вчиненого злочину (проти інтересів громадян України, України) та змісту міжнародно-правових зобов'язань України щодо протидії відповідним злочинам, визначає в конкретній ситуації принцип, на основі якого, в такій ситуації, для притягнення до відповідальності суб'єкта злочину може бути застосований КК України. При цьому, описаний вище загальноприйнятий підхід щодо розуміння часової та просторової юрисдикцій КК України передбачає, що якщо в конкретній ситуації вчинення злочинного діяння буде відсутній весь набір умов, достатніх для застосування відносно цього діяння КК України у відповідності з одним із принципів його чинності, то Кодекс застосувати не можна.

Вочевидь такий підхід закріплено й в правозастосовних орієнтирах, що містяться в п.3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 5 від 15.04.2005 р., де вказано таке: «3. Звернути увагу судів на те, що місце одержання коштів або іншого майна внаслідок вчинення предикатного діяння (злочину) – на території України чи за її межами – значення не має, оскільки вони можуть бути легалізовані як на Україні, так і за кордоном. Тому при кримінально-правовій оцінці як предикатного діяння, так і легалізації доходів, мають ураховуватися положення статей 6-8 КК про дію кримінального закону в просторі» [5]. Такий підхід сприйнятий і в доктрині кримінального права [6, с.570].

Разом з тим положення окремих міжнародних актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та відповідні їм положення норм КК України обумовлюють необхідність, принаймні, постановки питання про можливість ширшого розуміння можливих меж застосування КК України ніж ті, що визначаються принципами чинності Кодексу, закріпленими в його ст.ст.4 –8.

Зокрема, у частині норм КК України мова йде про положення п.1 примітки до ст. 209 КК України, де вказано таке: «Суспільно небезпечним протиправним діянням, що пе-

редувало легалізації (відмиванню) доходів, відповідно до цієї статті є діяння, … вчинене за межами України, якщо воно визнається суспільно небезпечним протиправним діянням, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, за кримінальним законом держави, де воно було вчинене, і є злочином за Кримінальним кодексом України та внаслідок вчинення якого незаконно одержані доходи» [7, 8].

Тлумачення змісту цього формулювання у системному зв'язку з можливістю застосування КК України лише у відповідності з принципами чинності закону про кримінальну відповідальність передбачає, що так звана подвійна кримінальна протиправність діяння можлива лише за умови, що на таке діяння поширюється юрисдикція КК України у відповідності, принаймні, з одним із принципів його чинності.

Однак буквальний зміст наведеного вище положення п.1 примітки до ст.209 КК України не містить припису, який би зобов'язував здійснювати лише системне його тлумачення в поєднанні з принципами чинності Кодексу. Таким чином, допустимим видається й підхід, за яким навіть у ситуації вчинення «предикатного злочину», коли, у відповідності з принципами чинності закону про кримінальну відповідальність, на нього дія КК України не поширюється, Кодекс може бути застосований як джерело кримінального права, в якому передбачена відповідальність за такого типу злочинне діяння.

Додаткові аргументи на користь другого підходу містяться у спеціальних міжнародних нормативних актах, спрямованих на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, в результаті імплементації яких у КК України з'явились положення п.1 примітки до ст.209 Кодексу.

Зокрема, в п. а) ч. 2 ст. 6 Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 р. (далі – Конвенція 1990 р.) (Конвенція 1990 р. ратифікована Законом України від 17.12.1997 р.[9]) вказано, що:

«2. Для цілей виконання або застосування пункту 1 цієї статті:

а) не має значення, чи підлягав предикатний злочин кримінальній юрисдикції Сторони» [10].

Нормативний припис тотожного змісту міститься і в п.а) ч.2 ст.9 Конвенції Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» від 16.05.2005 р. (далі – Конвенція 2005 р.) (Конвенція 2005 р. ратифікована Законом України від 17.11.2010 р. [11]), де вказано, що:

«2. Для цілей виконання або застосування пункту 1 цієї статті:

а) не має значення, чи підлягав предикатний злочин кримінальній юрисдикції Сторони» [12].

Зміст наведених нормативних положень обох Конвенцій вказує на те, що при кваліфікації діяння, яке становить собою одну з форм легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, протиправність «предикатного злочину», тобто «будь-якого кримінального злочину, в результаті якого виникли доходи…» [10, 12] може визначатись КК України, який для цієї мети використовується незалежно від того, чи можливе його застосування у відповідності з передбаченими в ст. ст. 4 – 8 КК України принципами чинності закону про кримінальну відповідальність щодо цього «предикатного злочину».

Додаткове правове підґрунтя для такого розуміння можливих варіантів застосування КК України створюють нормативні положення п.g) ч.1 ст.28 Конвенції 2005 р., де вказано, що: «1. У співробітництві, передбаченому цією главою, може бути відмовлено, якщо:

g) злочин, якого стосується запит, не вважався б злочином за законодавством запитуваної Сторони у випадку, якби його було вчинено в рамках її юрисдикції. Проте така підстава для відмови застосовується до співробітництва, передбаченого розділом 2, лише настільки, наскільки запитувана допомога передбачає примусові дії.

У випадках, коли для співробітництва, передбаченого цією главою, вимагається подвійна кримінальна відповідальність, така вимога вважається дотриманою не-

залежно від того, … за умови, що обидві Сторони встановлюють кримінальну відповідальність за поведінку, яка вирізняє злочин» [12].

Ще більш радикально розширюють межі застосування КК України положення пункту №30 Міжнародних стандартів з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення «РЕКОМЕНДАЦІЇ FATF», що затверджені пленарним засіданням FATF 16.02.2012 р. (далі – Рекомендації FATF). Зокрема, в рекомендації № 30 «Повноваження правоохоронних та слідчих органів» вказано: «Країни мають забезпечити, щоб визначені правоохоронні органи були відповідальними за проведення розслідування відмивання коштів та фінансування тероризму в межах національної політики у сфері протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. У всіх випадках, пов'язаних з основними злочинами, які генерують доходи, ці визначені правоохоронні органи повинні розвивати випереджувальне паралельне розслідування при переслідуванні відмивання коштів, пов'язаних предикатних злочинів та фінансування тероризму. Це повинно включати випадки, коли пов'язаний предикатний злочин вчиняється поза межами їх юрисдикцій» [13].

Наведені вище нормативні положення дозволяють вести мову про те, що в міжнародному праві має місце розрізнення декількох варіантів застосування національного закону про кримінальну відповідальність. Перший варіант має місце тоді, коли цей Закон застосовується у відповідності з принципами його чинності в часі, просторі та за колом осіб при необхідності проведення примусових дій правоохоронними органами. Другий – дуже специфічний варіант, має місце, коли Закон не може бути застосований у відповідності з принципами його чинності в часі, просторі та за колом осіб, але використовується при цьому для з'ясування подвійної кримінальної протиправності «предикатного злочину» – у державі, на території якої його було вчинено та, в розглядуваному випадку, за КК України, де вчинено певну форму легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст.ст.9, 28 Конвенції 2005 р.). Третій варіант пов'язаний з реалізацією Рекомендацій FATF. Однак, на нашу думку, його впровадження навряд чи є можливим, оскільки КК України повинен мати юрисдикцію щодо діяння при визначенні підстави для початку розслідування «предикатного злочину». Вочевидь для реалізації третього підходу, як мінімум, потрібна значна його конкретизація на рівні нормативних приписів як міжнародного, так і національного кримінального права. Тому в межах цього дослідження доцільно обмежитись аналізом другого варіанту застосування КК України, який виводить застосування Кодексу за межі принципів його чинності, сформульованих у ст. ст. 4 –8 КК України.

Закономірним наслідком другого окресленого варіанту застосування КК України, вочевидь, є неможливість притягнення до кримінальної відповідальності за предикатне діяння одночасно з притягненням до кримінальної відповідальності за одну з форм легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки Кодекс у відповідності з принципами його чинності у часі, просторі та за колом осіб у такій ситуації не може бути застосований до «предикатного злочину».

Вочевидь, на врахування саме такої ситуації орієнтовані положення ч.5 ст.9 Конвенції 2005 р., де з урахуванням неможливості притягнення до відповідальності за «предикатний злочин» через будь-які причини, вказано, що : «5. Кожна Сторона забезпечує відсутність визнання попереднього або одночасного засудження за предикатний злочин як передумови для засудження за відмивання грошей» [12].

Таким чином, проведений аналіз положень п.1 примітки до ст. 209 КК України та нормативних приписів міжнародних актів, спрямованих на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму, дозволяє зробити висновок про те, що дійсні межі можливого застосування КК України є ширшими, ніж ті, які визначаються принципами чинності Кодексу в часі, просторі та за колом осіб, що сформульовані в ст. ст. 4 – 8 КК України.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена визначенню дійсних меж застосування КК України, які обумовлюються ратифікованими Україною міжнародними нормативними актами, спрямованими на протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму, в порівнянні з тими межами, що визначаються принципами чинності КК України в часі, просторі та за колом осіб

SUMMARY

The article is devoted to defining the actual applicability boundaries of the Criminal Code of Ukraine, which specifies ratified by Ukraine international regulations aimed at countering the legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing, compared to those outside that defined under the Criminal Code of Ukraine come into force in time, area and number of persons.

Література

1. Піонтковскій А.А. Уголовное право (пособіе къ лекціямъ). Часть общая. Выпускъ первый. – Казанъ: Типо-литографія Императорскаго Казанского Университета, 1913. – 127 с.

2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст.131.

3. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юридичних вузів та факультетів / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.В. Беньківський та ін.; За ред. П.С. Матишевського, П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с.

4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Вид. третє, переробл. та доповн. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 1184 с.

5. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» № 5 від 15.04.2005 р. // Вісник Верховного суду України. – 2005 р. – № 5. – Стор. 9.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.

7. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 18.05.2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 29. – Ст.392.

8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №25. – Ст.263.

9. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом,1990 рік» від 17.12.1997 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – Ст.72.

10. Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08.11.1990 р. // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13. – Стор. 304.

11. Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 12. – Ст.81.

12. Конвенція Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму» від 16.05.2005 р. // Урядовий кур'єр – від 15.12.2010. – № 235.

13. Міжнародні стандарти з протидії відмиванню доходів та фінансуванню тероризму і розповсюдженню зброї масового знищення «РЕКОМЕНДАЦІЇ FATF» від 16.02.2012 р. // Офіційний веб-сайт Державної служби фінансового моніторингу України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/22.03.2012/1.pdf

ВИДИ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

СИНЧУК Василь Людвигович - канд. юрид. наук

УДК 342.5

В статье обобщены и усовершенствованы теоретико-правовые подходы к классификации видов государственного контроля, на основе которых предложено авторскую классификацию видов государственного контроля за деятельностью органов прокуратуры. Проанализированы основные из них.

Ключові слова: державний контроль, органи прокуратури, види контролю, контроль за прокуратурою, діяльність органів прокуратури.

На сьогодні державний контроль покликаний забезпечити, передусім, законність діяльності органів державної влади та її доступність, відкритість для громадськості, якість і повноту виконання покладених на них обов'язків і, відповідно, достатні можливості для реалізації кореспондуючих прав, а також дисципліну праці державних службовців, раціональне і цільове використання бюджетних коштів і матеріально-технічної бази тощо. Проте, у сучасних умовах політико-економічної нестабільності й соціальної напруги в суспільстві нерозвиненість гнучкого механізму державного контролю зумовлює зростання впливу політичного фактору та кризових сценаріїв за участю правоохоронних органів на процес і результати контрольної діяльності, поширення корупції, масових порушень прав і свобод громадян, що в цілому стримує розвиток засад громадянського демократичного суспільства в Україні у відповідності до європейських стандартів державотворення.

Наведене вище обґрунтовує актуальність проблеми підвищення ефективності реалізації контрольної функції держави, зокрема, удосконалення системи державного контролю за діяльністю органів прокуратури. Саме тому метою даної статті є аналіз видів державного контролю за діяльністю органів прокуратури в Україні.

Слід відмітити, що вагоме значення для ефективної організації та правового регулювання державного контролю за діяльністю органів прокуратури має класифікація його видів. Як справедливо зазначає В.Б. Авер'янов, класифікація є теоретичним відображенням різноманітності та різноплановості контролю, через що вичерпний перелік видів державного контролю дати надзвичайно складно. Автор звертає увагу, що і немає потреби у такій вичерпності, адже важливо: що, кого і як контролювати, а звідси вибір класифікаційних ознак для виділення видів контролю [1, с.351].

Варто зазначити, що класифікація видів контролю за діяльністю органів прокуратури базується переважно на підході до класифікації видів державного контролю, різновидом якого є перший. Вітчизняні та зарубіжні науковці використовують різні критерії класифікації державного контролю. Так, В.Б. Авер'янов розрізняє такі види державного контролю: 1) за характером і обсягом контрольних повноважень: загальний, спеціальний; 2) за часом проведення контролю: попередній, поточний (оперативний) і наступний; 3) за характером організацій-

них зв'язків суб'єкта контролю з підконтрольним об'єктом: зовнішній і внутрішній; 4) за суб'єктами, що здійснюють контроль (президентський, парламентський, судовий, контроль органів виконавчої влади; прокурорський) [1, с.351].

В.С. Шестак звертає увагу на те, що згідно з конституційним принципом розподілу влади в Україні слід розрізняти контроль органу законодавчої влади – парламенту, органів виконавчої і судової влади. У той же час за суб'єктами (з урахуванням особливості об'єкта їх контролю) автор виділяє наступні види державного контролю: парламентський контроль; президентський контроль; адміністративний контроль; судовий контроль; конституційний контроль; контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за дотриманням прав людини; фінансовий контроль; прокурорський нагляд; контроль Центральної виборчої комісії за дотриманням виборчих прав громадян; кадровий контроль Вищої ради юстиції; інформаційний контроль Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення [2, с.92].

Доцільно звернути увагу й на види контролю над правоохоронними органами, у тому числі й прокуратурою. Зокрема, В.М. Плішкін пропонує класифікувати контроль за наступними критеріями: 1) за формою: безпосередня перевірка; ознайомлення зі статистичною звітністю; ознайомлення з роботою підконтрольних органів шляхом виклику керівників і окремих виконавців для доповіді про виконання тих чи інших управлінських рішень; ознайомлення з діяльністю співробітників підконтрольних органів під час проведення різних нарад, активів, інструктажів, зібрань, злетів; виявлення в матеріалах критичних виступів у пресі, скарг та листів населення фактів про недоліки у роботі, урахування пропозицій щодо поліпшення їх діяльності; 2) залежно від кола контрольованих видів діяльності: загальний; спеціальний; 3) залежно від стадій розгляду контрольного питання: превентивний; активний; пасивний [3, с.518-521]. Натомість С.А. Кулинич вважає, що контрольно-наглядову діяльність під час управлінських процедур в органах прокуратури доцільно класифікувати: 1) залежно від характеру взаємовідносин, що складаються між її учасниками (сторонами): зовнішня; внутрішня; 2) залежно від напрямку (обсягу) контрольно-наглядової діяльності: загальна; спеціальна; 3) залежно від стадії здійснення контрольно-наглядової діяльності: попередня; поточна; подальша; 4) залежно від кількості учасників: колегіальна (інспекторська перевірка); одноособова (керівник); 5) залежно від форми проведення: інспекторська контрольно-наглядова діяльність; перевірка, яка, у свою чергу, може бути комплексною чи галузевою; 6) за часом здійснення: постійна; тимчасова; 7) залежно від часу проведення: планова; позапланова [4, с.132].

Проте, на нашу думку, наведені вище класифікації не є повними, оскільки не враховують суб'єктний та об'єктний склад і, відповідно, потребують вдосконалення. Узагальнюючи наукові підходи до класифікації державного контролю та окремих його видів, вважаємо доцільним розрізняти наступні види державного контролю за діяльністю органів прокуратури:

1) за суб'єктами, уповноваженими здійснювати даний контроль: парламентський, президентський, контроль органів виконавчої влади, судовий;

2) за обсягом контрольних повноважень: загальний, спеціальний;

3) за правомірністю: правомірний і неправомірний;

4) за характером здійснення контролю: прямий; непрямий;

5) за часом проведення контролю: ретроспективний, поточний і перспективний;

6) за періодом здійснення: постійний; систематичний; одноразовий;

7) за типом субординації в процесі здійснення контролю: внутрішній і зовнішній;

8) за обсягом дослідження об'єкта контролю: суцільний і частковий;

9) за сферою, складовими діяльності органів прокуратури: контроль виконання, контроль нормотворчості, контроль за дотриманням дисципліни, фінансовий (банківський, податковий, бюджетний тощо) контроль, статистичний контроль тощо;

10) залежно від кількості суб'єктів контролю: колективний і одноосібний;

11) за формами здійснення: перевірка, ревізія, моніторинг тощо;

12) залежно від мети контролю: запобіжний, активний і пасивний;

13) за ступенем значущості: формальний, звичайний і актуальний;

14) залежно від плановості контрольних заходів: плановий; позаплановий;

15) за природою реалізації: фактичний (реальний), документальний (паперовий), електронний тощо.

Розглянемо детальніше основні із запропонованих видів. Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» Генеральний прокурор України призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. Генеральний прокурор України не менш як один раз на рік інформує Верховну Раду України про стан законності. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади [5]. Із наведеного вище випливає, що ключовими суб'єктами контролю за діяльністю органів прокуратури є Верховна Рада України (парламентський контроль) та Президент України (президентський контроль).

Цілком погоджуємося з О.М. Музчуком, який стверджує, що для парламентського контролю за діяльністю правоохоронних органів, у тому числі й прокуратури, характерні спеціальні форми реагування на порушення законності в діяльності правоохоронних органів: прийняття, зміна чи скасування законодавчого акту, який регламентує їх діяльність; парламентське слухання з питань дотримання правоохоронними органами України конституційних гарантій та законності в забезпеченні прав і свобод людини; заслуховування звітів керівників правоохоронних органів; парламентське розслідування; скликання позачергових сесій Верховної Ради України; парламентське подання; депутатський запит; депутатське звернення; згода на призначення найвищого керівництва деяких із правоохоронних органів [6, с.237-238]. У той же час, наряду з власне Верховною Радою України парламентський контроль можуть реалізовувати в межах наданих законодавством повноважень і комітети Верховної Ради України, тимчасові спеціальні комісії, тимчасові слідчі комісії, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, які діють на підставі спеціальних законів у порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України. Так, наприклад, Рахункова палата є постійно діючим органом контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй, і здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави [7]. Основним завданням Рахункової палати є контроль за цільовим використанням бюджетних коштів, проте у правовідносинах з прокуратурою даний орган готує і дає висновки та відповіді на звернення органів прокуратури з питань, що належать до її відання. Також слід звернути увагу, що до повноважень Рахункової палати належить проведення фінансових перевірок, ревізій в органах, підзвітних Верховній Раді України, у т.ч. й прокуратурі.

Суперечним суб'єктом контролю за діяльністю органів прокуратури є органи виконавчої влади, оскільки на відміну від суб'єктів парламентського та президентського контролю, на них цілком поширюється прокурорський нагляд за додержанням законів тощо. Як слушно відмічає І.П. Виноградов, взаємовідносини прокуратури і виконавчої влади будуються за двома напрямками: відносини нагляду і відносини взаємодії [8, с.110].

Зокрема, згідно зіст. 9 Закону України «Про прокуратуру» Генеральний прокурор України, його заступники мають можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України, колегій міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. Генеральний прокурор України, його заступники – у засіданнях колегій міністерств, а також місцевих Рад, їх виконавчих комітетів, комісій, інших органів управління.

Досліджуючи види державного контролю за діяльністю органів прокуратури в залежності від суб'єктів його реалізації, доцільно звернути увагу й на судовий контроль, під яким В.Б. Аверянов пропонує розуміти

використання судом своїх повноважень у випадку встановлення факту, що державний орган здійснив незаконну, необґрунтовану або несправедливу дію чи прийняв подібне рішення (акт) [1, с.349]. Так, згідно з ч.3 ст. 124 Конституції України судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі [9]. У ряді відносин судовий контроль поширюється і на діяльність органів прокуратури. Цілком погоджуємося з тим, що звідси виникає певна напруга у взаємовідносинах двох відомств, із яких одне намагається зберегти колишні прерогативи, а інше набути нові повноваження [10, с.27].

Слід відмітити, що контроль суду за діяльністю органів прокуратури виявляється передусім у процесі розгляду скарг на дії органів прокуратури та їх посадових осіб. Зокрема, у І півріччі 2013 р. суди розглянули 2,4 тис. скарг на дії органів досудового розслідування та прокурорів, із них задоволено 1,1 тис. скарг, або 45,2% від кількості розглянутих [11]. Слідчим суддям згідно з положеннями ч. 1 ст. 303 Кримінального процесуального кодексу України (КПК України) від 13.04.2012 р. № 4651-VI [12] надійшло на розгляд 18,2 тис. скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування. Розглянуто (без повернутих) 14,1 тис. скарг, з яких задоволено 4,3 тис., або 30,2% від кількості розглянутих. У тому числі розглянуто (без повернутих): 3,5 тис. скарг – на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, у неповерненні тимчасово вилученого майна згідно з вимогами ст. 169 КПК України [12], а також у нездійсненні інших процесуальних дій, які він зобов'язаний вчинити у визначений цим Кодексом строк, задоволено 808 скарг, або 22,9% від кількості розглянутих; 4,8 тис. скарг – на рішення слідчого чи прокурора про закриття кримінального провадження, задоволено 1,9 тис., або 38,5% від кількості розглянутих; 563 скарги – на рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, задоволено 126, або 22,4% від кількості розглянутих [11].

Варто зазначити, що судовий державний контроль за діяльністю органів прокуратури має місце й в інших випадках. Зокрема, коли суд приймає рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження його строків, проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, здійснення виїмки матеріальних носіїв секретної інформації та/або документів, що містять банківську таємницю, здійснення примусової виїмки з житла чи іншого володіння особи, виїмки документа виконавчого провадження тощо [12].

Крім того, при розгляді кримінальних справ, особливо про посадові злочини, суд досліджує не тільки дії підсудного як посадової особи, а й умови, що сприяли вчиненню злочину. За вчинений злочин винний притягується до відповідальності, про що ухвалюється вирок. Формою реагування суду на виявлені недоліки в роботі органу прокуратури (прокурора), які зумовили те чи інше порушення або злочин посадової особи, може бути окрема ухвала, в якій звертається увага відповідного органу або посадової особи на факти недодержання закону, інші причини вчинення злочину й умови, що цьому сприяли, і порушується питання про вжиття заходів до їх усунення.

Досліджуючи державний контроль за діяльністю органів прокуратури, окрім суб'єктів його здійснення, варто звернути увагу й на інші критерії його класифікації. Так, як уже зазначалося вище, за обсягом контрольних повноважень розрізняємо загальний і спеціальний контроль над органами прокуратури та їх посадовими особами. Загальний контроль здійснюють державні органи загальної компетенції: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та ін., а спеціальний контроль здійснюється державними органами, для яких контроль є основним чи одним з основних напрямів (функцією) діяльності, наприклад, Рахункова палата України.

За часом реалізації державного контролю за діяльністю органів прокуратури ми виокремили ретроспективний, поточний і перспективний контроль. Так, при проведенні ретроспективних контрольних заходів суб'єкт контролю аналізує первинні матеріали минулих періодів (звіти, заяви, скарги, звернення тощо) стосовно діяльності прокуратури чи її посадової особи з метою виявлення вже наявних умов і підстав для прийняття обґрунтованих рішень, забезпечення законності й дисципліни. При чому в більшості випадків виїзд на об'єкт контролю не відбувається, а перевірка проводиться опосередковано. У свою чергу, поточний контроль передбачає реалізацію контрольних заходів (спостереження, перевірка, моніторинг) безпосередньо на об'єкті контролю (у відповідній прокуратурі) та за його межами в процесі виконання управлінських рішень, поставлених завдань, взятих зобов'язань із метою перевірки виконання обов'язків, законності діяльності, службової дисципліни в органах прокуратури тощо. Відповідно, перспективний державний контроль за діяльністю органів прокуратури та їх посадових осіб передбачає, на відміну від ретроспективного та поточного, здійснюється після виконання управлінських рішень і орієнтований на оцінку їх ефективності та розробку стратегічних заходів на майбутнє з метою запобігання та попередження недоліків й правопорушень.

За типом субординації в процесі здійснення контролю розрізняємо внутрішній і зовнішній державний контроль за діяльністю органів прокуратури. Так, внутрішній контроль здійснюється в межах безпосередньої організаційної підпорядкованості підконтрольного об'єкта контролюючому суб'єкту. А при зовнішньому контролі організаційна підпорядкованість відсутня (судовий контроль, контроль органів виконавчої влади). Крім того, слід звернути увагу, що при проведенні внутрішнього контролю можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності, скасовані чи змінені рішення тощо, а при зовнішньому контролі суб'єкти контролю можуть діяти лише у межах передбачених законом повноважень (надання рекомендацій, призупинення неправомірних дій чи прийнятого правового акту, зверненням з поданням до компетентного органу, тобто опосередкований вплив).

Залежно від характеру здійснення державного контролю за діяльністю органів прокуратури було виокремлено прямий і непрямий контроль. Прямий контроль здійснюється уповноваженими державними органами – суб'єктами контролю шляхом здійснення перевірок, ревізій, експертиз, а непрямий застосовується в тих випадках, коли держава не може прямо контролювати діяльність органів прокуратури та отримує інформацію з інших джерел (статистичні дані, фінансові звіти, аналіз конкретних ситуацій тощо).

За обсягом дослідження об'єкта контролю розрізняємо суцільний та частковий державний контроль за діяльністю органів прокуратури. Суцільний контроль здійснюється по відношенню до всіх напрямків, елементів діяльності підконтрольного об'єкта у той час, як вибірковий – із метою перевірки окремого напрямку діяльності органу прокуратури чи його посадової особи.

Як бачимо, в Україні передбачена законодавчо та використовується низка різноманітних видів державного контролю за діяльністю органів прокуратури, проте на сьогодні немає спеціального нормативного акту, який би регулював засади здійснення контролю над інститутом прокуратури в Україні. Тому вважаємо доцільним додати окремий розділ «Контроль над системою органів прокуратури та її посадовими особами» в Закон України «Про прокуратуру» або прийняти окрему інструкцію із проведення контрольних заходів різних видів державного контролю.

Не менш важливою проблемою є нерозвиненість організаційно-інформаційних зв'язків між суб'єктами контролю та між суб'єктом та об'єктом контролю, що стримує оперативність та своєчасність реалізації державного контролю, особливо опосередкованого та перспективного. Більше того, на нашу думку, доцільно обрати головний контролюючий орган, який координуватиме здійснення різних видів державного контролю за діяльністю органів прокуратури і буде наділений більшим обсягом повно-

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнено та вдосконалено теоретико-правові підходи до класифікації видів державного контролю, на підставі чого запропоновано авторську класифікацію видів державного контролю за діяльністю органів прокуратури. Проаналізовано основні з них.

SUMMARY

The paper summarizes and improved theoretical and legal approaches to the classification of types of state control on the basis of which the author proposed a classification of types of state control over the activities of the Prosecutor's Office. Analyzed the main ones.

важень (наприклад, підпорядкування лише Верховній Раді України або лише Президенту України).

Проте, досліджуючи питання державного контролю за діяльністю органів прокуратури в Україні, не можна не звернути увагу на численні випадки перевищення законодавчо наданих повноважень уповноважених державних органів щодо втручання у діяльність інших структур, що має суттєве значення в процесі функціонування системи органів прокуратури. Крім того, мають місце випадки невиконання управлінських та контрольних рішень та порушення вимог чинного законодавства, прав і свобод людини та громадянина, корупція та хабарництво тощо. Для вирішення даної проблеми необхідно розвивати стратегічно орієнтований перспективний державний контроль із використанням сучасних технологій контролінгу й моніторингу, а також законодавчого посилення відповідальності та заходів дисциплінарного впливу в даній сфері.

Література

1. Адміністративне право України. Академічний курс: підручн. у двох томах: том 1. Загальна частина / ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). – К.,: Вид-во «Юридична думка», 2004. – 584 с.

2. Шестак В.С. Державний контроль у сучасній Україні (теоретико-правові питання). дис. … канд. юридичних наук / Шестак В.С. // 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2002. – 195 с.

3. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / За ред. Ю.Ф. Кравченка. – К.: НАВСУ, 1999. – 702 с.

4. Кулинич С.А. Управлінські процедури в діяльності органів прокуратури України. Дис. … канд.. юрид. наук / Кулинич С.А. //12.00.07 – адміністративне право і процес;фінансове право; інформаційне право. – Х., 2007. – 191 с.

5. Про прокуратуру: Закон України від 05.11.1991 р. № 1789-XII. – Відомості Верховної Ради України. –1991. – № 53. – Ст. 793.

6. Музичук О.М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. … док. юрид. наук / О.М. Музичук // / 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Х.: Національний університет внутрішніх справ, 2010. – 481 с.

7. Про Рахункову палату: Закон України від 11.07.1996 № 315/96-ВР. – Відомості Верховної Ради України. –1996. – № 43. – Ст. 212.

8. Виноградов И.П. Место и роль органов российской прокуратуры в механизме распределения властей (Теоретико-правовое исследование): дис. … кандидата юрид. Наук: 12.00.01 / Виноградов И.П. – Коломна, 2000. – 191 с.

9. Конституція України. – Відомості Верховної Ради України. –1996. – № 30. – Ст. 141.

10. Драговоз В. Взаємодія суду та прокуратури в кримінальному судочинстві / В. Драговоз // Вісник прокуратури. – 2006. – №8. – С.26-31.

11. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 1 півріччі 2013 р. (за даними судової статистики). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/34DFFD847D91A549C2257C0B004E5AC0

12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. – Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст.88.

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОЕКТАМИ

КРОЛЕНКО Дмитро Юрійович - студент Харківського національного університету внутрішніх справ

В статье исследованы структура и особенности использования основных документов, которые формируют документальное обеспечение управления проектами, а именно Устав проекта, технико-экономическое обоснование проекта (ТЭО), бизнес-план, реестр заинтересованных лиц, план управления рисками проекта.

Ключові слова: проект, проектування, документальне забезпечення управління проектами, бізнес-план, план управління ризиками проекту.

Постановка проблеми

У сучасних умовах зростання невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища зростає актуальність питань, пов'язаних з інформаційно-правовим забезпеченням управління проектами. Це пояснюється тим, що своєчасність та результативність реалізації проекту багато в чому залежить від чіткості та швидкості отримання керівником інформації щодо його змісту проекту. Тому, перш за все, необхідно чітко організувати документальне забезпечення управління проектами. При цьому необхідно враховувати, що сьогодні не існує певної загальноприйнятої системи забезпечення, тому рівень забезпеченості сильно відрізняється залежно від галузі та компанії. Крім того, інформаційне забезпечення має забезпечити прозорість руху інформації в процесі управління проектами, а отже, ґрунтуватися на правових нормах та враховувати вимоги, встановлені діючим законодавством.

Аналіз останніх публікацій і досліджень

Аналіз останніх зарубіжних та вітчизняних публікацій і досліджень свідчать, що дослідженню проблематики управління проектами присвячені роботи цілих наукових інститутів, таких як американський PMI, Британська Палата Комерції (OGC) та ряд міжнародних асоціацій управління проектами. Окремі питання документально-правового забезпечення розглянуті в роботах провідних зарубіжних та вітчизняних вчених, а саме О. Бандурки, О. Додонова, В. Копилова, О. Литвиненка, В. Лопатіна, А. Комзюка, М. Сабана та ін. Але, незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених у розвиток теоретичних положень документального та інформаційно-правового забезпечення управління проектами, проблема документального забезпечення є однією з основних проблем як управлінського, так і правового аспекту.

Постановка завдання

Метою даної статті є визначення основних документів, які застосовуються в управлінні проектами та дослідження їх сутності, що у загальному підсумку дозволить систематизувати необхідне документальне забезпечення управління проектами та чітко усвідомити, які документи входять до цього забезпечення, визначити їх призначення і особливості використання.

Виклад основного матеріалу

У роботах зарубіжних та вітчизняних вчених використовується багато підходів до визначення змісту поняття «проект», а сутність цього терміну доволі сильно змінюється залежно від контексту або сфери суспільного життя, по відношенню до яких його використовують: інвестиційної, науково-конструкторської, педагогічної сфери, документознавства, будівництва тощо.

Історично поняття проекту походить від латинського projectus – кинутий уперед, виступаючий уперед – задум, ідея, втілена у форму опису, обґрунтування, розрахунків, креслень, котрі розкривають сутність задуму та можливість його практичної реалізації [2]. Найбільш повне визначення змісту поняття «проект», на нашу думку, запропоновано американським інститутом PMI (Project Management Institute, Філадельфія, США), одного з найвпливовіших та найвідоміших інститутів у сфері управління проектами: це тимчасове підприємство, визначене для створення унікальних продуктів, послуг або результатів. Тимчасовий характер проекту означає, що у будь-якого проекту визначений початок та кінець. Завершення проекту наступає, коли цілі проекту досягнуті або визнано, що вони не будуть або не можуть бути досягнуті [5].

У контексті соціальних наук проект визначається як документ (або їх сукупність), який характеризує цілі, засоби та етапи реалізації програми дій, що запланована, для здійснення соціальних змін або визначає майбутній стан соціальних об'єктів, що мають бути змінені [4].

Поняття проектування виникло у Римській архітектурній школі (2 тисячі років тому назад в епоху Цезаря та Августа (і вперше зустрічається у трудах римського архітектора та механіка Вітрувія, який першим розробив детальний опис системи знань та принципів організації проектування як «науки архітектора».

Існує багато визначень поняття проектування, оскільки воно застосовується у великій кількості різноманітних сфер життя та бізнесу. Незважаючи на розбіжності в підходах, вчені одностайні у тому, що етап проектування посідає важливе місце в успішній реалізації проекту.

У загальному вигляді проектування є процесом створення проекту, прототипу, праобразу майбутнього об'єкта, стану та способів його виготовлення. У проектуванні застосовують системний підхід, який полягає у встановлені структури системи, типу зв'язків, визначенні атрибутів, аналізуванні впливів зовнішнього середовища [3]. На думку А. Грицанова, проектування – це діяльність зі створення проектів, яку можна охарактеризувати ідеальним характером дії та націленістю на певний результат у майбутньому [8].

Б. Прохоров визначає проектування як етап управлінської діяльності, котрий пов'язаний з науково обґрунтованим визначенням варіанту планового розвитку соціальних процесів та явищ, цілеспрямованої зміни конкретних соціальних інститутів та відносин [4].

Г. Муравйова вважає, що проектування – це діяльність з осмислення майбутнього перетворення дійсності з урахуванням природних та соціальних законів на основі вибору та прийняття рішення, спрямованих на задоволення будь-яких людських потреб [5].

Основним міжнародним стандартом, регулюючим діяльність у сфері управління проектами є стандарт ISO 21500, прийнятий у вересні 2012 року як основного Росією, США та країнами Євросоюзу. В Україні на даний момент загальноприйнятого стандарту, що регулює діяльність у сфері управління проектами, не існує.

Як уже зазначалося у попередніх роботах автора, інформаційно-правове забезпечення управління проектами є сукупністю законодавчих та нормативно-правових документів, що регламентують процеси збирання, зберігання, оброблення та передачі інформації, а також визначають організацію інформаційної системи щодо управління проектами. Тому важливе місце в інформаційному забезпеченні управління проектами посідає формування пакету необхідних документів, що регламентують процес реалізації проекту. Це підтверджується і у дослідженнях О. Цимбалюка, який зазначає, що «саме документ є інструментом управління, за допомогою якого відбува-

ються процеси систематизації, реєстрації та контролю за їх виконанням, визначаються форми і терміни зберігання документів, що значно підвищує якість надання управлінських послуг» [10]. Дослідження існуючих наукових доробків та діючої практики дозволяють зробити висновки щодо основних документів, що складають документальне забезпечення управління проектами належать Статут проекту, техніко-економічне обґрунтування (ТЕО), бізнес-план, технічна документація та ін.

Одним з основних документів проекту є Статут проекту, який містить початкові вимоги до проекту і визначає повноваження менеджерів та інших учасників проекту, основні цілі, слабкі місця та обмеження проекту тощо. Базова (перша) версія Статуту проекту затверджується відповідальною за нього особою та є констатацією того, що роботи з проекту можуть бути розпочаті. Всі зміни, які стосуються цілей проекту, узгоджуються з замовником або спонсором проекту та обов'язково вносяться до Статуту проекту [6].

Статут проекту може бути як внутрішнім документом, так і документом, що узгоджується із зовнішніми сторонами проекту, фактично виконуючи роль контракту між замовником і виконавцем. Останній підхід є більш поширеним у зарубіжній практиці управління проектами.

Для вітчизняної практики більш вживаним є техніко-економічне обґрунтування (ТЕО) проекту – це вивчення економічної вигідності, аналіз та розрахунок економічних показників інвестиційного проекту, що створюється. Головною задачею при створенні ТЕО є оцінка витрат на інвестиційний проект та його результатів, аналіз строків окупності проекту.

У даний час техніко-економічні обґрунтування формується на основі Допомоги з підготовки промислових техніко-економічних досліджень, що було розроблено Організацією Об'єднаних Націй з промислового розвитку у 1986 році. Разом з тим необхідно враховувати, що у разі, якщо проект передбачає залучення зовнішніх інвестицій для його реалізації, розробляється виключно бізнес-план. Бізнес-план дозволяє сформувати загальне уявлення про бізнес та кроки, які потрібно буде зробити для його успішного запуску.

Бізнес-план, зазвичай, визначають як план або програму здійснення бізнес-операцій, дій фірми, котрі містять відомості щодо фірми, товару, його виробництва, ринках збиту, маркетингу, організації операцій та їх ефективності [6]. Сьогодні потреба в бізнес-плані чітко простежується при вирішенні багатьох актуальних завдань, таких як: підготовка заявок існуючих і знову створюваних фірм на отримання кредитів у комерційних банках; обґрунтування пропозицій щодо приватизації державних підприємств; розробка проектів створення приватних фірм; вибір видів, напрямків і способів здійснення комерційних операцій діючими підприємствами; складання проспектів емісії цінних паперів і т.п. [11].

Бізнес-план – це стислий, точний, доступний та зрозумілий опис бізнесу, на реалізацію якого він буде спрямований, один з найважливіших інструментів при розгляданні великої кількості різноманітних ситуацій, які дозволяють обрати найбільш перспективний і вигідний варіант та визначити засоби для досягнення запланованих цілей. Це документ дозволяє управляти бізнесом і спрямовується для досягнення двох основних цілей: він дає інвестору відповідь на питання, чи варто інвестувати кошти в даний бізнес-проект; служить джерелом необхідної інформації для осіб, які реалізують сам проект. Через це його можна визначити, як невід'ємний елемент стратегічного планування та як інструмент реалізації проекту та контролю.

Бізнес-план, як правило складається з таких основних розділів: ціль, преамбула, відповідні положення, санкції, відповідальність, контроль за виконанням. Преамбула (від лат. Preambulo – передувати) – вступна частина будь-якого нормативного акту. Зазвичай в преамбулі в концентрованій формі викладаються його цілі, задачі та принципи, вказуються умови, обставини та інші похідні установки.

Виходячи з того, що бізнес-план має дати відповіді на такі питання, як: що є основною метою фірми (підприємства), де її місцезна-

ходження (або де вона розташовуватиметься) за проектом, як здійснюватиметься виробничий процес (надання послуг), коли фірма (підприємство) почне приносити прибуток, які і чому існують шанси досягти успіху, яка самоокупність проекту, хто персонально відповідає за досягнення цілей і завдань проекту, основними цілями та завданнями бізнес-плану є: оцінка слабких і сильних сторін проекту, визначення витрат, визначення фінансових потреб, вибір стратегії діяльності, визначення концепції розвитку, оцінка галузі, ринку і конкуренції, визначення ризику, пошук партнерів для спільної діяльності і фінансових коштів. У цілях бізнес-плану також мають бути зазначені сфери життя, для яких він розробляється. Виходячи з того, що більшість новостворених фірм зазнають невдачі й ідуть із ринку в перші п'ять років через вибір помилкового шляху в плануванні власної діяльності [9], у цьому розділі має бути зазначено, у яких випадках і яким чином необхідно здійснити корегування бізнес-плану, а також очікуваний ефект від цих змін.

Основна частина бізнес-плану – це один або декілька розділів, у яких у структурованому вигляді викладаються загальні положення та термінологія, а також допоміжна та уточнююча інформація. Основна частина бізнес-плану складається з таких розділів як: виробничий план реалізації проекту (економічний потенціал, технологічний потенціал, матеріально-технічне забезпечення, трудовий потенціал і правовий захист виробництва), план маркетингу та збуту продукції підприємства (оцінка зовнішнього середовища, потенційних покупців та споживачів послуг, оцінка конкурентів і конкурентної боротьби, комплексне дослідження ринку, стратегія маркетингу)., організаційний план реалізації проекту (управління проектом, фінансові ресурси, юридичні аспекти), фінансовий план реалізації проекту (план прибутку, рух грошових потоків, аналіз беззбитковості, фінансовий аналіз окремих видів продукції), оцінка економічної ефективності витрат, здійснених у ході реалізації проекту [11].

Санкції та відповідальність за їх порушення виносять окремим розділом, кожна стаття якого має містити певну дію та вид покарання за її виконання або невиконання.

У розділі контроль за виконанням вказано, які функції, права та обов'язки несе на собі той чи інший суб'єкт, який задіяний у виконанні бізнес-плану, ступінь його повноважень, механізми доведення провини та відповідні його дії у випадку доведення порушень.

Основним елементом структури бізнес-плану є учасники проекту, які забезпечують його реалізацію. Залежно від типу проекту в його реалізації можуть брати участь від однієї до кількох десятків (іноді сотень) організацій. Найчастіше у підготовці й реалізації інвестиційних проектів беруть участь замовник проекту (проектна компанія), консультанти (фінансові, юридичні, технічні та ін.), підрядчики, постачальники машин, устаткування та інших інвестиційних товарів, покупець (замовник) проектного продукту, страхувачі, гаранти і поручителі за кредитними договорами й контрактами та ін. Усі ці організації залежно від виконуваних ними функцій прийнято об'єднувати у групи (категорії) учасників проекту. Тому при формуванні документального забезпечення управління проектами складається також реєстр зацікавлених осіб, який визначає зацікавлених осіб проекту.

Для мінімізації негативних наслідків відхилення отриманих показників від запланованих при реалізації проекту обов'язково розробляється план управління ризиками, який регламентує заходи з забезпечення контролю та структуру документації з управління ризиками проекту.

Процес управління ризиками проекту, як правило містить такі процедури:

- планування управління ризиками – вибір підходів і планування діяльності щодо управління ризиками проекту;
- ідентифікація ризиків – визначення ризиків, здатних вплинути на проект, і документування їхніх характеристик;
- якісна оцінка ризиків – якісний аналіз ризиків і умов їхнього виникнення з метою визначення їхнього впливу на успіх проекту;

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено структуру та особливості використання основних документів, що становлять документальне забезпечення управління проектами, а саме Статут проекту, техніко-економічне обґрунтування проекту (ТЕО), бізнес-план, реєстр зацікавлених осіб, план управління ризиками проекту.

- кількісна оцінка – кількісний аналіз імовірності виникнення й впливи наслідків ризиків на проект.
- планування реагування на ризики – визначення процедур і методів щодо ослаблення негативних наслідків ризикових подій і використанню можливих переваг;
- моніторинг і контроль ризиків – моніторинг ризиків, визначення ризиків, що залишаються, виконання плану управління ризиками проекту й оцінка ефективності дій щодо мінімізації втрат [1].

Наявність плану управління ризиками дозволяє передбачити несприятливі для проекту події та визначити ймовірність їх реалізації і, як наслідок, мінімізувати втрати компанії.

Висновки

Таким чином, наявність документального забезпечення управління проектами в умовах висококонкурентної економіки та постійної зміни законодавства є одним із найважливіших факторів успішної реалізації або навіть виживання будь-якої компанії або бізнесу. При цьому необхідно враховувати, що кожен проект є унікальним. Навіть якщо мова йде про типові проекти, наприклад на будівництво, вони все одно мають певні відмінності (різні строки, вартість робіт, обсяги тощо). У той же час відсутність єдиних стандартів та вимог ускладнює процедуру розробки документального забезпечення управління проектами та збільшує кількість управлінських помилок у процесі планування та реалізації проекту. Це зумовлює необхідність обґрунтування та закріплення на законодавчому рівні загальноприйнятих стандартів документального забезпечення управління проектами, що дозволило б істотно спростити взаємодію як всередині компаній (між підрозділами, керівництвом та ін.), так і з зовнішніми структурами (контрагентами, контролюючими органами тощо), зменшити витрати компаній на розробку документального забезпечення проекту.

Література

1. Богданов В.В. Управление проектами в Microsoft Project 2007 / В.В. Богданов. – СПб. : Питер, 2008. – 592 с.
2. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.
3. Вільна енциклопедія – Вікіпедія – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Національна_безпека_України.
4. Прохоров Б.Б. Екологія людини. Понятійно-термінологічний словник / Б.Б. Прохоров. – М. : Изд-во МНЕПУ, 1999. – 348 с.
5. Муравьёва Г. Е. Вопросы теории проектирования образовательных процессов / Г.Е. Муравьёва // Педагогическое образование и наука. – 2002. – №4. – С. 14–21.
6. PMI Institute. Руководство к своду знаний по управлению проектами : учебник – Четвертое издание. Project Management Institute, Inc., 2008 – 463 с.
7. Російська соціологічна енциклопедія / Під ред. Г. В. Осипова. – М. : Видавнича група НОРМА – ИНФРА М, 1998. – С. 261.
8. Социология : Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко., 2003 г. – 1312 с.
9. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч.посібник: 2-ге вид., випр. і доп. / За заг. ред. А. І. Кредісова. – К. : ВІРА-Р, 2002. – 552 с.
10. Цимбалюк О.В. Документальне забузпечення управління / О.В. Цимбалюк // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1(17). – С. 215–221.
11. Структура бізнес плану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://licinfo.com.ua/uk/struktura-biznes-plana.html

ПРАВОВА ОСНОВА ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ШОРОХОВА Ганна Михайлівна - науковий співробітник Харківського національного університету внутрішніх справ

Проведен анализ нормативно-правового обеспечения информатизации органов внутренних дел как необходимой составляющей совершенствования их оперативно-служебной деятельности. Обоснована необходимость интеграции ведомственных информационных систем в единую информационную среду для эффективного использования в целях защиты прав и свобод человека, охраны общественного порядка, противодействию преступности.

Інформатизація діяльності органів внутрішніх справ (далі ОВС) України є однією з найважливіших складових удосконалення оперативно-службової діяльності ОВС у сучасних умовах.

Інформатизація діяльності ОВС України дозволить якісно та в повному обсязі забезпечувати законність, охороняти правопорядок, захищати права і свободи громадян на рівні світових стандартів.

У зв'язку з погіршенням криміногенної ситуації в країні, яка ускладнюється зростанням терористичних та сепаратиських проявів, проблема інформатизації діяльності ОВС стає особливо актуальною та потребує негайного вирішення питань щодо вдосконалення роботи інформаційних систем та їх інтеграції в єдине інформаційне середовище на державному та міжнародному рівнях.

Практика боротьби зі злочинністю переконливо свідчить про суттєву, а в багатьох випадках пріоритетну роль інформаційного забезпечення діяльності ОВС як ланки, що зумовлює ефективність роботи правоохоронних структур. Система інформаційного забезпечення здійснює інформаційну підтримку ОВС у виконанні ними різноманітних службових завдань з розкриття та розслідування злочинів, розшуку злочинців, які уникають кримінального переслідування, безвісті пропалих, встановлення місцезнаходження розшукуваного майна та цінностей.

Питання інформації та інформаційного забезпечення в діяльності ОВС певною мірою розглядалися у роботах таких провідних вчених як І.В. Аристова, О.М. Бандурка, В.В. Бабаскіна, С.А. Жалгунова, М.В. Ковальова, Б.А. Кормич, Ю.Ф. Кравченко, О.Ф.Скакун, О.Г. Фролова. Вказані та інші вчені внесли вагомий внесок у розвиток наукового забезпечення процесів інформатизації діяльності ОВС та їх практичній реалізації. Проте, наявність прогалин у нормативному забезпеченні, технічних та організаційних вад потребує подальших наукових пошуків, комплексних заходів для розбудови дієвої системи інформаційного забезпечення української міліції. Тому аналіз нормативно-правового забезпечення процесу інформатизації ОВС у сучасних умовах є вельми актуальним.

Практична реалізація інформаційно-правового забезпечення діяльності ОВС України потребує розвитку інформаційного законодавства як системи взаємопогоджених правових норм, що базуються на

конституційних принципах устрою держави (ст.ст.1, 2, 132, 133), розподілу влади (ст.6) і побудови єдиної системи українського законодавства (ст.8).

Конституція України 1996 року закріплює тільки базові засади інформаційного законодавства, як і будь-якої галузі чи інституції права. Стаття 17 Конституції визначає, що однією з найважливіших функцій держави, справою всього українського народу є забезпечення інформаційної безпеки. У ч. 2 статті 34 Конституції говориться, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

У той же час статтями 31 та 32 Конституції гарантується таємниця конфіденційної інформації. Мова йде про те, що без згоди особи не допускається збирання, зберігання, використання та поширення інформації відносно цієї особи, крім випадків, передбачених законодавством. У разі порушення такого права кожному громадянину гарантується судовий захист, право спростовувати недостовірну інформацію про себе чи членів своєї сім'ї та право вимагати вилучення будь-якої інформації[1]. Конституція України положеннями, що містяться в цих статтях, визначає права осіб в інформаційній сфері, але, вживаючи термін "інформація", не дає його тлумачення.

Більш глибоко визначено поняття інформації та інформаційних відносин у Законі України "Про інформацію", згідно з яким під інформацією слід розуміти «документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі»[2]. Необхідно підкреслити в цьому нормативно-правовому визначенні інформації таку характеристику, як «документовані або публічно оголошені відомості». Таким чином, з юридичної точки зору, інформацією є не будь-які відомості, а лише ті, які знайшли свій зовнішній вираз поза свідомостю людини, тобто були оприлюднені для суспільного використання.

Таке визначення є додатковою гарантією передбаченого статтями 18 та 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та статтями 34 та 35 Конституції України права кожної людини на свободу думки, на безперешкодне дотримання своїх поглядів, права на свободу совісті, світогляду та віросповідання, оскільки, як вже було відмічено, інформація, якою оперує окрема людина, безпосередньо не підлягає будь-якому правовому регулюванню, що залишає особі повну свободу щодо власних поглядів, переконань та системи цінностей.

Поняття інформації, визначене у ст. 1 Закону України "Про інформацію", практично повністю відтворюється в Цивільному кодексі України (далі ЦК). Згідно з нормою ч. 1 ст. 200 ЦК "інформацією є документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі "[3].

У Законі України "Про телекомунікації" дано дещо інше визначення поняття "інформація", яке значно розширює і конкретизує перелік форм подання інформації, яка може бути об'єктом правовідносин. Відповідно до ст. 1 цього закону, інформація – це відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб[4].

Отже, визначені в законодавстві форми і способи подання інформації не є вичерпними, що дає змогу визначити інформацію як відомості, що були організовані в певній формі, документовані, передані або оголошені таким чином, що можуть бути сприйнятими іншою особою[5, с. 10].

При цьому в ст. 2 Закону України "Про інформацію" вказано, що основними принципами інформаційних відносин є:

- гарантованість права на інформацію;
- відкритість, доступність інформації та свобода її обміну;
- достовірність, повнота і точність інформації;
- свобода вираження поглядів і переконань;
- законність одержання, використання, поширення, зберігання інформації та захист інформації.

Також Закон України "Про інформацію" статтями 5, 6 та 7 гарантує кожному

право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів[2].

Розглядаючи правову основу інформатизації ОВС, доцільно визначити поняття правової інформації. У широкому розумінні – це зміст даних (повідомлень), використання яких допомагає вирішити ту чи іншу правову задачу чи сприяє її вирішенню.

Множинність таких завдань, з одного боку, визначає розмаїття видів правової інформації та її джерел, з другого – зумовлює певні труднощі в її відокремленні від інших типів інформації (наукової, економічної, політичної тощо).

У юридичній практиці правовою інформацією визнають значний, важливий зміст правових норм. При цьому вважають, що останній міститься не тільки в актах вищих і місцевих органів влади та управління, а й у відомчих нормативних актах. Як джерело правової інформації розглядають також судову, арбітражну і нотаріальну практику.

Такий підхід до аналізу правової інформації правильний, але явно недостатній. У сфері юридичної діяльності використовується інформація, що міститься не тільки в правових нормах, а й у низці інших джерел. Приміром, є інформація, яку правоохоронні органи отримують при розкритті й розслідуванні злочинів. Тут поряд із інформацією, що міститься в нормах Кримінально-процесуального та Кримінального кодексів України, органи, що здійснюють оперативну діяльність, дізнання і слідства, широко використовують інформацію з таких джерел, як сліди злочинів і злочинця, а також з образів, які залишилися у свідомості людей (потерпілого, свідка і самого злочинця). Це джерела спеціальної криміналістичної інформації, які є різновидом правової інформації, оскільки саме на її основі вирішують завдання з розкриття й розслідування злочинів. Самостійним видом правової інформації є, наприклад, кримінологічна інформація.

Визначення правової інформації знайшло своє відображення і в Законі України "Про інформацію", в якому вказано, що правова інформація – це будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо.

Свою специфіку має поняття інформації яке використовується в ОВС. М.В. Ковальов вважає, що інформація в органах внутрішніх справ – це відомості, які відображають стан злочинності, охорони громадського порядку та характеризують результати діяльності ОВС[6, с. 134]. Відповідно наявність такої інформації є невід'ємним гарантом ефективності функціонування правоохоронних органів. Треба визнати, що в системі Міністерства внутрішніх справ України (далі МВС) нормативно-правове регулювання ґрунтується на використанні трьох груп нормативно-правових документів: а) законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України; б) наказів та розпоряджень Міністра внутрішніх справ, рішень колегії міністерства; в) наказів керівництва ГУМВС, УМВС, міськрайорганів МВС.

Одним з об'єктивних показників зростання ролі інформаційних процесів у суспільстві та діяльності державних органів є прийняття Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 р. та Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» від 9 січня 2007 р. Відповідно до останнього нормативного акта, одним з головних пріоритетів України є прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, в якому кожен міг би створювати і накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал, сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя. У зв'язку з цим впровадженню та розвитку інформаційно-комунікаційних технологій у правоохоронних органах присвячена низка спеціальних нормативно-правових актів, зокрема Указ Президента України «Про

Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю», в якому визнана необхідність створення в ОВС на усіх рівнях єдиної комп'ютерної інформаційної системи з питань правоохоронної діяльності [7].

Серед нормативних актів, спрямованих на забезпечення інформатизації міліції України, заслуговує уваги Положення про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України. Метою створення Інтегрованої інформаційно-пошукової системи (далі ІІПС) є об'єднання існуючих в органах та підрозділах внутрішніх справ України інформаційних ресурсів у єдиний інформаційно-аналітичний комплекс із використанням сучасних інформаційних технологій, комп'ютерного та телекомунікаційного обладнання для підтримки оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ, суттєвого зміцнення їх спроможності протидії та профілактики злочинності[8].

Значна роль у реалізації даного положення належить системі інформаційного забезпечення, котра здійснює інформаційну підтримку в розкритті, розслідуванні та запобіганні злочинів, встановленні і розшуку злочинців, сприяє розкриттю злочинів економічного характеру, надає багатоцільову статистичну, аналітичну та довідкову інформацію.

У сучасних умовах функціонування ОВС, як ніколи, постала необхідність вдосконалення нормативно-правового забезпечення інформатизації української міліції. У зв'язку з цим доцільно вжити ряд заходів щодо розвитку подальшого процесу інформатизації ОВС, забезпечуючи:

- дотримання конституційного права кожного «вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію» будь-яким законним способом (ст. 34 Конституції України), зокрема ознайомитися з документами і матеріалами, що безпосередньо торкаються його прав і свобод;
- можливості контролю з боку громадян і громадських організацій за діяльністю органів внутрішніх справ;
- захист авторського права і права майнової власності на інформаційні ресурси, інформаційні технології та засоби їх забезпечення;
- формування і використання інформаційних ресурсів в умовах рівності всіх форм власності шляхом створення інформаційного ринку і конкурентного середовища, проведення державної антимонопольної політики;
- відповідальності суб'єктів єдиного інформаційного простору за правопорушення під час формування інформаційних ресурсів та їх використання, зокрема, персональної відповідальності керівників органів внутрішніх справ за якість формування державних інформаційних ресурсів і доступу до них;
- узгодженості управлінських рішень і використання єдиного інформаційного простору з метою захисту прав і свобод людини, охорони інтересів суспільства і держави, протидії злочинності;
- тісну інформаційну взаємодію і активний інформаційний обмін у системі міжнародного співробітництва;
- інформаційну безпеку;
- підготовку фахівців у сфері інформаційних комунікацій для органів внутрішніх справ;
- створення належної матеріально-технічної бази інформатизації органів внутрішніх справ.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
2. Про інформацію: закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 651.
3. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16 січня 2003р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
4. Про телекомунікації: закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280 -IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
5. Кормич Б.А. Інформаційне право: підручник. – Харків: БУРУН і К., 2011р. – 334с.

АНОТАЦІЯ

Проведено аналіз нормативно-правового забезпечення інформатизації органів внутрішніх справ як необхідної складової удосконалення їх оперативно-службової діяльності. Обґрунтована необхідність інтеграції відомчих інформаційних систем у єдине інформаційне середовище для його ефективного використання з метою захисту прав і свобод людини, охорони громадського порядку, протидії злочинності.

SUMMARY

The analysis of regulatory guaranteeing of information within internal affairs agencies as a necessary component of improving their operational activity is conducted. The necessity of integration of departmental systems into a single information environment for effective use in order to protect human rights and freedoms, protection of public order, combating crime is grounded.

6. Ковальов М. В. Проблеми інформаційного забезпечення діяльності практичних підрозділів ОВС та впровадження інформаційних технологій в навчальний процес / М.В. Ковальов. – Л., 2004. – 201 с.

7. Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю [Електронний ресурс] : указ Президента України від 31 січ. 2006 р. № 80. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/2006.

8. Про Інтегровану інформаційно-пошукову систему органів внутрішніх справ України: положення від 16 травня 2013 р. № 460 // Наказ Міністерства внутрішніх справ. – 2009. – № 436.

МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРИНЦИПИ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ОРІЩЕНКО Михайло Миколайович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9

В статье проанализированы научные подходы к определению целей, задач и принципов аудиторской деятельности, что позволило выяснить содержание аудиторской деятельности, ее функции, перспективы развития и использования в системе управления субъектами хозяйственной деятельности.

Ключові слова: мета, завдання, принципи, аудиторська діяльність.

З розвитком ринкових відносин кількість аудиторських послуг постійно зростає, що сприяє розширенню визначення поняття «аудиторської діяльності». Це, в першу чергу, пов'язано з тим, що становлення аудиту – це тривалий процес. З часом змінюються цілі аудиторських перевірок, принципи їх організації, їх види, тому визначення аудиту має бути містким, таким, що охоплює широту завдань, що стоять перед ним. В основі світових систем організації та регулювання аудиторської діяльності лежать ключові законодавчі акти, що визначають основні принципи і правила поведінки економічних суб'єктів, які діють на ринку аудиторських послуг. Кожна країна світу має свої особливості в системі організації аудиторської діяльності, які визначають сутність та призначення аудиту, умови його регламентації і регулювання, підходи до організації і проведення аудиторських перевірок та надання аудиторських послуг.

Проблеми визначення мети, завдань та принципів аудиторської діяльності в сучасних умовах ведення бізнесу досліджувались у працях Ф.Ф. Бутинця, Л.В. Чижевської, Н.І Петренко, Л.С. Скакун. Авторами зверталась увага на те, що аудиторська діяльність, як кожна окрема галузь, ставить перед собою певну мету та завдання, а чисельні фінансові скандали викликані, зокрема, етичними та професійними діями індивідуумів у корпораціях, а користувачі фінансової звітності надзвичайно залежні від компетентної роботи десятків тисяч професіоналів, що стало передумовою формування ключових принципів аудиторської діяльності. Це підтверджує актуальність питання визначення мети, завдань та принципів аудиторської діяльності.

Тому метою даної статті є: аналіз наукових підходів щодо визначення мети, завдань та принципів аудиторської діяльності, що надасть змогу з'ясувати зміст аудиторської діяльності, її функції, перспективи розвитку та використання в системі управління суб'єктами господарської діяльності..

Перш ніж надати визначення поняття «мети аудиторської діяльності», слід розглянути загальнотеоретичні підходи до визначення поняття «мета». Так, у тлумачному словнику, С.І. Ожегов надає наступне визначення:, мета – це те, до чого прагнуть, що треба здійснити [3, с.758]. У свою чергу, у філософському енциклопедичному словнику надається наступне визначення поняття «мети» – це уявна і бажана майбутня подія чи стан, здійснення яких є проміжним причинним кроком на шляху до мети, що є своєрідним уявленням результату нашої

дії [4, с.83]. У свою чергу В. І. Даль вважав, що мета – це кінцеве бажання, прагнення, намір, чого хтось намагається досягти. Без мети нічого не роблять [5]. В.І. Шинкарчук зазначає, що мета – це усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення. Засоби – це предмети, способи дії, за допомогою яких досягається певна мета [6, с.371]. На нашу думку, мета – це доволі абстрактне та суб'єктивне поняття, оскільки воно існує у нашій уяві і може по-різному трактуватись у кожній галузі, але вважаємо, що наявність мети передбачає кінцевий результат, якщо результат досягнуто, він не може виступати як ціль.

Трактування мети аудиторської діяльності – це важливе й принципове питання, яке зумовлює суть і методи проведення аудиторської діяльності. Зокрема, якщо метою аудиту є висловлення аудитором висновку про те, чи відповідає фінансова звітність інструкціям, то при проведенні аудиторської перевірки увага акцентується на правильності заповнення і своєчасності подання фінансових звітів. Підтвердження ж достовірності інформації вимагає ретельної перевірки звітності та обліку на підприємстві із застосуванням необхідних методів, а саме – зустрічна перевірка, інвентаризація та ін. Мета аудиту – це надання рекомендацій з удосконалення діяльності органу державного сектору; підвищення ефективності процесів управління; забезпечення ефективності внутрішнього фінансового контролю [8]. Міжнародні стандарти аудиту передбачають, що метою аудиту є надання аудиторові можливості висловити свою думку про те, що бухгалтерська (фінансова) звітність підготовлена економічним суб'єктом по усіх істотних аспектах, відповідно до встановлених вимог [9]. В.М. Дереконь вважає, що метою аудиту, як будь-якої іншої форми фінансового контролю, є не тільки підтвердження достовірності фінансової звітності, а й випадки спростування відповідності фінансових звітів закону через виявлення різноманітних правопорушень, і вжиття заходів, спрямованих на їх припинення, покращання бухгалтерського чи податкового обліку, податкової дисципліни [11]. Таким чином, вважаємо, що мета аудиторської діяльності – досягнення поставлених завдань, які ставить перед собою аудиторська діяльність, а саме: якісна, всебічна та швидка перевірка фінансового стану об'єкта, що підлягає аудиту, визначення порушень (або їх відсутності) у його діяльності, а також підвищення рівня довіри до суб'єкта аудиту

Логічним продовженням визначення мети аудиторської діяльності є розгляд завдань, які ставить перед собою аудиторська діяльність для її досягнення. У загальному розумінні «завдання» – це те, що потребує виконання, вирішення [3, с. 175]. Р. Драго підкреслює, що завдання – це виконання всього, реалізація чого забезпечується ним чи повинна забезпечуватися [15, с.60-61]. Г.Кунц зазначає, що завдання – це кінцеві цілі, на які спрямована діяльність, а мета також по суті є завданням, але має кількісні та якісні показники, самі ж терміни, як вважають автори, є взаємозамінними [16, с.193]. Завдання – це мета, досягнення якої є бажаним до відповідного моменту в межах періоду, на який розраховано управлінське рішення, зауважує Р. Холл. Завдання, на його думку, вказує на безпосередню мету організації, що піддається кількісній характеристиці [17, с. 148–149].

Що ж стосується нашого питання, то мета визначає і завдання аудиту. На сучасному розвитку економіки в Україні основним завданням аудиту є збір достовірної початкової інформації про господарсько-фінансову діяльність господарюючого суб'єкта і формування на цій основі висновків про його реальний фінансовий стан. Так, В.М. Попович [18] вважає, що основними завданнями аудиторської діяльності є: перевірка стану і ефективності використання фінансових, матеріальних ресурсів (контроль за законністю, доцільністю, повнотою, своєчасністю і цільовим використанням фінансових ресурсів держави і органів місцевого самоврядування; контроль за законністю і ефективністю розпорядження нематеріальними об'єктами державної власності і власності органів місцевого самоврядування; контроль за ефективністю використання державних запасів; контроль за правильністю збереження та використання матеріальних

цінностей тощо); виявлення резервів зростання фінансових ресурсів (зокрема доходів бюджетів, інших публічних фондів коштів); контроль за організацією грошового обігу, за станом, обслуговуванням та погашенням державного боргу, за законністю надання пільг, за надходженням коштів до відповідних публічних фондів, їх розподілом тощо [18]. Тож завдання аудиторської діяльності обумовлюються безпосередньо метою її здійснення.

Досягнення мети та поставлених завдань неможливе без використання певних принципів. З філософської точки зору принципи – це основні начала, які визначають найбільш суттєві риси права у цілому, його зміст і особливості як регулятора усієї сукупності суспільних відносин [17, с. 216–218]. О.М. Бандурка відзначає, що принципи – це вихідні, основні правила, норми діяльності для впровадження системи, управління загальними процесами» [21, с.48; 123]. У свою чергу, Т.Н. Добровольська стверджує, що принципи – це завжди узагальнений вираз суті тих чи інших явищ, тому що вони не є продуктом абстрактного теоретизування, а відображають об'єктивно існуючу реальність та діючі в ній закономірності [22]. Таким чином, принципи – це основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації.

Національні нормативи аудиту і Кодекс професійної етики аудиторів України встановлюють основні принципи аудиту, правила надання аудиторських послуг, фундаментальні засади аудиторської етики. Відповідно до цих документів принципи аудиту можна поділити на дві групи: методологічні та принципи професійної етики [24]. До основних методичних принципів аудиту слід віднести: планування аудиту; обґрунтування оцінки значущості аудиторських доказів та системи внутрішнього контролю; доцільність вибору методики і техніки аудиту, визначення критеріїв суттєвості і достовірності; дотримання методики оцінки ризиків та вибіркової перевірки даних; аналіз формування та формування висновків; відповідальність за складений висновок; дотримання порядку документального оформлення; взаємодія аудиторів; обґрунтування використання результатів роботи іншого аудитора або спеціалісти іншої галузі; повне інформування клієнтів; контроль якості роботи аудитора [24]. Базові принципи системи організації аудиторської діяльності залежать від рівня економічного розвитку, на якому знаходиться країна. Якщо оцінити ступінь державного втручання та контролю за функціонуванням суб'єктів аудиторської діяльності як високий, середній та низький, можна виділити відповідно три моделі організації та регулювання аудиторської діяльності: жорстку, змішану та м'яку [25]. Професійна етика аудитора виробляє загальні принципи, які стають основою моралі у сфері аудиторської діяльності [25]. Аудитору необхідно дотримуватись етичних принципів при виконанні своїх завдань перед користувачами аудиторських послуг, при цьому досягаючи певних цілей для підйому престижу професії. Дотримання принципів етики забезпечує реалізацію ряду цілей аудитора.

Одним із найважливіших принципів аудиторської діяльності є професійна поведінка аудитора, яка повинна сприяти підвищенню авторитетності своєї професії у суспільстві. Він повинен бути чесним і не здійснювати вчинків, які можуть похитнути довіру і прихильність громади до аудиторської професії в цілому. Аудитор не має права залучати клієнтів шляхом обдурювання, хибних уявлень і помилкових дій. Аудитор має бути доброзичливим, сприяти встановленню добрих стосунків між колегами і представниками інших аудиторських фірм. Найважливіша характеристика професіонала – це всіляка підтримка професії і прагнення об'єднати колег. Наступним принципом доцільно виділити принцип чесності – необхідно бути відвертим та чесним, надаючи професійні послуги [26, с. 61]. Принцип конфіденційності має у своєму підґрунті те, що аудитор має зберігати в таємниці всю інформацію, яка стосується стану справ клієнта. Усі документи, пов'язані з аудитом, слід повертати клієнту. Аудитор повинен додержуватися конфіденційності всієї без винятку

інформації, одержаної у процесі проведення аудиту [27]. Професійна компетентність та належна ретельність – виконувати професійні послуги з належною ретельністю, компетентністю і старанністю; постійно підтримувати професійні знання та навички на належному рівні [28]. Зміст норм етичної поведінки визначає концептуальну основу для дотримання фундаментальних принципів професійної етики. Відповідно до цієї концептуальної основи кожен професійний бухгалтер зобов'язаний ідентифікувати загрози цим фундаментальним принципам та застосовувати застережні заходи для забезпечення захисту цих принципів [29].

Крім того, не слід забувати, що існують загальні принципи права, якими повинен керуватися аудитор. Так, принцип свободи означає, що право виступає як міра свободи – політичної, економічної, ідеологічної. Принцип свободи реалізується через надання свободи вибору суспільного ладу та форми правління, забезпечення захисту прав людини та задоволення основних потреб її життя, формування органів державної влади шляхом народного волевиявлення, створення умов для утвердження в суспільстві норм гуманістичної моралі, користування різними соціальними послугами держави та приватних осіб та ін. [30]. Принцип рівності встановлює рівність усіх перед законом, рівність прав та обов'язків, незалежно від національної, релігійної та іншої належності, службового та іншого становища, рівну відповідальність перед законом, рівний захист у суді [30].

Отже, з розвитком ринкової економіки, посилення конкуренції і поглиблення економічних зв'язків, організації все більше будуть зацікавлені в проведенні у них як обов'язкової, так і ініціативної аудиторської перевірки. Підвищенню ж ефективності аудиторських послуг в Україні сприятиме подальше вдосконалення законодавчої та нормативної бази аудиторської діяльності, а також підготовки висококваліфікованих професійних аудиторських кадрів. Усе це сприятиме підвищенню ефективності діяльності господарюючих суб'єктів підприємництва, а також у цілому суспільного виробництва країни. Визначення мети та завдань аудиторської діяльності є ключовим аспектом успішної діяльності кожної аудиторської компанії. Успішне виконання завдань, а також досягнення цілей, які ставить перед собою аудиторська діяльність, неможливі без суворого дотримання послідовності принципів проведення аудиту проаналізованих нами вище.

Література

1. Дряхлов В.В. Организация аудиторской деятельности в России: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. экон. наук: спец. 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика" / В.В. Дряхлов – М., 1997. – 20 с.

2. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993р. //Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 23. – Ст.243 (із наступними змінами та доповненнями).

3. Словарь русского языка : около 53 000 слов / С.И. Ожегов; Под ред. Л.И. Скворцова. – [24-е изд., испр.]. – М. : ООО "Издат. дом "ОНИКС 21 век", 2005. – 896с.

4. Философский энциклопедический словарь / ред.-упоряд.: Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблёва, В. А. Лудченко. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 576 с.

5. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка / В.И. Даль. – Т. 4. – М.: Рус. яз., 1980. – 680 с.

6. Філософський енциклопедичний словник / [ред. В.І. Шинкарук]. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

7. Терехов А.А. Аудит: перспективы развытия. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 560 с.

8. Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю : Розпорядження Кабінету Міністрів України : від 24.05.2005 р., № 158–р // Офіційний вісник України. – 2005. – № 22. – Ст. 1224.

9. Международные стандарты аудита и Кодекс этики профессиональных бухгалтеров (1999). – М.: ICAR, 2000. – С. 43–47.

10. Івахненков С. В Контроль чи аудит? Проблеми термінології на сучасному етапі. / С. В. Івахненков // Наукові записки, Економічні науки / Національний університет „Києво-Могилянська академія". Київ : Видавничий дім „КМ Академія", 2006. – С. 50–54. [Т. 56].

АНОТАЦІЯ

В статті проаналізовано наукові підходи щодо визначення мети, завдань та принципів аудиторської діяльності, що дало змогу з'ясувати зміст аудиторської діяльності, її функції, перспективи розвитку та використання в системі управління суб'єктами господарської діяльності.

SUMMARY

The article analyzes the scientific approach to identify goals, objectives and principles of auditing, which made it possible to clarify the content of audit activities, its functions and prospects of development and use in the management of businesses.

11. Дереконь В.М. Місце та роль аудиту в інфраструктурі детінізації економічних відносин в Україні / В.М. Дереконь // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України (економіка, право). – 2006. – № 1–2 (33–34). – С. 206–209.

12. Аудит : практ. пособие / Кузьминский А., Кужельный Л., Петрик Е. и др. – К. : Учетинформ, 1996. – 284 с.

13. Робертсон Дж. Аудит / Пер. с англ. – М.: KPMG, Контакт, 1993. – С. 3–10.

14. Международные стандарты аудита и Кодекс этики профессиональных бухгалтеров (1999). – М.: ICAR, 2000. – С. 43–47.

15. Драго Р. Административная наука: Пер. с франц. Л.Энтина; Под ред. и послесловие Б.М.Лазарева. – М.: Прогресс, 1982. – 245с.

16. Кунц Г., О'Доннел С. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций: Пер. с англ./ Общ. Ред. и предисловие Д.М.Гвишиани. – М.: Прогресс, 1982. – Т. 1. – 493с.

17. Холл Р. Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Холл Р. Х. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.

18. Попович В.М. Теорія детінізації економіки: Монографія. – Ірпінь: Академія державної податкової служби України, 2001. – 524 с.

19. Шеремет А.Д., Суйц В.П. Аудит: Учебник. – 2-е узд., доп. и перераб. –М.: ИНФРА – М., 2001. – 352 с.

20. Хропанюк В.Н. Теория государства и права / Под ред. В.Г. Стрекозова. – М.: Интерстиль, 2000. – 377 с.

21. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України : монографія / О. М. Бандурка. – Х. : Вид. Ун-ту внутр. справ, 2004. – 779 с.

22. Добровольская Т.Н. Принципы деятельности советской прокуратуры// Проблемы организации и деятельности прокурорской системы в свете Закона о прокуратуре СССР.- Сб. статей. М.: Всесоюзн. НИИ прокуратуры СССР, 1980.-С.17-27.

23. Йонас Г. Принцип відповідальності. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

24. Бутинець Ф.Ф., Малюга Н.М., Петренко Н.І. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні: Монографія / За редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖДТУ, 2004. – 564 с.

25. Олексюк В. Профессиональная этика, права и обязательности аудитора // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. – 2003. – № 19. – С. 10-13.

26. Дефлиз Ф.Л., Дженик Г.Р., О'Рейлли В.М., Хирш М.Б. Аудит Монтгомери / Пер. с англ.под ред. Я.В. Соколова. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1997. – 542 с.

27. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2001. – 402 с.

28. Міжнародні стандарти аудиту, надання впевненості та етики: Видання 2006 року /Пер. з англ. мови О.В. Селезньов, О.Л. Ольховікова, О.В. Гик, Т.Ц. Шарашидзе, Л.Й. Юрківська, С.О. Куліков. – К.: ТОВ"ІАМЦ АУ "СТАТУС", 2006. – 1152 с.

29. Драч С.В. Якість роботи аудитора – основне питання сьогодення // Теорія і практика незалежного аудиту в Україні. Збірник тез і текстів виступів на Всеукраїнській науково-практичній конференції.-Київ, 2001. – 186 с.

30. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ТА СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

ФУРМАН Ігор Григорович - кандидат юридичних наук

УДК 351.746.1(477)

В статье обобщаются историко-правовые аспекты становления и развития органов Службы безопасности Украины, проводится классификация этапов становления и развития органов Службы безопасности Украины, в частности выделено пять исторических периодов. Предложенное разделение на этапы современного периода развития Службы безопасности Украины.

Ключові слова: Служба безпеки України, історичний розвиток та становлення Служби безпеки України, правове регулювання.

Постановка проблеми

Служба безпеки України – це державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. Служба безпеки України була створена на матеріально-технічній базі Комітету державної безпеки УРСР і фактично є його спадкоємицею.

Враховуючи демократичний розвиток суспільства, відкритість та прозорість дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наближення до міжнародних стандартів діяльності державних інститутів (а саме до таких підрозділів віднесені діяльність Служби безпеки України), не можемо залишити без уваги те, що вказана діяльність стала більш відкритою.

Свідченням цього є численні публікації з проблематики повноважень Служби безпеки України. Значний інтерес викликає і питання становлення та розвитку відповідних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У багатьох працях провідних вітчизняних та зарубіжних науковців досліджено етапи історичного розвитку Служби безпеки України, серед них: В. Б. Авер'янов, В. Д. Бакуменко, А. О. Білоус, І. М. Варзар, В. М. Князєв, В.Г. Кремень, В. М. Литвин, В. І. Луговий, О. А. Машков, І. Ф. Надольний, Н. Р. Нижник, О. Ю. Оболенський, М. І. Пірен, А. М. Пойченко, М. О. Пухтинський, В. А. Ребкало, П. К. Ситник, В. А. Скуратівський, С. О. Телешун, В. П. Тронь, Л. Є. Шкляр, В. В. Цвєтков, В. Г. Яцуба та ін.

Мета статті

Метою статті є дослідження питань становлення та розвитку органів Служби безпеки України.

Служба безпеки України пройшла п'ять періодів у своєму історичному розвитку та становленні. Зокрема перший: зародження охоронних підрозділів у сфері захисту національних інтересів; другий: розвиток підрозділів Служби безпеки в імперські часи (з XVII в. – до початку XX століття), третій: розвиток підрозділів безпеки під час відродження української державності (1917-1920 рр.), четвертий: радянський період (1920-1991 рр.); п'ятий: сучасний період розвитку української держави.

Як і будь-яка інша, періодизація розвитку підрозділів Служби безпеки України має досить умовний характер. Розвиток за-

значених підрозділів тісно пов'язаний з розвитком держави та правоохоронними органами. На нашу думку, в її рамках вдається найбільш детально простежити основні етапи у розвитку цього інституту.

Також відзначимо, що розвиток підрозділів Служби безпеки України якийсь час залежав від російського впливу, хоча мав і свої особливості. Тому не варто, навіть у тимчасових параметрах, переносити зарубіжний досвід на український ґрунт.

Історія органів державної безпеки має глибокі історичні корені і нерозривно пов'язана з розвитком державності. Втім назвати конкретну дату або конкретний період створення органів державної безпеки дуже важко. При цьому слід погодитися, що встановлення особистості по слідах до часів первіснообщинного ладу, коли слов'яни активно використовували для отримання, як пише С. Воронцов у роботі «Правоохоронні органи. Спецслужби, історія і сучасність», допомогу агентів, «путніх людей», купців, таємних вивідувачів та ін [5, с. 63]. Влада завжди намагалася закріпити діяльність органів безпеки на законодавчому рівні. Перші пам'ятки ми знаходимо ще в редакції Руської Правди, де наведені такі форми розшуку, як «звід», «гоніння сліду».

На території України за доби Гетьманщини (1648-1764 рр.) функції забезпечення державної безпеки взагалі були покладені на осіб, які мали державну владу і виконували адміністративні, судові, військові та поліцейські функції. Полковники на території полків, сотники на території сотень особисто відповідали за дотримання громадського порядку та безпеки [2, с. 55].

Після політичних подій 20-х років XIX ст. указом Миколи I політичну поліцію було реорганізовано і створено Третє відділення канцелярії – орган політичної поліції, безпосередньо підпорядкований царю. Одним із завдань цього підрозділу буда охорона державної безпеки. На думку Е.С. Дубоносова, у зв'язку із зростанням політичної злочинності на це відділення покладалося завдання недопущення поширення антидержавних органів і таємних організацій [6, с. 9]. Починаючи з 1827 р., начальнику Третього відділення був підпорядкований особливий Корпус жандармів. Як відзначає А.Н. Ярмиш [10], визначеними наглядовими повноваженнями у відношенні всіх державних установ, які розташовувалися в губернії, був наділений губернатор. Крім наглядових повноважень, губернатор також був наділений і каральними повноваженнями, що, в свою чергу, залежало від особистих і ділових якостей, рівня загальної культури, політичних поглядів, симпатій і антипатій тих, хто займав губернаторські крісла. Отже, повноваженнями у сфері захисту інтересів на території губернії у кінці XIX – XX ст. був наділений губернатор.

На розвиток держави істотний вплив зробила діяльність досліджуваних органів у перші роки після революції 1917 р. На додаток до складної соціально-політичної ситуації в державі у цей період також відбувається боротьба, перше політична. Методи боротьби за владу були різноманітні, не становили виняток і прояви екстремізму та терору. У таких умовах органи державної безпеки були покликані захищати громадян і від кримінальних проявів. Враховуючи те, що деякий час у державі відчувалася слабкість державних органів, а попередні подібні структури вже не працювали, 20 грудня 1917 р. була організована Всеросійська надзвичайна комісія, яка входила до складу Ради народних комісарів. До першочергових завдань цієї комісії була віднесена боротьба з контрреволюцією і саботажем [3, с. 10]. Наступним організаційним кроком стало прийняття 11 червня 1918 на засіданні Всеросійської Надзвичайної Комісії положення про надзвичайні комісії на місцях. Такі повноваження були отримані з прийняттям декрету РНК «Соціалістична Вітчизна в небезпеці». На місцях при кожній обласній, губернській, повітовій раді створювалися Надзвичайні Комісії, до складу яких входили активні учасники революційних подій. Головними повноваженнями була боротьба з політичним екстремізмом, саботажем, злочинами, і зокрема в економічній сфері. Слід зазначити, що ці завдання поширювалися і на територію, яка тимчасово не перебувала під владою більшовиків.

Діяльність деяких надзвичайних комісій була і таємницею. В особливих умовах

діяльності із завданнями тодішніх підрозділів служби безпеки відносили: виявлення агентурних мереж загарбницьких частин, провокаторів, прийняття інших профілактичних заходів, спрямованих на захист громадян держави.

Після завершення громадянської війни та переходу до мирного етапу розвитку у грудні 1921 року на підставі рішення IX Всеросійського з'їзду та постанови ВЦВК від 6 лютого 1922 Всеукраїнську Надзвичайну Комісію було реалізовано в Головне політичне управління. Головними завданнями цих органів були визначені: боротьба з контрреволюцією і бандитизмом, боротьба зі шпигунством, охорона залізничних і водних шляхів, охорона державного кордону, боротьба з контрабандою.

Але поступово, по мірі встановлення тоталітарного сталінського режиму, повноваження досліджуваних підрозділів розширювалися. Зокрема, було прийнято Положення про повноваження ОДПУ від 28 березня 1924 р., на підставі якого органи отримали можливість за допомогою адміністративної висилки виселяти людей, яким інкримінується контрреволюційна діяльність, шпигунство, контрабанда, спекуляція. Для здійснення таких заходів не потрібно було навіть рішення суду.

З набранням обертів репресій і збільшенням кількості засуджених осіб, що перебували у таборах, у 30-роках XX в. при ОДПУ було створено Головне управління таборів (ГУЛАГ). До повноважень даного управління було віднесено виявлення державних заколотів у місцях відбування покарань, виховання і перевиховання осіб, які перебували в таборах та ін.

У 1934 р. з ініціативи партійних керівників СРСР на базі об'єднаного Державного політичного управління був створений Народний комісаріат внутрішніх справ. Головною метою створення державного підрозділу було об'єднання органів державної безпеки з правоохоронними органами, які з ними співпрацювали, а також з міліцією, прикордонною службою та ін. Таке об'єднання було сформовано на основі політичної волі сталінської верхівки і згідно з ситуацією, яка склалася в державі. Жодного нормативного документу з цього приводу не було прийнято. За своїм призначенням це були каральні частини партійно-державного механізму. Так, у звіті за 1937 р. було зазначено, що протягом першого кварталу органами НКВС було ліквідовано 112 злочинних груп загальною чисельністю 587 учасників. Цей показник є свідченням беззастережного виконання завдань тогочасного керівництва ВКП (б).

Після смерті Й.В.Сталіна у 1953 р. постало питання про необхідність реформування органів каральнoго апарату. У результаті у 1954 р. був створений Комітет Державної безпеки СРСР (5 липня 1978 КДБ СРСР). У листопаді 1991 р. КДБ СРСР перетворений у міжреспубліканських службу безпеки (МСБ), Центральну службу розвідки СРСР і Комітет з охорони державних кордонів СРСР.

Органи Служби безпеки України були створені в результаті складних трансформаційних процесів на території колишнього Радянського Союзу наприкінці 80-х – початку 90-х років XX ст. і ліквідації радянської системи органів державної безпеки. Система органів державної безпеки включала Комітет державної безпеки СРСР і була досить розгалуженою. До цієї системи входили: комітети державної безпеки союзних і автономних республік, управління КДБ у краях і областях, особливі відділи (управління) КДБ СРСР по військових округах, групах військ за кордоном, флотах і ракетних арміях, прикордонні війська та війська спеціального призначення, навчальні, наукові та інші установи. Така система вимагала залучення значної кількості фахівців і службовців у масштабах країни.

Безумовно, найбільшого розвитку діяльність підрозділів Служби безпеки набула в період проголошення незалежності Української держави. Цьому передували складні політичні, соціально-економічні та ряд інших передумов, які призвели до нагальних змін у колишній єдиній радянській державі. На думку В.Г. Пилипчука, у результаті реалізації проголошеного в середині 1980-х років керівництвом СРСР курсу на перебудову в суб'єктах федерації виникло двовладдя, яке спричинило загальне

ослаблення центральної влади і посилення національних рухів у союзних республіках [8, с. 9]. Подальший розвиток української держави був аналогічним перебігу розвитку республік колишнього СРСР з можливими часовими термінами і ходом політичних подій.

Першими відповідні декларації про державний суверенітет прийняли прибалтійські республіки (листопад 1988 р. – Естонська РСР, Литовська та Латвійська РСР). Прийнятої Декларацією про державний суверенітет Російської Федерації закріплювалося верховенство на території Росії законів РРФСР над законами СРСР, що, на думку Ф.Д Бобкова, стало однією з причин розпаду Радянського Союзу [4, с. 363]. Сепаратистські настрої, які спостерігалися в Російській Федерації, не могли не позначитися на подальшій долі держави та окремих радянських республік у її складі. Суб'єкти федерації почали проголошувати свою незалежність і соборність.

Після прийняття Декларації «Про державний суверенітет України» 16 липня 1990 року, якою визначався принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, почалося створення законодавчої бази функціонування органів Служби безпеки України. Так, група дослідників указує на кардинальні зміни, які відбулися в житті держави після проголошення Декларації [9, с.5]. Декларація стала базисом для прийняття Конституції України, законів та визначала позиції української держави на міжнародній арені. Прийнятою Декларацією були закладені основи правової, соціальної, демократичної держави. Принципи, закріплені в ній, мають стати ключовими у справі побудови на нових засадах не тільки державних інститутів, а й відносин у колишньому СРСР.

Наступним кроком у справі реалізації положень Декларації про державний суверенітет України став ухвалений Верховною Радою України Закон «Про міністерства і державні комітети Української РСР» від 3 серпня 1990 р. Цим законом було визначено систему органів державної влади республіки, складовою якої був Комітет державної безпеки УРСР.

В умовах непростої політичної боротьби 24 жовтня 1990 Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про зміни і доповнення до Конституції Української РСР», якою було скасовано ст. 6 Конституції СРСР про керівну роль комуністичної партії, закріплене основи діяльності різних політичних партій в Україні, заборонено створення угруповань, що ставлять за мету зміну територіальної цілісності держави, розпалювання релігійної і національної ворожнечі (стаття 7). Закладалися й нові основи побудови правоохоронних органів [1, с. 70].

Одночасно було вжито заходів по реалізації положень Декларації про державний суверенітет України у сфері правоохоронної діяльності та проходження військової служби громадянами України. Так, 10 жовтня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла постанову щодо складу делегації народних депутатів та представників уряду для ведення переговорів із союзними органами з питань строкової військової служби та використання працівників правоохоронних органів республіки за її межами. 29 листопада 1990 р. прийнято постанову «Про невідкладні заходи по зміцненню законності і правопорядку в республіці», де зазначалося, що криміногенна ситуація в Україні набула загрозливого характеру і все погіршується, зростає протидія силам правопорядку і незаконне втручання в їх діяльність. З метою забезпечення належного правопорядку і законності УРСР, місцевим органам влади та правоохоронним органам доручено вжити відповідних заходів.

Поряд з внесенням змін до Конституції Української РСР, законодавчим забезпеченням економічної самостійності та розвитком міжнародних зв'язків заходи щодо реорганізації системи МВС, підтримання законності і правопорядку в республіці стали черговим кроком держави та наповнення Декларації про державний суверенітет України реальним змістом.

Аналіз цих та інших законодавчих актів дає підстави стверджувати, що після прийняття Декларації про державний суверенітет України в період з липня 1990 р. по липень 1991 р. були сформовані основні правові засади для проголошення незалеж-

ності України і забезпечення її національної безпеки.

Саме з проголошення незалежності української держави починається створення нормативно-правової бази на принципах демократизму і патріотизму і започатковано новітню історію української спеціальної служби.

Після проголошення 24 серпня 1991 року незалежності України одразу постало питання про ліквідацію в республіці радянської системи органів державної безпеки і створення нових державних інституцій, покликаних захистити її суверенітет та вирішувати інші завдання у сфері забезпечення національної безпеки.

Одним із перших кроків на цьому шляху стало створення комісії з розроблення Концепції органів державної безпеки України. Враховуючи її напрацювання, а також роботу Комісії Верховної Ради по реорганізації органів державної безпеки, 20 вересня 1991 року парламент ухвалив постанову «Про створення Служби національної безпеки України» (СНБ України). Цією ж постановою ліквідовано Комітет державної безпеки УРСР.

На початковому етапі побудови цього органу було призначено керівництво Служби та її основних структурних підрозділів. Протягом вересня 1991 року – лютого 1992 року розроблено і затверджено штати підрозділів центрального апарату Служби, СНБ Кримської АРСР, регіональних органів, органів військової контррозвідки та Інституту підготовки кадрів СНБ України. Далі розпочалося комплектування їх особового складу, який прийняв присягу на вірність Українському народу.

Діяльність особового складу СНБ України спрямовувалась на вирішення найважливіших питань державної безпеки й інформаційно-аналітичного забезпечення керівництва країни.

Водночас швидкими темпами розв'язувалися організаційно-штатні завдання, створювалася нормативно-правова база для розгортання повноцінної оперативно-службової діяльності. Поряд з правовим забезпеченням складався й такий важливий напрям діяльності, як робота з особовим складом, комплектування спецслужби.

У період з листопада 1991 по лютий 1992 року, завдяки спільній із профільним комітетом парламенту копіткій роботі, у складі Служби були створені Головне управління розвідки, Головне управління контррозвідки, Управління «К» (боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю), низка інших основних та допоміжних підрозділів (інформаційно-аналітичний, слідчий, оперативно-технічний, урядового зв'язку, військово-медичний, мобілізаційний, оперативного документування, міжнародних зв'язків, роботи з особовим складом, громадських зв'язків, інспекторських тощо), Інститут підготовки кадрів СНБ України, а також управління СНБ України в областях і Служба національної безпеки Кримської АРСР (нині – Головне управління СБУ в АР Крим)[7].

У грудні 1991 року відповідно до Указу Президента України розпочалося створення системи органів і підрозділів військової контррозвідки СНБ-СБ України. Таким чином розв'язувалася проблема забезпечення державної безпеки у Збройних Силах, Національній гвардії, Прикордонних військах та інших військових формуваннях України.

25 березня 1992 р. був прийнятий Закон України «Про Службу безпеки України» [14], яким було визначено організаційні та правові засади діяльності Служби безпеки України; закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 р.), «Про оперативно-розшукову діяльності» (1992 р.), «Про боротьбу з корупцією» (1995 р.), «Про державну таємницю» (1994 р.), яким регульовано суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. У 2003 р. Верховна Рада України прийняла закон «Про боротьбу з тероризмом» [11], норми якого закріплюють повноваження державних органів, зокрема Служби безпеки України, у боротьбі з терористичними проявами. Закон «Про контррозвідувальну діяльність» (2003 р.) визначає

поняття, правові основи організації та здійснення контррозвідувальної діяльності.

Загальну чисельність, структуру Служби безпеки України, її організаційні та правові засади визначено прийнятим 2006 року Законом України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України». Президентом України згодом були внесені доповнення до нормативно-правового документа. Окремо 25 грудня 2005 р. Президентом України було підписано Указ «Питання Служби безпеки України», яким і сьогодні регулюються деякі питання організаційно-штатної діяльності СБУ.

Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», прийнятий 11 червня 2009 р., покладає відповідні завдання і на підрозділи Служби безпеки України [13].

Зараз Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Служба безпеки України підпорядкована Президенту України і підконтрольна Верховній Раді України. Правову основу діяльності Служби безпеки України становлять Конституція України, цей Закон та інші акти законодавства України, відповідні міжнародні правові акти, визнані Україною.

На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

У завдання Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Виступаючи державною установою, при цьому закономірно здійснюючи виконавчо-розпорядчу діяльність, органи Служби безпеки України реалізують свої повноваження від імені держави, забезпечуючи її захист як всередині держави, так і за межами країни. Разом з тим діяльність Служби безпеки України не є досконалою, а значить, вимагає вживання заходів по виробленню оптимальної моделі діяльності відповідних підрозділів, має відповідати Конституції України та потребам суспільства. Корисність такої діяльності для суспільства буде залежати від обрання стратегії розвитку.

Висновки

Отже, інститут Служби безпеки України існує стільки ж, скільки й Українська держава. У сучасний період юридична практика іде шляхом формування в Україні законодавчо встановлених підрозділів національної безпеки, які здійснюють свої повноваження щодо захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цінності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці.

Провідна роль у справі забезпечення національної безпеки як складової громадської безпеки належить Службі безпеки України. Функції інституту різноманітні і спрямовані на забезпечення національної безпеки України.

Закон України «Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України» встановлює систему органів Служби безпеки України [12].

Згідно із вказаним Законому до системи органів Служби безпеки України належать: Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, навчальні, наукові, науково-дослідні та інші заклади, установи, організації і підприємства, Національна академія Служби безпеки України, український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, галузевий

АНОТАЦІЯ

У статті узагальнюються історико-правові аспекти становлення та розвитку органів Служби безпеки України, проводиться класифікація етапів становлення та розвитку органів Служби безпеки України, зокрема виділено п'ять історичних періодів. Запропонований поділ на етапи сучасного періоду розвитку Служби безпеки України.

SUMMARY

The article summarizes the historical and legal aspects of the formation and development of the Security Service of Ukraine, conducted classification stages of formation and development of the Security Service of Ukraine, in particular, highlighted five historical periods. The proposed division into stages of the modern period of the Security Service of Ukraine.

державний архів Служби безпеки України [12].

Література:

1. Алексєєв Ю.М. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985-1999 рр..): Навч. посіб. – К., 2000. – С. 70.

2. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи удосконалення/ О.М. Бандурка. – Х.: «Основа», 1999. – 440 с.

3. Безопасность государства – безопасность народа: УСБ Украины в Донецкой области / Н.И. Любимова. – Донецк, 2004. – С. 10

4. Бобков Ф.Д. КГБ и власть/ Ф.Д. Бобков. – М., 1995. – 384 с.

5. Воронцов С. А. Правоохранительные органы и спецслужбы Российской Федерации. История и современность /С.А. Воронцов / Серия «Учебники и учебные пособия». – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 1999. – 704 с.

6. Дубоносов Е.С. Основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / Под ред. Г.К. Синилова. – М., 2002. – С. 9.

7. Заснування Служби безпеки України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http// www. sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish / article?art_id=83208&cat_id=39739

8. Пилипчук В. Г. Формування теоретико-правових основ забезпечення державної безпеки України (кінець XX – початок XXI ст.): монографія / В. Г.Пилипчук ; Служба безпеки України. Ін-т операт. діяльн. та держ. безпеки. – К., 2008. – 256 с.

9. Пилипчук В.Г. З історії органів державної безпеки України (липень 1990 – березень 1992 р.): Зб. документів [спец видання] / В.Г. Пилипчук. – К., 2002. – С. 5.

10. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.) : [монографія] / О. М. Бандурка, В. В. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Х. : Золотая миля, 2012. – 616 с.

11. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

12. Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України [Текст]: із змінами та доповненнями: Закон України від 20.10.2005 р. №4157-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 4. – Ст. 53.

13. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 49. – Ст. 404.

14. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ І ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ В ЦІЛОМУ

СУХОВОЛЕЦЬ Уляна Андріївна - магістр правознавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

УДК 343.57

Предлагается анализ исследований понятия государственной политики в сфере противодействия незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ, определение ее содержания и основних принципов согласно действующего отечественного законодательства. Дано определение самого понятия государственной политики, выделено средства, которые влияют на её результативность. Очерчено сложности в реализации возможностей государственного аппарата и условия, при которых их можно избежать. Автор работы перечисляет вопросы, которые могут стать материалом для следующих исследований.

Ключові слова: державна політика, наркотичні засоби, психотропні речовини, протидія незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин.

Постановка проблеми

Наркоманія як хвороба і незаконний обіг наркотичних засобів належать до глобальних проблем сучасності. Цим явищам притаманний високий ступінь суспільної небезпечності, зумовлений тяжкими наслідками не тільки для здоров'я конкретної особи, а й для здоров'я населення, економіки, для кожної окремої сім'ї та суспільства в цілому. Сьогодні фахівці не вагаються щодо оцінки ситуації в Україні: набуло досить широкого розповсюдження немедичне вживання наркотичних засобів і психотропних речовин; маємо свою сировинну базу; є належний попит з боку споживачів і достатня пропозиція з боку постачальників; функціонує кримінальний ринок наркотиків на рівні організованих злочинних угруповань, наркомафії.

Сьогодні в усіх сферах суспільного життя гостро відчувається необхідність у коректній, зваженій та науково обґрунтованій державній політиці. Складною проблемою, що потребує нагального розв'язання, є і питання реального механізму провадження державно-політичних рішень. Необхідним є усвідомлення суспільством безперспективності політики зволікання з розробкою і провадженням стратегічних рішень, що мають скласти основу довгострокової державної політики, яка окреслила б цілі та завдання, визначила напрям розвитку нашої держави.

Виокремлення антинаркотичної політики у спеціальний політико-правовий напрям боротьби зі злочинністю, пов'язаною з наркотиками, та з поширенням наркоманії не є штучним чи надуманим. Враховуючи надзвичайно високий ступінь суспільної небезпечності незаконного обігу наркотиків, проблема запобігання поширенню наркоманії потребує високої державної уваги.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій

Різноманітним проблемам, пов'язаним із протидією наркоманії, присвячені наукові праці І.В. Баклан, В.А. Бублейника, В.О.Глушкова, С.П.Дідківської, О. М. Джужі, О.В. Козаченка, О.М. Костенка, А. А. Музики, Д. Й. Никифорчука, К. Ю. Писаренка, Л. В. Раєцької, А. В. Савченка, М. П. Селіва-

нова, Є. В. Фесенка, М. С. Хруппи, тощо. Питанням державної політики приділено увагу у працях таких науковців як Т. Алексєєва, Т. Бауліна, І. Гайвоновича, М. Долішного, А. Соловйова, В.Тертички, П.А. Циганкова, О.Ф. Шаброва, О. Юлдашева та ін.

Виклад основного матеріалу

Найважливіша соціальна риса права полягає в його зв'язку з державною політикою, їх взаємодія проявляється на рівні як законодавчої, так і правозастосовчої діяльності. Стратегічну лінію і практичні напрями здійснення державної політики в галузі права називають юридичною (правовою) політикою. Термін «юридична політика» (чи «правова політика») знаходиться в ряду таких понять, як «економічна», «соціальна», «демографічна», «фінансова», «наукова політика» тощо. Всі вони характеризують основні напрями діяльності держави в тій чи іншій сфері суспільного буття. Відповідно під юридичною політикою розуміють ті принципи і цілі, котрі держава проводить у життя при створенні й застосуванні норм права, в діяльності юридичних установ, у формуванні і розвитку правосвідомості громадян [17, 213].

У найзагальнішому вигляді державну політику визначають як основні принципи, норми та діяльність зі здійснення державної влади. Зокрема, західний дослідник Л. Пал визначає державну політику як «напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної чи сукупності взаємно пов'язаних проблем» [17, с. 22]. Інші західні дослідники Б. Гогвуд та Л. Ган зазначають, що державну політику необхідно відрізняти від щоденних рішень, які приймають державні органи [6, с. 34–35, 39]. По-перше, державна політика має більший масштаб, ніж рішення, вона (політика) є суттю послідовності рішень. По-друге, якщо рішення можуть виробляти самі організації, окремі агенти, то державна політика зазвичай передбачає взаємодію багатьох агентів і організацій та встановлення складних взаємозв'язків між ними. Дослідження державної політики передбачає простеження множинних зв'язків між багатьма індивідами, групами та організаціями. І хоча накопичення рішень протягом певного часу може скласти певну мозаїку політики, майже завжди впровадження тієї чи тієї з них має цілеспрямований характер. Варто також зазначити: державна політика не завжди поширюється на все суспільство, вона часто регулює лише певні сфери, тобто передбачає вплив на визначену суспільну групу. Отже, державною називається вона передовсім завдяки своєму походженню. До речі, Л. Пал зауважує, що «законодавча влада не є нині єдиним джерелом державної політики», «майже кожну політику можна пов'язати з певним законодавчим актом, але справжній зміст політики часто визначається агентством із делегованими повноваженнями» [17, с. 23].

Якщо звернутися до політологічного словника, то поняття політики тлумачиться наступним чином: (від грец. politika – державні і суспільні справи) організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб» [18, с. 258]. З огляду на зазначене, простежується виокремлення політики як сфери суспільства, де діяльність спрямована на реалізацію власних інтересів.

Державна політика – це не завжди дії, це також і утримання від дії. Не в усіх, безперечно, випадках, не в усіх періодах історичного поступу й не в усіх сферах суспільного життя потрібне активне втручання держави. Інколи необхідною є продумана і часом небезболісна «робота над помилками». У тому числі й на основі ґрунтовних наукових досліджень, зокрема процедур моніторингу та оцінювання в тій чи іншій сфері суспільного життя. Тобто політика може складатися з переліку того, що не робиться, а не лише з того, що має бути зроблене [6, с. 37; 17, с. 27–28].

Р. Роуз розуміє під поняттям державної політики тривалу серію більш або менш відповідальних дій та їх узгодження з метою прийняття конкретного рішення [10, с. 4-5]. Уся увага у зазначеному визначенні спрямована словосполучення «прийняття конкрет-

ного рішення», тобто Р. Роуз підкреслює мету реалізації державної політики.

У підручнику «Державна політика і управління» за редакцією Л. Сморгунова ми знаходимо визначення державної політики як «політичного процесу управлінського впливу головним чином інститутів виконавчої влади держави на основні сфери суспільства, що спирається на безпосереднє застосування державних владних повноважень як під час розробки, так і під час здійснення стратегії і тактики регулювального та організаційного впливу на всі компоненти й аспекти функціонування та розвитку економіки, соціальної сфери й інших підсистем суспільства шляхом розміщення ресурсів, розподілу, перерозподілу суспільних благ та інших заходів» [7, с. 67]. Іще один учений Г. Атаманчук визначає державну політику як сукупність цілей та завдань, які практично реалізуються державою, і засобів, що використовуються при цьому [18 с. 57]. Тож, з огляду на це, можна дійти до висновку, що державну політику слід розглядати і як один із видів державно-управлінської діяльності.

В. Ребкало і В. Тертичка зазначають, що державна політика – це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльності/бездіяльності державних інституцій, здійснювана ними безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства [9, с. 6]. У свою чергу, В. Тертичка основною ознакою державної політики вважає усвідомлене регулювання суспільних справ і колективних ресурсів за допомогою офіційних державних інститутів. Як багатовекторна система, вона відтворює динамічну єдність і взаємодію основних сфер суспільного життя. Тому під час формування державної політики вкрай важливо враховувати вплив на її зміст соціально-економічних та політичних чинників [20, с. 33]. У даному випадку можна простежити суб'єктів – відповідних інституцій, які спрямовують свою діяльність саме на забезпечення сталого розвитку життя суспільства, на вирішень питань, які перешкоджають такому розвитку.

Державна політика розробляється з урахуванням багатьох обставин та умов найвищими органами державної влади за участю інших суб'єктів політики – партій, громадських організацій, університетів і дослідницьких центрів, впливових діячів бізнесу, культури і науки. А виходячи із суті державної політики, що визначається як цілеспрямована діяльність органів державної влади з розв'язання суспільних проблем, досягнення і реалізації суспільно значущих цілей розвитку суспільства чи його окремих сфер [10, с. 4], її всеосяжного характеру та визначального впливу на життя громадян, украй важливе значення має наукове забезпечення цієї політики. Воно полягає у проведенні фундаментальних і прикладних досліджень, формуванні наукових центрів, дослідницьких груп, спеціальних фондів, що займаються вивченням актуальних суспільних проблем і виробленням рекомендацій для органів державної влади.

І Петренко визначає державну політику як діяльність органів державної влади з управління та керівництва суспільством на основі єдиних цілей, принципів і методів, яка передбачає розробку, законодавче закріплення та впровадження державних цільових програм у різних сферах суспільного життя з метою розв'язання нагальних проблем чи задоволення потреб суспільства. Вагоме місце в державній політиці належить структуруванню інтересів різних груп населення та пошуку компромісу між ними, адже остаточне рішення має максимально наближати суспільний гаразд [14].

Більш широко тлумачить поняття державної політики Бауліна Т. В. як діяльність соціальних суб`єктів і створених ними інститутів влади, яка виникла на перетині загальнодержавної політики й економічної стратегії з метою формування і використання інтелектуального потенціалу суспільства, фундаментальних і прикладних знань, конструкторських розробок та інформації, а також машинних засобів їх перетворення для досягнення національних економічних інтересів [2, с. 2-7].

В. Романов, О. Рудік, Т. Брус зазначають, що державна політика – це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду щодо певної проблеми, яка здійснюється ним безпосередньо чи опосередковано і впливає на життя суспіль-

ства [19, с. 14]. О. Валевський зазначає, що державна політика – це дії органів державної влади з вирішення проблем, які найоптимальніше сприяють реалізації інтересів суспільства [4, с. 9]. Зазначені визначення акцентують увагу на тому, що державна політика спрямована саме на вирішення конкретної проблеми задля суспільства.

Узагальнюючи розглянуті підходи до визначення державної політики, можна виділити трактування цього поняття:

• державна політика – це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити;

• державна політика – це реакція держави на реальні життєві потреби чи проблеми, тобто така політика намагається реагувати на конкретні потреби або проблеми суспільства чи суспільних груп, наприклад, громадян, недержавних організацій чи органів влади;

• державна політика зорієнтована на досягнення мети, тобто намагається досягти кількох визначених цілей у спробі розв'язати або розглянути певні проблеми чи потреби в конкретному суспільстві;

• державна політика – це курс дій, тобто не одне певне рішення, дія чи реакція, а ретельно розроблений підхід або стратегія;

• державна політика – це рішення щось робити або рішення нічого не робити, що означає: визначена політика може привести до дій у спробі розв'язати проблему або ж базуватися на переконанні, що проблему буде розв'язано в рамках поточної політики, тобто не привести до жодних дій;

• державна політика здійснюється одним або групою акторів, тобто політику може реалізовувати один представник влади чи владний орган або багато гравців;

• державна політика передбачає обґрунтування дій, тобто, як правило, містить пояснення логіки, на якій вона ґрунтується;

• державна політика – це рішення, що вже ухвалене, а не намір чи обіцянка [22, с. 5–6].

Наведені положення не є дефініціями поняття «державна політика», адже не дають цілісного уявлення про самий процес. Вони радше є її характеристиками, основними моментами, які допомагають зрозуміти суть державної політики, виокремивши її складники. Склавши їх докупи, ми зможемо отримати цілісну картину цього багатоаспектного явища.

Досить вдало характерні риси державної політики наводить В. Тертичка:

- державна політика є цілеспрямованою дією/бездіяльністю, а не випадковою, безсистемною поведінкою учасників процесу політики, яка розробляється для досягнення поставленої мети (хоча не завжди досягає задекларованого);

- політика охоплює не окремі абстрактні рішення, а цілеспрямовані напрями чи моделі дії / бездіяльності урядовців і включає в себе як розроблення політики, так і її впровадження;

- політику впроваджують у життя не тільки владні структури, а досить часто й приватні організації чи окремі особи;

- державна політика є відповіддю на суспільні вимоги чи вимоги дії / бездіяльності учасників процесу політики – законодавців, бюрократів, громадян, з урахуванням їхніх групових інтересів;

- політика – це дієвість / пасивність державницьких інституцій, а не їхні плани (голослівна декларація), саме ця політика аналізується й оцінюється;

- державна політика може бути позитивною, коли певні проблеми вирішуються, й негативною, за умови дії / бездіяльності, недосягнення поставленої мети чи досягнення протилежного;

- державна політика базується на законі, тобто вона має бути легітимною;

- державна політика ґрунтується на монополії держави на законний примус чи насильство, тобто державні органи використовують певну шкалу інструментів для досягнення цілей політики;

- варто відрізняти просто рішення й політику: щоденні урядові рішення, продиктовані як політикою, так і обставинами, зводяться до проведення певної лінії політики, але водночас вони не є політикою [21, с. 54, 55].

Державну політику виділяють за різними сферами суспільних відносин. Російський дослідник В. Холопов зазначає, що

державна політика в певній сфері – це система взаємопов'язаних, послідовних управлінських впливів, які об'єднані єдиною метою, об'єктом і принципами діяльності [5, с. 77].

У галузі кримінального права завдання та цілі юридичної політики реалізуються при окресленні кола діянь, які визнаються злочинами (проблема криміналізації); при визначенні характеру й обсягу методів кримінально-правової боротьби зі злочинністю, передусім видів покарання і меж санкцій (проблема пеналізації); при визначенні шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (проблема правового виховання). Отже, політика в галузі боротьби зі злочинністю, реалізується як у правотворчості, так і в правозастосовчій діяльності і впливає на громадську думку [17, с. 215].

Для планування боротьби зі злочинністю важливе значення має визначення змісту державної політики. У літературі висловлено думку про те, що кримінальна політика реалізується у процесі здійснення як спеціальних заходів (криміналістичних, кримінально-правових, кримінально-процесуальних, виправно-трудових, кримінологічних), так і заходів загальносоціального характеру (економічних, ідеологічних, медичних тощо). Г. Атаманчук зазначає, що зміст державної політики – це не що інше, як оптимальний синтез об'єктивних тенденцій суспільного розвитку та суб'єктивних суджень людей про свої інтереси в ньому. В кожній державі політика формується під впливом багатьох обставин, є збігом певних чинників, буває доволі кон'юнктурною та персоніфікованою. Сенс державної політики він зводить до модернізації матеріального та духовного виробництва й соціальних умов життя на базі науково-технічного прогресу, розвитку людини та взаємовигідного розподілу праці з іншими державами [18 с. 57–59].

Українські вчені по-різному визначають складові кримінальної політики. Так, Л. В. Багрій-Шахматов вважає, що «кримінальна політика, у свою чергу, має вектори, тобто наступного рівня напрями політики – це кримінально-судова політика і кримінально-виконавча політика» [3, с. 363]. На думку І. М. Даньшина, «кримінальна політика становить систему, що складається з чотирьох елементів, які перебувають у функціональній залежності та взаємодії», а саме з кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінально-виконавчої та кримінологічної політики [8, с. 358]. На нашу думку, остання позиція виглядає більш прийнятною.

Державна політика обов'язково зосереджує в собі, поряд з іншими, заходи протидії незаконному обігу наркотиків і поширенню наркоманії в Україні. Таке відгалуження (елемент, підсистему) державної політики в галузі боротьби зі злочинністю можна назвати антинаркотичною політикою або політикою у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин. На нашу думку, антинаркотична політика – це комплекс заходів державного, громадського, релігійного, приватного та іншого характеру, спрямованих проти незаконного обігу наркотиків і поширення наркоманії в Україні, що охоплює програми боротьби з незаконними пропозиціями і (чи) попитом на наркотики, профілактику зловживання ними (в тому числі антинаркотичну пропаганду), формування правильної громадської думки щодо хворих на наркоманію, лікування і створення альтернативних систем медико-соціальної реабілітації наркологічних хворих та осіб, що допускають немедичне вживання наркотиків.

В. М. Кудрявцев зазначав, що ми повинні так само старанно і глибоко, як нині займаємося злочинністю, займатися й іншими негативними явищами, які поки що досліджуємо недостатньо. Так, алкоголізм і наркотизм вивчаються лише емпіричним шляхом і в основному в медичних установах, а як соціальною проблемою ними ніхто не займається[14, с. 79]. Ця думка, висловлена десяток років тому, залишається актуальною й нині. Дослідження соціальних проблем наркоманії могло б стати плідним у рамках антинаркотичної політики як галузі наукових знань.

Враховуючи проведений аналіз визначення державної політики взагалі, державна політика у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин – це заснована на чинних норма-

тивно-правових актах, узгоджена за цілями діяльність органів державної влади спрямована на протидію незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин з метою охорони інтересів громадян, суспільства і держави в цілому.

Вітчизняні юристи справедливо наголошують, що протягом радянського періоду в основі карної політики України (і колишнього СРСР у цілому) лежала насамперед хибна ідея посилення репресій як основи подолання соціальних протиріч, розв'язання соціальних проблем, включаючи злочинність.

Політика, як її визначає європейська конференція ВООЗ, – це згода, консенсус серед партнерів про те, які проблеми необхідно вирішити, і про те, яким способом або за допомогою яких стратегій це треба робити. Контроль над адиктивною поведінкою сьогодні виходить за рамки власне медичної проблематики. Політика в цій сфері перетворюється у самостійний напрям діяльності державних структур і органів місцевого самоврядування; у її реалізації усе більш помітну роль відіграють громадські організації. Вона реалізується на трьох рівнях: міжнародному, державному і регіональному. Вона може також реалізуватися на рівні громадськості, котра об'єднує свої зусилля не тільки в масштабі країни, але й у рамках транснаціональних установ, таких як Анонімні Алкоголіки й Анонімні Наркомани.

Політику стосовно наркотиків можна також умовно розділити на три типи:

ліберальна;

репресивна;

рестриктивна (стримуюча) [14, с. 139].

Українська антинаркотична політика найбільш близька до рестриктивної.

Звичайно, особливе значення при реалізації державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин відіграють нормативно-правові акти. Українська антинаркотична політика реалізується у формі законодавчого регулювання суспільних відносин. Відмінною рисою подібного регулювання є те, що відповідні законодавчі норми розкидані по різних галузях права. Сюди входять різноманітні кодекси (кримінальний, адміністративний і ін.) та інструкції, що регламентують широкий спектр діяльності, так чи інакше пов'язаної з адиктивними речовинами, а також комплексні програми, прийняті Верховною Радою України. На регіональному рівні антинаркотична політика реалізується у формі місцевих програм і заходів, до яких відноситься діяльність численних державних установ, а також недержавних та громадських організацій фондів, реабілітаційно-профілактичних центрів [14, с. 139]

Розпорядженням № 1808-р від 13 вересня 2010 року Кабінет Міністрів України схвалив «Концепцію реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011—2015 роки» (далі за текстом – Концепція), основною метою якої є визначення шляхів та пріоритетів державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, зміцнення здоров'я нації, а також зменшення негативних соціальних, економічних та інших наслідків, пов'язаних з уживанням наркотичних засобів та психотропних речовин [2]

У жовтні 2011 року законодавцями було внесено низку змін до кримінально-правових норм, що посилюють кримінальну відповідальність за незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, аналогів цих речовин або прекурсорів, зокрема, за легалізацію коштів, здобутих від їх незаконного обігу (ст. 306 Кримінального кодексу України), а також за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 ККУ) [12].

На міжнародному рівні антинаркотична політика визначається міжнародними угодами. Зараз у світовому співтоваристві йде процес уніфікації підходів до проблем поширення наркотичних засобів і попередження захворюваності наркоманією. Історично перші міжнародні ініціативи були розпочаті на початку XX ст., серед яких першим міжнародним форумом була «Шанхай-

ська опіумна комісія» (1909 р.), у роботі якої взяли участь 13 держав. З 1921 р. міжнародний контроль за наркотиками здійснювався в рамках Ліги Націй. У 1925 р. були прийняті Женевська угода про заборону виробництва, внутрішньої торгівлі і використання очищеного опіуму і Міжнародна конвенція з опіуму. У 1931 р. була прийнята Міжнародна конвенція з обмеження виробництва і регулювання розподілу наркотиків і Бангкокська угода. У 1936 р. у Женеві було укладено Міжнародну конвенцію про заборону незаконної торгівлі наркотичними речовинами. З 1946 р. міжнародний контроль за наркотиками здійснюється в рамках і під егідою ООН. Дотепер ООН розробила систему двосторонніх і багатосторонніх міжнародних договорів, що регулюють різноманітні сторони протидії наркоманії, деякі з них підтримує Україна. Це, насамперед, Єдина Конвенція про наркотичні речовини 1961 р., Конвенція про психотропні речовини 1971 р. і Міжнародна Конвенція про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 р.

Аналіз міжнародних документів дозволяє виділити два основних напрями української політики попередження поширення наркотиків і їхнього немедичного вживання.

1. Рішуча і жорстка боротьба з незаконним поширенням наркотиків, із їх нелегальним ринком. У цій частині Конвенції вважають за необхідне введення в національні законодавства численних складів злочинів, що передбачають відповідальність за операції з наркотиками. Сюди також можна віднести систематичне нарощування міжнародних зусиль з контролю над потоками наркотиків, розробку і впровадження різноманітних розвідувальних та охоронних систем на усіх видах транспорту, проведення пошукових, оперативних заходів тощо;

2. Гуманізація ставлення до осіб, які страждають наркоманією. Тут рекомендуються різноманітні види заміни кримінального покарання лікуванням, розробка і застосування реабілітаційних та профілактичних заходів. Проте цей напрям визначений як бажаний; тут державам надана свобода у прийнятті рішень.

Аналізуючи норми Концепції, слід навести основні завдання державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин:

- охорона інтересів громадян, суспільства і держави в цілому;
- налагодження контролю за виробництвом, розповсюдженням та споживанням наркотичних засобів та психотропних речовин;
- створення такої системи органів державної влади, яка б забезпечувала належну реалізацію політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин;
- підтримка належного рівня кадрового забезпечення таких органів шляхом забезпечення навчання, своєчасного підвищення кваліфікації та встановлення жорстких правил відбору;
- забезпечення організаційного та матеріального-технічного забезпечення органів державної влади, які реалізують державну політику у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин;
- розробка нормативно-правових актів у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, що відповідають основним вимогам не лише держави, а й суспільства і звичайного пересічного громадянина;
- оновлення і забезпечення втілення в життя заходів протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин;
- пропаганда здорового способу життя серед населення, а, в першу, чергу серед молоді;
- забезпечення точного і неухильного виконання громадянами та державними органами усіх без винятку приписів законодавчих актів;
- контроль за діяльністю органів державної влади, які здійснюють свою діяльність у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин;
- удосконалення форм співробітництва органів державної влади у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин як між

собою, так і з іншими органами державної влади;

- підтримка належного рівня міжнародного співробітництва у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин.

Висновки

Отже, під державною політикою слід розуміти політику, засновану на чинних нормативно-правових актах, узгоджену за цілями діяльність носіїв державної влади, яка спрямована на реалізацію функцій держави у всіх сферах суспільного розвитку з метою забезпечення інтересів суспільства.

Державну політику у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин слід розуміти як засновану на чинних нормативно-правових актах, узгоджену за цілями діяльність уповноважених органів державної влади, спрямовану на протидію незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин з метою охорони інтересів громадян, суспільства і держави в цілому.

Результативність державної політики багато в чому залежить як від того, якою мірою органи державного управління дотримуються основоположних адміністративних цінностей, притаманних демократичним устроям (до них насамперед відносять надійність, прозорість, підзвітність, відповідальність, адаптивність, ефективність державних структур), так і від якості аналізу проблеми і розроблених альтернатив. Можливості державного апарату в об'єктивному та ефективному аналізі суспільних проблем і розробці якісних альтернатив, що їх покликана розв'язувати державна політика, багато в чому є обмеженими політичною кон'юнктурою, партійною належністю тих чи інших державних діячів, лобістським впливом тощо. Тому цілком логічним і виправданим є залучення широких кіл науковців та громадськості до процесу вироблення державної політики. Особливо це стосується використання наукового потенціалу вищих навчальних закладів і дослідних інститутів.

Державна політика потребує свого подальшого дослідження. Важливим є зосередження уваги на її експертно-аналітичному забезпеченні, розробленні методології її аналізу, виробленні механізму моніторингу її впровадження та критеріїв оцінки ефективності її реалізації.

Література

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. / Г. В. Атаманчук. – М. : Омега-Л, 2010. – 525 с.

2. Багрий-Шахматов Л. В. Об уголовной политике в Украине / Л. В. Багрий-Шахматов // Правова система України: теорія і практика. – К., 1993. – С.42-45.

3. Бауліна Т. В. Природа державної політики формування інте-лектуального капіталу: погляд крізь призму структурно-інформаційного підходу / Т. В. Бауліна // Проблеми науки. – 2009. – № 2. – С. 33.

4. Валевський О. Л. Державна політика в Україні: методологія аналізу, стратегія, механізми впровадження : монографія / О. Л. Валевський. – К. : НІСД, 2001. – 242 с.

5. Герцензон А. А. Уголовное право й социология. / А. А. Герцензон — М., 1970.— 179 с.

6. Гогвуд Б. Аналіз політики для реального світу / Б. Гогвуд. – К. : Основи, 2004. – 396 с.

7. Государственная политика и управление / под ред. Л. В. Сморгунова. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2006. – Ч.1. – 2006. – 384 с.

8. Даньшин І. М. Шляхи розвитку та вдосконалення законодавства про боротьбу з злочинністю / І. М. Даньшин // Концепція розвитку законодавства України. – К., 1996. – С. 358-359.

9. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні. – К. : Українська академія державного управління, 2002. – 80 с.

10. Державна політика: аналіз та механізм її впровадження в Україні. – К. : Українська академія державного управління, 2000. – 232 с.

11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

12. Кудрявцев В. Н. Аналитические и прогностические функции криминологии / В. Н. Кудрявцев // Вопросы борьбы с пре-

АНОТАЦІЯ

Пропонується аналіз досліджень поняття державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, визначення її змісту та основних засад згідно з чинним вітчизняним законодавством. Дано визначення самому поняттю державної політики, виокремлено засоби, які впливають на її результативність. Окреслено складнощі в реалізації можливостей державного апарату й умови, за яких їх можна уникнути. Автор роботи перелічує питання, які можуть стати матеріалом для подальших досліджень.

SUMMARY

This article analyzes the means of state policy in the sphere of counterwork to the illicit trafficking of drug remedies and psychotropic substances, defines its content and main principles according to the effective domestic laws. The definition of state policy is given, there are distinguished means that influence its effectiveness. The author explains difficulties of the implementation of the state apparatus possibilities and the ways to avoid them. The problems that may become the material for future researches are described at the end.

ступностью.— 1988. – Вып. 47. – С. 79.

13. Максимова Н. Ю. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання / Н.Ю. Максимова, Л.А. Мороз, Л. І. Мороз, С.І. Яковенко. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – 200 с.

14. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. / А. А. Музика — К. : Логос, 1998.— 324 с.

15. Пал Л. А. Аналіз державної політики / Л. А. Пал – К. : Основи, 1999. – 422 с.

16. Петренко І. Сутність державної політики та державних цільових програм / І. Петренко // Віче. – 2011. – №10. – С.21-23.

17. Політологічний енциклопедичний словник. – К. : Генеза, 1997. – 400 с

18. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері протидії поширенню наркоманії, боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів на 2011—2015 роки. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1808-р від 13 вересня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1808-2010-р

19. Романов В. Вступ до аналізу державної політики. / В. Романов, О. Рудік, Т. Брус. – К. : Основи, 2000. – 243 с.

20. Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні / В. В. Тертичка. – К. : Основи, 2002. – 750 с.

21. Тертичка В. В. Державна політика : аналіз і впровадження в Україні : дис. … д-ра наук з держ. упр. / Валерій Володимирович Тертичка. – К., 2004. – 457 с.

22. Янґ Е. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: Практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / Е. Янґ, Л. Куінн. – К. : К.І.С., 2003. – 120 с.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ В УКРАЇНІ

АВДЄЄНКО Євген Валерійович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.56

Охарактеризованы основные модели судебных систем мира. Определены особенности построения судебных систем Франции, Соединенных Штатов Америки и Российской Федерации. Исследованы особенности организации деятельности судов в различных государствах. Определены положительный опыт зарубежных стран в организации и деятельности судебных систем и возможности его внедрения в Украине. Отмечается, что на сегодняшний день Украина стоит на пути приведения национального законодательства в сфере организации и осуществления судопроизводства в соответствие с международными стандартами. Требуют пересмотра и оптимизации судебная система Украины, конкретизация принципов взаимодействия судебной и других ветвей власти, пересмотр состава и полномочий органов судебного самоуправления.

Ключові слова: суди, зарубіжний досвід, правове регулювання, організації діяльності, судові системи.

Діяльність судів України, як і функціонування будь-яких органів державної влади, потребує постійного перегляду та вдосконалення. Це пов'язано з постійними змінами суспільних відносин як усередині держави, так і на міжнародному рівні. Постійний прогрес, що відбувається в суспільстві, спричиняє зміну пріоритетів діяльності суб'єктів владних повноважень, фізичних та юридичних осіб. Виникають нові види правовідносин, які вимагають їх нормативного врегулювання. Такі процеси вимагають постійного оновлення законодавства, усунення прогалин та колізій у ньому. У зв'язку з цим вносяться зміни й у діяльність судів, які повинні здійснювати правосуддя виключно на засадах законності. Крім того, постійні зміни в суспільстві вимагають пристосування до сучасних вимог і організаційних засад діяльності судів. Таким чином, діяльність судів потребує постійного покращення, у тому числі шляхом запровадження в їх роботі передового досвіду інших держав.

Вивченням адміністративно-правових засад діяльності судів займалися такі відомі науковці, як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.В. Долежан, Ю.М. Кармазін, С.В. Ківалов, В.Т. Маляренко, О.В. Петришин, А.О. Селіванов, Ю.М. Тодика, О.М. Толочок, Ю.С. Шемшученко, В.І. Шишкін, Ю.Я. Якимов та ін. Проте питання щодо можливостей використання зарубіжного досвіду в діяльності судів ними не розглядалися.

Метою даної статті є вивчення можливостей використання зарубіжного досвіду правового забезпечення та діяльності судів в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні задачі: охарактеризувати основні моделі судових систем світу; дослідити особливості судових систем інших держав; визначити позитивний досвід зарубіжних країн в організації та діяльності судових систем та можливості його запровадження в Україні.

Перш ніж переходити до аналізу зарубіжного досвіду, що може бути викорис-

таний для вдосконалення судової системи України, доцільно визначити особливості функціонування судів в інших державах. На сьогоднішній день у світі розрізняють дві основних моделі судових систем: англо-саксонську та романо-германську. Перша з них характеризується наявністю судів з розгляду загальних категорій справ (цивільних, адміністративних, кримінальних тощо) та спеціалізованих судів, які вирішують лише окремі категорії справ (ювенальних, митних, податкових тощо). Така система загальних судів має складну багаторівневу ієрархічну структуру. У судах, що належать до даної моделі, досить широко використовується судовий прецедент. Прикладом такої моделі є судова система США, Мексики, Сполученого королівства Великобританії.

Романо-германська модель судової системи характеризується наявністю поряд із системою судів загальної юрисдикції існуванням спеціалізованих судів, які очолюються відповідними вищими спеціалізованими судами. Для даного виду судів не характерно використання судового прецеденту. Має інстанційну побудову. Таку модель судової системи має й Україна.

При вивченні судових систем зарубіжних країн варто зупинитися на таких державах, як Сполучені Штати Америки, Франція, Федеративні республіка Німеччина, Російська федерація.

Судова система Франції складається з трьох рівнів судів: суд першої інстанції (районний, районний у місті, міський та міськрайонний суд, що має право винести судове рішення у справі), апеляційний суд і касаційний суд. Існують спеціалізовані суди, які входять у трирівневу систему (наприклад, оскарження рішень спеціалізованих судів здійснюється у звичайних апеляційних і в касаційних судах) [1].

Серед судів першої інстанції виділяють трибунали малої інстанції та трибунали великої інстанції. На них покладається розгляд та вирішення основної маси справ, в основному цивільних та кримінальних. До трибуналів малої інстанції належать: поліцейські трибунали, трибунали спрощеного цивільного процесу, суд у справах опіки. Перші з них розглядають справи про вчинення правопорушень (кримінальних). Трибунали спрощеного цивільного процесу розглядають майнові позови; питання обов'язкового працевлаштування голови сім'ї; виплат на утримання батьків чи дітей; суперечки щодо права власності; участі у виборах; посвідченні нотаріальних актів; скасування арешту майна тощо [2, с. 318]. Суд у справах опіки розглядає спори, що виникають із сімейних правовідносин.

Трибунал великої інстанції уповноважений розглядати всі справи, крім тих, які законодавством віднесені до компетенції інших судів. Трибунали виступають як суди першої інстанції, розглядаючи в складі 3 суддів цивільні справи при сумі позову більше як 30 тис. франків. Вони розглядають також справи щодо розлучення; визначення режиму окремого проживання подружжя; встановлення родинних зв'язків; усиновлення; спадкоємство тощо. За розгляду кримінальних справ суди великої інстанції іменуються виправними трибуналами і діють як виправна палата [2, 319]. Серед них виділяють: виправні трибунали, суд у справах неповнолітніх, суд у патентних справах, суд у справах виконання рішень, дисциплінарна палата, палата з цивільних справ. Також на рівні судів першої інстанції діють спеціалізовані суди, до яких належать: комерційні трибунали, торговельні трибунали, ради прюдомів, трибунали у справах морської торгівлі, трибунали з питань соціального забезпечення, трибунали з питань земельної оренди.

Другою інстанцією в судовій системі Франції є апеляційні суди. На сьогоднішній день їх 25. Вони переглядають рішення, прийняті розташованими на території їх юрисдикції судами (трибуналами) першої інстанції.

На чолі судової системи Франції стоїть касаційний суд, до складу якого входять: перший голова, 6 голів палат, судді. У Касаційному суді діє 5 палат з цивільних справ і одна – з кримінальних. Якщо за розгляду справи виникає питання, що відноситься до компетенції кількох палат, то справа передається на розгляд змішаної палати.

Якщо справа містить питання принципового характеру, то його вирішує Пленум Касаційного суду. Висновок щодо питання принципового характеру робить перший голова суду чи відповідна палата цього суду. На розгляд пленуму обов'язково передаються справи і у разі, якщо цього вимагає Генеральний прокурор [2, с.319].

Крім перерахованих судів, у судовій системі Франції діють Висока палата правосуддя, Палата правосуддя Республіки та Трибунал із конфліктів. Перша з них розглядає лише справи щодо притягнення до юридичної відповідальності Президента Франції. Палата правосуддя Республіки розглядає справи щодо притягнення членів уряду до кримінальної відповідальності за вчинення посадових злочинів. Трибунал із конфліктів покликаний вирішувати конфлікти щодо розмежування загальної та адміністративної юстиції.

Також необхідно зазначити, що у Франції поряд із загальною судовою системою функціонує система адміністративної юстиції, до якої відносяться адміністративні трибунали (перша інстанція), апеляційні адміністративні суди (апеляційна інстанція) та Державна рада (касаційна інстанція).

Аналіз судової системи Франції дає змогу виділити такі її особливості:

- судова система представлена загальними та адміністративними судами;
- побудована за принципами інстанційності, територіальності та спеціалізації;
- більшість судів зосереджені на розгляді цивільних та кримінальних справ;
- на чолі системи загальних судів стоїть Касаційний суд, адміністративних – Державна рада.

Судова система Франції є досить подібною до української. Основна відмінність полягає в тому, що у Франції в окрему структуру не виділяють господарські суди, як це зроблено у нас. У вказаній державі всі господарські справи розглядаються або в порядку цивільного судочинства, або спеціалізованими судами. Така позиція є досить вдалою, оскільки цивільні та господарські правовідносини є спорідненими. У процесі реформування судової системи України не однократно висловлювалася думка про доцільність об'єднання господарських судів із загальними судами. Таким чином, спираючись на досвід Франції, доцільно вирішити питання щодо об'єднання в Україні судів господарської та цивільної юрисдикції.

Ще одна відмінність полягає в тому, що в Україні є вищі спеціалізовані суди, які очолюють відповідну сферу судової юрисдикції та Верховний Суд України, який є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції. У Франції ж діє лише Касаційний суд та Державна рада. Спори щодо розмежування юрисдикції між ними вирішуються спеціальним органом – Трибуналом із конфліктів. У нашій же державі ця функція покладається на Верховний Суд України, який є судовою установою.

З позитивного боку в нашій державі, в порівнянні з Францією, можна відмітити відсутність такої кількості спеціалізованих судів, завдання яких розподілені між існуючими судами.

У деяких державах особливості судової системи випливають зі специфіки територіального устрою. Особливо це стосується таких держав, як Сполучені Штати Америки та Російська Федерація.

Так, судова система США складається з федеральної системи судів та системи судів штатів. Юрисдикція федеральної судової системи поширюється на спори щодо реалізації норм Конституції та законів США, виконання договорів, банкрутства, митних правовідносин, патентування, міжнародної торгівлі. Сторонами в даних спорах є Федеральний уряд або штат, посли або державні службовці, іноземні держави. До складу Федеральної судової системи входять: окружні суди, апеляційні суди, Верховний Суд.

Система судів штатів складається з судів першої інстанції, головних судів першої інстанції, Верховних Судів штатів. Існують також муніципальні, магістратські поліцейські мирові суди, які є судами первинної юрисдикції. Усі вказані суди, крім Верховних Судів штатів, є судами першої інстанції. Їх юрисдикція визначається відповідними законами штатів. Верховний

Суд штату переглядає рішення, прийняті іншими судами відповідного штату.

Необхідно зазначити, що в США більше вимог висувається до особи, яка претендує стати головою суду. Так, головою окружного чи апеляційного суду є найстарший за віком суддя даного суду, сума віку та стажу роботи якого дорівнює не менше 80. Така вимога є не зовсім коректною, оскільки не завжди від віку залежить вміння особи реалізовувати адміністративну функцію. У більшій мірі це залежить від особистих якостей претендента та досвіду його роботи.

Що стосується Російської Федерації, то її спільний з Україною історичний досвід зумовив значну схожість судових систем цих держав. У Російській Федерації діють федеральні суди: Конституційний Суд Російської Федерації; Верховний Суд Російської Федерації, верховні суди республік, крайові та обласні суди, суди міст федерального значення, суди автономних областей та округів, районні суди, військові суди; суди суб'єктів Російської Федерації: конституційні (статутні) суди, мирові судді [2, с. 324]. Судова система даної держави, як і в Україні, побудована за принципами спеціалізації, інстанційності та територіальності. За першим з них можна виділити суди загальної юрисдикції, військові та арбітражні суди.

Основною ланкою судової системи Російської Федерації є районні (міські) суди та мирові судді. Саме на них покладається обов'язок здійснювати правосуддя у кримінальних, цивільних та адміністративних справах. Мировий суддя розглядає у першій інстанції: кримінальні справи щодо злочинів, за здійснення яких може бути призначено покарання до двох років позбавлення волі; справи щодо видачі судового наказу; справи щодо розлучення, якщо між подружжям відсутній спір стосовно дітей; справи щодо поділу майна між подружжям; справи з майнових спорів з ціною позову не більше 500 мінімальних розмірів оплати праці; справи щодо визначення порядку користування земельними ділянками тощо [2, с. 324].

Судами апеляційної інстанції є: верховні суди республік, крайові, обласні, міст федерального значення автономних областей, автономних округів. Крім того, що вони є судами другої інстанції, вони можуть розглядати найскладніші справи як суди першої інстанції.

Верховний Суд Російської Федерації є вищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, який може розглядати справи як суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції, переглядати справи за нововиявленими обставинами, а також здійснювати нагляд за дотриманням законів іншими судами.

Необхідно зазначити, що, на відміну від інших держав, у Російській Федерації, так само як і в Україні, діє Конституційний суд, діяльність якого спрямована на встановлення відповідності законів Конституції держави, тлумачення Конституції тощо. Основна відмінність судових систем нашої держави та Російської Федерації полягає в поділі судів за спеціалізацією. Так, в Україні функціонують загальні, адміністративні та господарські суди, а в Росії – загальні, військові та арбітражні.

Проаналізувавши судові системи інших держав, можна побачити, що кожна з них має свої особливості, які зумовлені історичним досвідом, адміністративно-територіальним поділом, кількістю справ певної категорії тощо. У процесі реформування судочинства в Україні доцільно врахувати позитивний досвід зарубіжних держав, що стосується спеціалізації судів. Зокрема, враховуючи досвід Франції, варто розглянути питання щодо віднесення господарських спорів до компетенції загальних судів.

Крім побудови судової системи, необхідно проаналізувати управлінські процеси, що відбуваються в іноземних судах. Діяльність судів у різних країнах світу здійснюється відповідно до національного законодавства та ряду міжнародних нормативно-правових актів, основними серед яких є: Основні принципи незалежності судових органів, розроблені ООН (1985 р.), Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.), Євро-

пейська хартія про статус суддів (1993 р.), Рекомендація № R (94) Комітету Міністрів Ради «Незалежність, дієвість та роль суддів» (1994 р.), Загальна(універсальна) хартія судді (1999 р.) та інші. Вони визначають загальні засади та основоположні принципи побудови судів та здійснення правосуддя в демократичній державі.

Так, Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.) акцентує увагу на незалежності суддів від виконавчих і законодавчих органів держави, заборону виконавчим органам здійснювати контроль над судовими через адміністрування судів, закривати або призупиняти їх діяльність, приймати нормативні акти з метою впливу на конкретні рішення суду, зміни його складу тощо. Також декларацією визначено рекомендації щодо формування суддівського корпусу, зокрема кваліфікації, обрання та професійної підготовки суддів. Досить цікавою є теза, що «не існує єдиного правильного способу обрання суддів; єдиною вимогою є та, що спосіб обрання повинен гарантувати, що призначення суддів не здійснюється за нечесними мотивами» [3]. Також вказується, що участь виконавчих і законодавчих органів у призначенні суддів на посаду має узгоджуватися із принципом незалежності правосуддя та здійснюватися за умови консультування з членами суддівського корпусу та іншими юристами або організаціями, у яких члени суддівського корпусу та інші юристи беруть участь. Також у декларації визначено порядок призначення на посаду судді, переміщення по службі, умови імунітету та соціального захисту, причини, за яких судді не можуть займати посади, порядок дисциплінарних покарань та звільнення з посади суддів [3]. Таким чином, Монреальська універсальна декларація закріпила основні засади організації судочинства, які на сьогоднішній день знаходять своє відображення в національному законодавстві, у тому числі в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Знайшли своє закріплення вказані положення й у законодавстві інших держав.

Незважаючи на те, що всі міжнародні нормативно-правові акти у сфері судочинства закріплюють незалежність судової влади від інших гілок влади, вони все ж таки взаємодіють між собою. Так, судова влада залежить від законодавчої, оскільки остання приймає нормативно-правові акти, які визначають порядок формування та функціонування судів. Органи виконавчої влади, зокрема Державна судова адміністрація України, здійснюють організаційне забезпечення діяльності судів та суддів. Так само і в інших державах усі гілки влади є взаємозалежними одна від одної.

Вплив виконавчої влади на діяльність судів найчастіше зводиться до організаційного, інформаційного та матеріально-технічного забезпечення їх роботи. Проте це не зовсім так. Велике значення для забезпечення здійснення правосуддя в усіх державах мають спеціально утворені органи суддівського самоврядування, до складу яких зазвичай входять і представники органів виконавчої влади. Так, в Італії згідно із Законом «Про створення та діяльність Вищої ради магістратури» (1958 р.) головою Вищої ради магістратури є Президент Республіки. Рада складається з Першого Голови Верховного касаційного суду, Генерального прокурора Республіки при тому ж суді, двадцяти членів, які обираються ординарними суддями, і десяти членів, що обираються Парламентом на загальному засіданні обох Палат [4, с. 60]. Всепольська Судова Рада складається з: 1) Першого Голови Верховного Суду, Міністра Юстиції, Голови Вищого Адміністративного Суду і особи, що призначається Президентом Республіки; 2) 15 членів, обраних з числа суддів Верховного Суду, загальних судів, адміністративних судів та військових судів; 3) чотирьох членів, обраних Сеймом з числа депутатів, а також двох – обраних Сенатом з числа сенаторів [5, с. 523].

Що стосується компетенції органів суддівського самоврядування, то вона в різних країнах відрізняється. Так, у Франції, Італії, Португалії та ряді інших країн Вища рада магістратури – це особливий орган державної влади, основне завдання якого – добір кандидатур на посади суддів і прокурорів, а також здійснення дисциплінарної функції щодо суддів. Переважно у Вищій

раді магістратури головує президент держави. Члени цієї ради можуть призначатися президентом (Франція, Алжир), обиратися палатами парламенту (Румунія) або визначаються іншим способом [4, с. 61].

До компетенції Ради Правосуддя Вірменії належить: подання на затвердження президентові списків посадової придатності суддів і прокурорів, висування пропозицій кандидатур голів судів різних рівнів, представлення пропозицій щодо присвоєння суддям і прокурорам класних рангів, надання згоди щодо закінчення повноважень судді, арешт, притягнення до адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності (ст. 95 Конституції Республіки Вірменія). Досить актуальною для демократичних держав є правова норма Конституції Республіки Вірменія, у якій вказується, що під час розгляду питань притягнення суддів до відповідальності засідання Ради веде Голова Касаційного Суду, а Президент Республіки, міністр юстиції і Генеральний прокурор не беруть участі у засіданнях [6].

Як бачимо, законодавство іноземних держав, закріплюючи повноваження органів суддівського самоврядування, надає їм права щодо відбору кандидатів на посади суддів, призначення голів судів, а також притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. До складу таких органів завжди входять представники влади, зокрема президент держави.

В Україні вищевказані завдання покладаються на Вищу раду юстиції. На сьогоднішній день у нашій державі чітко не визначено приналежність даного суб'єкта. Його можна віднести як до органів суддівського самоврядування, так і до контрольно-наглядових органів. Це пов'язано з тим, що вона поєднує в собі як представницькі функції, так і виконавчо-розпорядчі. Крім того, це зумовлено складом Вищої ради юстиції, до якої входять двадцяти членів. Верховна Рада України, Президент України, з'їзд суддів України, з'їзд адвокатів України, з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ призначають до Вищої ради юстиції по три члени, всеукраїнська конференція працівників прокуратури – двох членів Вищої ради юстиції. До складу Вищої ради юстиції входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції України, Генеральний прокурор України [7]. Як бачимо, у нашій державі до цього органу входить більше представників виконавчої влади, ніж в інших країнах. У зв'язку з цим, з метою кращого забезпечення принципу незалежності судів, доцільно переглянути склад Вищої ради юстиції України, зменшивши в ньому частку представників інших гілок влади.

Проаналізувавши організаційно-правові засади діяльності судів в іноземних державах, можна дійти до висновку, що на сьогоднішній день Україна стоїть на шляху приведення національного законодавства у сфері організації та здійснення судочинства у відповідність до міжнародних стандартів. Особливе значення в даному напрямку мало прийняття в 2010 році Закону України «Про судоустрій і статус суддів», який закріпив основні положення міжнародних нормативно-правових актів, що визначають принципи здійснення правосуддя та основоположні засади діяльності судів. Проте на сьогоднішній день є ще багато питань в діяльності судів, які потребують вирішення, у тому числі шляхом приведення чинного законодавства та організаційних процедур у відповідність до міжнародних стандартів. Так, потребують деякого перегляду та оптимізації судова система України, конкретизація засад взаємодії судової та інших гілок влади, перегляд складу та повноважень органів суддівського самоврядування.

Література

1. Судова система Франції / Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Судова_система_Франції (22.08.2013)

2. Молдован В. В. Судоустрій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН. [текст]: Навч. посіб./ В. В. Молдован, А. В. Молдован – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 364 с.

АНОТАЦІЯ

Охарактеризовано основні моделі судових систем світу. Визначено особливості побудови судових систем Франції, Сполучених Штатів Америки та Російської Федерації. Досліджено особливості організації діяльності судів у різних державах. Визначено позитивний досвід зарубіжних країн в організації та діяльності судових систем та можливості його запровадження в Україні. Зазначається, що на сьогоднішній день Україна стоїть на шляху приведення національного законодавства у сфері організації та здійснення судочинства у відповідність до міжнародних стандартів. Потребують перегляду та оптимізації судова система України, конкретизація засад взаємодії судової та інших гілок влади, перегляд складу та повноважень органів суддівського самоврядування.

SUMMARY

We characterized the main models of judicial systems in the world. Features of the judicial systems of France, the United States and the Russian Federation are defined. The features of courts' organization in different states are characterized. We defined the positive experience of foreign countries in the organization and operation of the judicial system and the possibility of its implementation in Ukraine. It is noted that today Ukraine is on the way to bring national legislation on the organization and administration of justice in accordance with international standards. Require review and optimization of the judicial system of Ukraine, the specification of interaction principles of judicial and other branches of government, reviewing the composition and powers of the respective bodies.

3. Монреальська універсальна декларація про незалежність правосуддя (1983 р.) законов [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.judges.org.ua/d5.htm

4. Обрусна С.Ю. Зарубіжний досвід судового управління та можливості його використання при реформуванні судової системи України/ С.Ю. Обрусна // Вісник Вищої ради юстиції. – № 4. – 2010. – с. 52-73.

5. Правовые системы стран мира. Энциклопедический справочник/ Отв. ред. А.Я. Сухарев. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: НОРМА-ИНФРА, 2001. – 723 с.

6. Конституція Республіки Вірменія [Електронний ресурс] // Режим доступу: www.rada.kiev.ua/LIBRARY/.../aconst3.htm

7. Про Вищу раду юстиції: Закон України від 15.01.1998 № 22/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1998, № 25, ст.146

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФЕРНИХ КОНТРАКТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

БАЖАНОВ Валентин Олександрович - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.45/.47

Публикация посвящена исследованию трансферных контрактов в гражданском праве Украины. Анализируются существенные условия и особенности трансферных контрактов.

Ключові слова: договір; трансфер; трансферний контракт.

Необхідно відзначити, що трансфери гравців у сучасному спорті відіграють надзвичайно важливу роль, оскільки вони безпосередньо пов'язані із успішністю та досягненнями спортивних клубів (організацій) у певних видах спорту, що обумовлює **актуальність** обраної тематики дослідження.

Теоретичну основу проведеного дослідження склали праці наступних вчених: Т.В. Боднар, М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, Г.М. Гніздовської, О.С. Данилевича, О.В. Дзери, О.В. Кохановської, Ю.С. Сухої, М.О. Ткалича та ін.

Нормативною базою дослідження є: Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року, законодавство зарубіжних країн та ряд інших нормативних актів.

Метою даного дослідження є вивчення трансферного контракту у цивільному праві України.

Об'єктом дослідження є договірні правовідносини в цивільному праві України.

Предметом дослідження є міжнародні акти, нормативно-правові акти України, зарубіжних держав та практика їх застосування, наукові погляди, ідеї, концепції вітчизняних та іноземних вчених у сфері даної проблематики.

Методологічну основу дослідження склали наступні методи: діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий, системно-структурний та інші.

Діалектичний метод застосовувався під час дослідження розвитку правовідносин, що виникають на підставі трансферних контрактів. Для виявлення суперечностей у понятійному апараті у сфері правовідносин, що виникають на підставі трансферних контрактів, застосовувався формально-логічний метод. Порівняльно-правовий метод був застосований при вивченні норм національного, зарубіжного та міжнародного права. За допомогою системно-структурного аналізу були досліджені норми законодавства України та зарубіжних країн у сфері правовідносин, що виникають на підставі трансферних контрактів.

Проаналізувавши положення «Економічних та юридичних аспектів трансферів гравців», що були розроблені дослідницькою і консалтинговою компанією «KEA» та Центром права і економіки у спорті «CDES» і опубліковані у січні 2013 року [2], можна із впевненістю стверджувати про підвищення ролі трансферів у сучасному футболі протягом останнього десятиліття. Так, в «Економічних та юридичних аспектах трансферів гравців» наведені наступні дані щодо зростання кількості та вартості трансферів у футболі:

- у 1994–1995 роках було зафіксовано 5 735 трансферів гравців загальною вартістю 402 869 000 Євро;

- у 1999–2000 роках – 8 531 трансфер загальною вартістю 1 704 603 000 Євро;

- у 2005–2006 роках – 15 952 трансфери вартістю 1 952 066 000 Євро;

- 2010–2011 роках – 18 307 трансфери загальною вартістю 3 002 198 000 Євро [2, с. 4].

Отже, можна зробити висновок, що кількість та вартість трансферів гравців у футболі невпинно зростають, про що також свідчать трансфери відомих футбольних гравців, що були здійснені влітку 2014 року, зокрема:

- трансфер Луіса Суареса з футбольного клубу «Ліверпуль» до футбольного клубу «Барселона» вартістю 81 000 000 Євро [3].

- трансфер Хамеса Родрігеса з футбольного клубу «Монако» до футбольного клубу «Реал Мадрид» вартістю 80 000 000 Євро [4].

- трансфер Анхеля Ді Марії з футбольного клубу «Реал Мадрид» до футбольного клубу «Манчестер Юнайтед» вартістю 59 700 000 Фунтів [5] та ін.

Враховуючи особливу значущість трансферів спортсменів у сучасному спорті, вважаємо за необхідне дослідити трансферний контракт як підставу для здійснення трансферу спортсмена з одного спортивного клубу (організації) до іншого.

Проаналізувавши чинне законодавство України, можна зробити висновок, що воно не містить легального визначення поняття «трансферний контракт».

Водночас відзначаємо, що в юридичній доктрині існують різні підходи до визначення трансферного контракту.

Ряд вчених вказує, що при переході спортсмена з однієї спортивної організації (клубу) в іншу (інший клуб) між даними суб'єктами укладається трансферний контракт, що містить умови переходу гравця [6, с. 123].

На думку М.О. Ткалича, трансферний контракт – це домовленість двох сторін (спортивних клубів), відповідно до якої одна сторона зобов'язується забезпечити перехід спортсмена до складу команди іншої сторони, а друга сторона зобов'язується сплатити за це обумовлену у контракті грошову суму [7, с. 5].

Ю.С. Суха характеризує трансферний контракт як двосторонній договір, за яким одна сторона (колишній футбольний клуб) забезпечує перехід спортсмена до складу нового футбольного клубу, а друга сторона (новий футбольний клуб) виплачує за це грошову суму (компенсаційну виплату), обумовлену у договорі [8, с. 131].

У свою чергу, Г.М. Гніздовська зазначає, що у Регламенті Всеукраїнських змагань з футболу серед команд клубів Професіональної футбольної ліги сезону 2009–2010 років трансферний контракт визначено як форму угоди між клубами про трансфер футболіста [9, с. 47].

Варто погодитись, що в регламентах міжнародних спортивних федерацій, що регулюють питання міжнародних переходів (Регламент ФІФА (Міжнародна федерація футбольних асоціацій), Регламент ІІХФ (Міжнародна федерація хокею з шайбою), Регламент ФІБА (Міжнародна федерація баскетболу), не міститься визначення міжнародного трансферного контракту, проте дане питання може бути врегульоване на рівні правил національних спортивних федерацій [6, с. 124].

Відповідно до Регламенту Федерації футболу України зі статусу і трансферу футболістів трансферний контракт – це форма угоди між клубами про трансфер [10, с. 7]. У Регламенті Федерації футболу України зі статусу і трансферу футболістів також вказано, що трансфер – це перехід футболіста з одного клубу до іншого [10, с. 7].

На нашу думку, під трансферним контрактом слід розуміти домовленість між спортивними клубами (організаціями), відповідно до якої одна сторона (спортивний клуб (організація), з якою спортсмен перебуває у трудових відносинах на момент укладення трансферного контракту) зобов'язується сприяти та забезпечити перехід спортсмена до другої сторони, а друга сторона зобов'язується сплатити за це встановлену у контракті компенсаційну суму.

Оскільки Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [1] не містить положень

щодо трансферних контрактів, необхідно констатувати, що трансферний контракт є непоіменованим договором у цивільному праві.

Проаналізувавши наведені визначення трансферного контракту, можна зробити висновок, що трансферний контракт – це двосторонній, консенсуальний та оплатний, непоіменований договір. Сторонами трансферного контракту є юридичні особи – спортивні клуби (організації).

Щодо істотних умов трансферного контракту, то такими вчені називають наступні:

- предмет трансферного контракту (як правило, визначається в преамбулі трансферного контракту);
- сума компенсації та/або компенсації за підготовку та навчання футболіста [6, с. 130].

Г.М. Гніздовська також визначає предмет та ціну трансферу істотними умовами трансферного контракту [9, с. 48].

Л.М. Рамазанова наголошує на тому, що у трансферному контракті мають бути вказані строки, протягом яких спортсмен повинен перейти з одного спортивного клубу до іншого [11].

Погоджуємося із наведеною позицією, оскільки для спортивного клубу (організації) надзвичайно важливим є саме момент переходу спортсмену до клубу (організації), що безпосередньо пов'язано із можливістю клубу (організації) залучати спортсмена до тренувань та до участі у змаганнях. Тому, з нашої точки, трансферний контракт не можна вважати укладеним без зазначення строку, протягом якого спортсмен повинен перейти з одного спортивного клубу (організації) до іншого. Отже, на нашу думку, строк є істотною умовою трансферного контракту.

Л.М. Рамазанова звертає увагу, що визначити предмет трансферного контракту досить складно, оскільки в його предметну сферу включаються не тільки відносини, врегульовані цивільно-правовими нормами, а й інші відносини, правовий характер яких охарактеризувати дуже складно [11].

Ряд вчених зазначає, що предметом трансферного контракту (договору про перехід спортсмена) є умови переходу спортсмена. Такі умови можуть включати зустрічне зобов'язання клубу, до якого переходить спортсмен (грошову компенсацію або інше зустрічне зобов'язання), згоду на участь спортсмена в змаганнях у складі іншого клубу та інші дії, спрямовані на перехід спортсмена (наприклад, обов'язок звільнити спортсмена в порядку переведення до іншого роботодавця) [9, с. 48].

На думку М.О. Ткалича, предмет трансферного контракту є специфічним і виражається у вигляді активних дій клубів-контрагентів. Зокрема, предметом трансферного контракту є дії клубів-контрагентів, спрямовані на перехід спортсмена з одного клубу до іншого. Відповідно, один клуб має обов'язок забезпечити перехід спортсмена, а йому кореспондує право вимагати забезпечення такого переходу. У свою чергу, інший клуб набуває обов'язок зарахувати спортсмена до складу команди, при цьому, у даному випадку відсутнє право, що кореспондує обов'язку [7, с.12].

Вважаємо, що предметом трансферних контрактів є правовідносини щодо сприяння та забезпечення переходу спортсмена з одного спортивного клубу (організації) до іншого спортивного клубу (організації).

Варто погодитись з точкою зору вчених, що, як правило, якщо спортсмен припиняє трудові відносини зі спортивним клубом (організацією) під час дії контракту між ними, виникає питання про компенсацію певної суми, яка має бути виплачена новим роботодавцем попередньому роботодавцю [6, с. 133]. Дана умова має місце навіть у разі, коли перехід відбувається за взаємною згодою сторін. Вказана сума компенсації на практиці називається «трансферною вартістю». Зазвичай, дана вартість узгоджується між спортивними клубами в трансферному контракті, проте критерії, за якими дана сума визначається,не передбачені чинним законодавством [6, с. 133].

На основі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Трансферний контракт – це домовленість між спортивними клубами (організаціями), відповідно до якої одна сторона (спортивний клуб (організація), з якою

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена дослідженню трансферних контрактів у цивільному праві України. Аналізуються істотні умови та особливості трансферних контрактів.

SUMMARY

The article is devoted to the research of transfer contracts in Civil law of Ukraine. The essential conditions and peculiarities of transfer contracts are analyzed.

спортсмен перебуває у трудових відносинах на момент укладення трансферного контракту) зобов'язується сприяти та забезпечити перехід спортсмена до іншої сторони, а інша сторона зобов'язується сплатити за це встановлену у контракті компенсаційну суму.

2. Трансферний контракт – це двосторонній, консенсуальний та оплатний, непоіменований договір.

3. Істотними умовами трансферного контракту є: предмет, розмір компенсаційної суми (трансферної вартості), строк, протягом якого спортсмен повинен перейти з одного спортивного клубу (організації) до іншого спортивного клубу (організації).

4. Предметом трансферних контрактів є правовідносини щодо сприяння та забезпечення переходу спортсмена з одного спортивного клубу (організації) до іншого спортивного клубу (організації).

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // ВВР, 2003, № 40-44, ст. 356.

2. The Economic and Legal Aspects of Transfers of Players. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ec.europa.eu/sport/library/documents/cons-study-transfers-final-rpt.pdf

3. «Трансфер Суареса в «Барселону» вошел в пятерку самых дорогих в истории». [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sport.segodnya.ua/football/transfer-suaresa-v-barselonu-voshel-v-pyaterku-samyh-dorogih-v-istorii-536025.html

4. Хамес Родригес. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B4%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%B5%D1%81,_%D0%A5%D0%B0%D0%BC%D0%B5%D1%81

5. Анхель Ди Мария. Материал из Википедии – свободной энциклопедии. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8_%D0%9C%D0%B0%D1%80%D0%B8%D1%8F,_%D0%90%D0%BD%D1%85%D0%B5%D0%BB%D1%8C

6. А. С. Данилевич, А. А. Капская. Договорные отношения в рамках международного перехода спортсмена – международный трансферный контракт. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/30843/1/danilevich_kapskaya_2011_3_IL_issues_r.pdf

7. Ткалич М.О. Спортивні клуби як учасники цивільних правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ткалич Максим Олегович; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2010. – 20 с.

8. Савранська (Суха) Ю.С. До питання про правове регулювання трансферних контрактів (контрактів про переходи спортсменів) в Україні. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.apdp.in.ua/v66/19.pdf

9. Гніздовська Г.М. Роль цивільно-правових норм у регулюванні суспільних відносин в сфері професійного футболу // Вісник Академії адвокатури України, № 2 (21), 2011. – С. 45–51.

10. Регламент Федерації футболу України зі статусу і трансферу футболістів. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.ffu.org.ua/files/ndocs_6.pdf

11. Рамазанова Л.М. Правовая природа договора о переходах спортсменов из одного клуба в другой (трансферного контракта). [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://bmsi.ru/doc/264fa3bc-ee72-4520-82db-121bf84bdde

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ЗЛОВЖИВАННЯ ПОВНОВАЖЕННЯМИ

СИСОЄВ Дмитро Олександрович - заступник начальника відділу процесуального керівництва у кримінальних провадженнях прокуратури м. Києва

Статья посвящена анализу зарубежного опыта криминализации различных форм злоупотребления полномочиями. Сделан вывод о том, что подобное деяние является преступлением в большинстве случаев, однако довольно редко именно в форме отдельной нормы уголовного закона.

Ключові слова: криміналізація; зловживання повноваженнями; законопроект; службова особа; юридична особа приватного права.

Безумовно, правова картина світу досить різноманітна. Кожна країна має власну систему права. Іноді на території однієї країни діють різні правові системи. Так, шотландське право суттєво відрізняється від англійського, хоча обидві правові системи діють у межах однієї країни – Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії [1, с. 7]. Отже, вивчення зразків правового регулювання суспільних відносин за кордоном дозволяє вдосконалити вітчизняну правову систему і забезпечити виваженість кримінально-правової політики. На слушну думку М.І. Хавронюка, порівняльні дослідження дозволяють ефективно виявити прогалини і вади національного законодавства, найбільш досконалі правові формули, додають аргументів на користь тієї чи іншої теоретичної позиції [2, с. 9].

Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності висвітлювались, зокрема, у роботах П.П. Андрушка, Л.П. Брич, О.О. Дудорова, К.П. Задої, Г.М. Зеленова, М.І. Мельника, В.І. Тютюгіна, М.І. Хавронюка та інших. Проте, у тому числі з огляду на останні кроки законодавця, залишається чимало як теоретичних, так і практичних питань застосування відповідних правових норм. При цьому, корисним видається аналіз іноземного досвіду криміналізації зловживання повноваженнями, що і є метою даної статті.

17 лютого 1996 р. Ухвалою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД у цілях об'єднання цих країн у боротьбі зі злочинністю в рамках Співдружності, був прийнятий Модельний Кримінальний Кодекс для держав-учасниць СНД (далі – МКК СНД) [3]. Даний Кодекс за своєю суттю є науково аргументованою пропозицією, що адресована законодавчим органам держав – учасників СНД. Не маючи обов'язкової сили, Модельний КК служив основою для формування кримінального законодавства країн СНД.

МКК СНД містить прямий аналог статті 364-1 КК України. Це стаття 283 «Зловживання повноваженнями службовцями комерційних або інших організацій». Згідно з нею, злочином є використання службовцям комерційної або іншої організації своїх розпорядчих чи інших управлінських повноважень всупереч інтересам цієї організації та з метою отримання вигод і переваг для себе чи інших осіб або нанесення шкоди іншим особам, якщо це спричинило заподіяння істотної шкоди правам чи за-

конним інтересам громадян, організацій або держави.

Як бачимо, обов'язковою ознакою запропонованого модельного складу злочину є мета – «отримання вигод і переваг для себе чи інших осіб або нанесення шкоди іншим особам», яка не обмежується корисливим аспектом.

КК РФ [4] у статті 201 «Зловживання повноваженнями» криміналізує використання особою, яка виконує управлінські функції в комерційній або іншій організації, своїх повноважень всупереч законним інтересам цієї організації і з метою отримання вигод і переваг для себе чи інших осіб або завдання шкоди іншим особам, якщо це діяння спричинило заподіяння істотної шкоди правам і законним інтересам громадян або організацій або охоронюваним законом інтересам суспільства або держави.

Кваліфікуючою ознакою у частині другій цієї норми є завдання тяжких наслідків. При цьому, виконуючим управлінські функції в комерційній або іншій організації, а також у некомерційній організації, котра не є державним органом, органом місцевого самоврядування, державним чи муніципальним закладом, у статтях цієї глави, а також у статтях 199.2 і 304 КК РФ визнається особа, яка виконує функції одноосібного виконавчого органу, члена ради директорів або іншого колегіального виконавчого органу, а також особа, яка постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції в цих організаціях.

На думку російських вчених, при визначенні місця гл.23 КК і ст.201 КК у системі кримінального закону Росії можна стверджувати, що дана глава знаходиться в стані дисонансу з розділом VIII КК Злочини у сфері економіки, оскільки видовий і безпосередній об'єкти виходять за межі інтересів економіки. Це пов'язано з тим, що в діяльності комерційних і некомерційних організацій ми можемо спостерігати не тільки переслідування економічних інтересів. Також критикується наявність у пп. 2-3 Примітки до статті процесуальних норм [5, с. 159].

Оцінюючи російський досвід наявності у КК Глави 23, О. Дудоров в якості аргументу на користь допустимості такого кроку використовує той факт, що кримінально-процесуальне законодавство дозволяє розпочати кримінальне переслідування за заявою відповідної організації чи з її згоди [6], критикуючи зокрема, відсутність на той момент статті 235-4 (комерційний підкуп) серед злочинів приватного обвинувачення у статті 27-1 КПК України [7, с. 26]. Він же у відгуку офіційного опонента на дисертаційне дослідження В.Г. Хашева серед ключових питань при визначенні різниці у кримінально-правовій охороні інтересів публічної та приватної служби називає проблему різниці у караності та порядку кримінального переслідування відповідних злочинів [8, с. 850]. Це доволі цікаво з точки зору розуміння суті процесу криміналізації та взаємозв'язку матеріальних та процесуальних норм.

Загалом, можна стверджувати, що підхід КК РФ та МКК СНД у криміналізації зловживання повноваженнями є схожим, за виключенням більш чіткого визначення ознак суб'єкта злочину та характеристик злочинних наслідків у ст. 201 КК РФ.

КК Азербайджана [9] містить визначення посадової особи лише у статті 308 щодо зловживання повноваженнями та, якщо буквально її тлумачити, поширюється виключно на норми цієї глави («Посадовими особами в статтях цієї глави визнаються особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представника влади або виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції в державних органах, органах місцевого самоврядування, державних і муніципальних установах, підприємствах чи організаціях»). Разом з тим декілька статей Кодексу (зокрема, 101, 117, 133, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 163, 190, 194, 206, 258, 271, 306 тощо) містять таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення злочину посадовою особою. Не всі вони є корисливими різновидами зловживання. Втім, такі діяння, як наприклад, перешкоджання законній підприємницькій діяльності чи придбання майна, здобутого

злочинним шляхом, контрабанда, можуть мати корисливий мотив, хоча він і не є конструктивною ознакою складу злочину.

У свою чергу, стаття 191 прямо вказує на вчинення відповідного діяння (реєстрація завідомо незаконних угод із землею та інше) посадовою особою із корисливої або іншої особистої заінтересованості. Інші норми, не оперуючи поняттям «посадова особа», криміналізують окремі різновиди посадових зловживань, суб'єктами яких можуть бути керівники юридичних осіб приватного права:

Зокрема, це отримання керівником організації або індивідуальним підприємцем кредиту, кредиту на пільгових умовах або цільового державного кредиту шляхом подання завідомо неправдивих відомостей про господарське положення або фінансовий стан організації або індивідуального підприємця, а так само використання кредиту не за призначенням, якщо це діяння заподіяло значної шкоди (стаття 195), а також умисне ухилення керівника організації або громадянина від погашення кредиторської заборгованості або від оплати цінних паперів після вступу в законну силу відповідного судового рішення, що завдало значної шкоди (стаття 196). Інші приклади: приховування майна або майнових зобов'язань, відомостей про майно, про його розмір, місцезнаходження або іншої інформації про майно, передача майна в інше володіння, відчуження або знищення майна, а так само приховування, знищення, фальсифікація бухгалтерських і інших облікових документів, що відображають економічну діяльність, якщо ці дії вчинені керівником або власником організації-боржника або індивідуальним підприємцем при банкрутстві або в передбаченні банкрутства і завдали значної шкоди (210), навмисне банкрутство (стаття 211), фіктивне банкрутство (стаття 212). Стаття 308 «Зловживання посадовими повноваженнями» поширюється виключно на осіб, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представника влади або виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції в державних органах, органах місцевого самоврядування, державних і муніципальних установах, підприємствах чи організаціях.

Схожі підходи використовує й законодавець Таджикістану [10], Узбекистану [11] та Киргизстану [12].

У КК Вірменії [13]керівники підприємств приватного сектора зазначені в якості суб'єктів злочину у статтях 192 «Неправомірні дії при банкрутстві», 193 «Умисне банкрутство», 194 Фіктивне банкрутство». Що стосується відповідальності посадових осіб та кола суб'єктів, які віднесені до цієї категорії, то відповідно до примітки до статті 308 КК Вірменії «у даний главі посадовими особами визнаються: 1) особи, які постійно, тимчасово або за особливим повноваженням здійснюють функції представника влади; 2) особи, які постійно, тимчасово або за особливим повноваженням здійснюють організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські функції в державних органах, органах місцевого самоврядування, їхніх організаціях, а також у Збройних Силах Республіки Вірменія, інших військах і військових об'єднаннях Республіки Вірменія». Відповідно, такого суб'єкта передбачає низка складів злочинів, перелік яких включає окремі злочини проти конституційних прав та свобод людини і громадянина, злочини проти родини, проти власності, проти економічної діяльності, проти громадської безпеки, проти безпеки комп'ютерної інформації, проти здоров'я населення, проти безпеки навколишнього природного середовища.

КК Болгарії [14] містить норми-дефініції, серед яких є й визначення посадової особи: – це така особа, на яку за плату або безкоштовно, тимчасово або постійно покладено виконання: а) службових обов'язків у державній установі, за винятком діяльності, пов'язаної лише з виконанням технічних функцій; б) керівної роботи або роботи, пов'язаної з забезпеченням збереження або управлінням чужим майном у державному підприємстві, у кооперації, громадській організації, іншій юридичній особі або в індивідуальному підприємстві, а також роботи приватного нотаріуса або помічника нотаріуса. Загалом, у цьому законодавчому акті діянням

посадових осіб приділено достатньо багато уваги, і правове регулювання в цьому контексті відрізняється значним ступенем казуїстичності. Є й окрема глава про посадові злочини і чимало статей в інших главах про злочини, суб'єктами яких можуть бути посадові особи. Це, наприклад, такі злочини, як порушення авторського права (ст. 174), недбале ставлення до ввіреного майна (ст. 219), укладання завідомо невигідної угоди (ст. 220), виробництво недоброякісної продукції (ст. 228), використання коштів, здобутих злочинним шляхом (ст. 253), надання недостовірної інформації з метою отримання вигідних умов кредитування (ст. 254), підробку документів (ст. 311) тощо.

Відповідно до статті 282, підлягає відповідальності посадова особа, яка порушила або не виконала своїх службових обов'язків, або перевищила владу з метою придбати для себе чи інших осіб майнові блага або заподіяти іншій особі шкоду, якщо цими діями створена можливість настання тяжких шкідливих наслідків. За статтею 283 може бути засуджена посадова особа, що використала своє службове становище для незаконного придбання для себе чи інших осіб майнових благ. Окремо статтями 301-307а передбачено відповідальність за хабарництво.

З урахуванням об'єднання під терміном «посадова особа» як керівників публічного, так і приватного сектору, можна стверджувати про наявність у кримінальному законодавстві Болгарії відповідальності за корисливе зловживання у приватному секторі, незважаючи на відсутність прямого аналога статті 364-1 КК України. Фактично, має місце ситуації, схожа на правове регулювання діяльності посадових осіб у КК України після поширення поняття «службова особа», в тому числі на керівників підприємств усіх форм власності, і до розділення корупції у нормах КК на «публічну» та «приватну».

Пенітенціарний кодекс Естонії [15] містить Главу 17 «Посадові винні діяння». Посадовими особами за змістом Особливої частини цього Кодексу визнаються особи, що займають посади в державних або муніципальних установах чи органах або у публічно-правових або приватно-правових юридичних особах, якщо на них покладені адміністративні, наглядові або управлінські функції або обов'язки щодо впорядкування руху матеріальних цінностей або функції представника влади. Зловживання службовим становищем за кримінальним законодавством Естонії – це незаконне використання посадовою особою свого службового становища, вчинене з метою спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам інших осіб чи громадським інтересам або призвело до заподіяння такої шкоди (стаття 289).

Таким чином, можемо констатувати схожість підходів законодавців Болгарії та Естонії в частині поширення поняття «посадова» особа на керівників і приватного, і публічного секторів. З іншого боку, окрім зазначеної вище глави, у Пенітенціарному кодексі Естонії більше не зустрічаються вказівки на злочини, вчинені посадовими особами.

КК Грузії [16] містить прямий аналог статті 364-1 КК України. Це стаття 220 «Зловживання повноваженнями». Норма передбачає відповідальність за використання керівних, представницьких або інших спеціальних повноважень у підприємницькій або іншій організації, з метою отримання вигод чи переваг для себе чи інших осіб, що спричинило значну шкоду. Такі дії караються штрафом або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до п'яти років.

Законодавець Латвії [17] не зазначає суб'єкта злочину в більшості статей, у тому числі у нормах, які традиційно в інших юрисдикціях можуть містити вказівку на посадову особу (зокрема, ухилення від оподаткування або незаконні дії, пов'язані з відносинами банкрутства). Діянням державних службових осіб присвячено главу XXIV. Окремим різновидом посадової особи приватного сектору можна вважати капітана судна, відповідальність якого за ненадання допомоги передбачає стаття 142. Разом з тим, у КК Латвії є й норми, що безпосередньої стосуються зловживань керівників приватного сектору. Так, стаття 146

передбачає відповідальність за порушення правил охорони праці, вчинене керівником підприємства (підприємницького товариства), установи чи організації. Стаття 196 може вважатися аналогом статті 364-1 КК України. Вона передбачає відповідальність за зловживання повноваженнями або перевищення їх відповідальним працівником підприємства (підприємницького товариства) або організації, тобто особою, яка має право приймати в підприємстві (підприємницькому товаристві) або організації рішення, обов'язкові для інших осіб, або право розпоряджатися майном або фінансовими коштами підприємства (підприємницького товариства) або організації, а також особою, уповноваженою підприємством (підприємницьким товариством), або організацією, що заподіяли істотну шкоду підприємству (підприємницькому товариству), організації, або охоронюваним законом правам та інтересам іншої особи. Такі дії караються позбавленням волі на строк до трьох років або арештом, або примусовими роботами, або грошовим штрафом до вісімдесяти мінімальних місячних заробітних плат. Ті самі дії, вчинені з корисливих мотивів, караються позбавленням волі на строк до п'яти років або грошовим штрафом до ста двадцяти мінімальних місячних заробітних плат.

Окремі норми передбачають кримінальну відповідальність зазначених суб'єктів за халатність (ст. 197), недозволене прийняття матеріальних благ (ст. 198) та комерційний підкуп (ст. 199).

Під посадовою особою у кримінальному законодавстві Молдови [18] розуміється особа, наділена в державному підприємстві, установі, організації (їх підрозділі) або в підприємстві, установі, організації (їх підрозділі) органів місцевого публічного управління, постійно або тимчасово, в силу закону, за призначенням, за вибором або в силу окремого доручення певними правами і обов'язками щодо здійснення функцій публічної влади або дій адміністративно-розпорядчого або організаційно – господарського характеру. Під посадовою особою, яка займає відповідальне становище, розуміються посадова особа, порядок призначення або обрання якої регулюється Конституцією Республіки Молдова і органічними законами, а також особа, якій вказаний посадовець делегує свої повноваження.

У той же час, КК Молдови у Главі XIII «Значення термінів» наводить не лише зазначене вище визначення посадової особи. Законодавець окремо виділяє такого суб'єкта, як «особа, яка управляє комерційною, громадською чи іншою недержавною організацією» – це особа, наділена у зазначеній організації або в її підрозділі, постійно або тимчасово, за призначенням, за вибором або в силу окремого доручення певними правами і обов'язками щодо здійснення функцій чи дій адміністративно-розпорядчого або організаційно – господарського характеру.

Далі, кримінальне законодавство Молдови встановлює чіткий перелік злочинів, за вчинення яких несуть відповідальність керівники приватного сектору. Зокрема, це порушення правил техніки безпеки, виробничої гігієни або інших правил охорони праці призвело до нещасних випадків серед людей або до інших тяжких наслідків (стаття 183), умисне приховування даних або умисне надання ними недостовірних даних про аварії з надмірним забрудненням навколишнього середовища, радіоактивним, хімічним, бактеріологічним забрудненням або з іншими наслідками, небезпечними для життя чи здоров'я населення, даних про стан здоров'я населення, постраждалого від забруднення навколишнього середовища, якщо ці дії спричинили з необережності: a) масове захворювання людей; b) масову загибель тварин; c) смерть людини; d) інші тяжкі наслідки (стаття 225), ухилення від виконання або неналежне виконання обов'язків по ліквідації наслідків екологічних порушень, що призвели з необережності: a) масове захворювання людей; b) масову загибель тварин; c) смерть людини; d) інші тяжкі наслідки (стаття 226), порушення режиму роботи водіїв або механізаторів (стаття 265). Це випадки в Особливій частині КК, де посадова особа приватного сектору разом з

«традиційною» посадовою особою виступає спеціальним суб'єктом злочину.

Окремо варто зазначити, що є спеціальна Глава XVI, присвячена виключно злочинам, що вчиняються особами, які управляють комерційною, громадськими та іншими недержавними організаціями. Це одержання хабара, давання хабара (до речі, сама диспозиція норми вказівки на спеціального суб'єкта не містить), зловживання службовим становищем та перевищення службових повноважень.

Стаття 335 під зловживанням службовим становищем розуміє умисне використання особою, яка управляє комерційною, громадською чи іншою недержавною організацією, свого службового становища в корисливих чи інших особистих інтересах, що призвело до заподіяння збитків у значних розмірах громадським інтересам або правам і охоронюваним законом інтересам фізичних або юридичних осіб.

Таке діяння карається штрафом у розмірі від 150 до 400 умовних одиниць або позбавленням волі на строк до 3 років. Якщо злочинна дія вчинена нотаріусом, аудитором чи адвокатом, вона карається штрафом у розмірі від 500 до 800 умовних одиниць або позбавленням волі на строк від 2 до 5 років з позбавленням або без позбавлення в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 років.

Ті самі дії, вчинені в інтересах організованої злочинної групи або злочинної організації або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, караються штрафом у розмірі від 700 до 1500 умовних одиниць або позбавленням волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від 2 до 5 років.

КК Польщі [19] побудований таким чином, що майже не містить вказівки на спеціального суб'єкта злочину, в тому числі посадової особи чи керівника юридичної особи. Відсутні вказівки на керівну роль суб'єкта і у злочинах проти довкілля або у сфері господарської діяльності. Разом з тим, за КК Польщі державною посадовою особою є: 1) Президент Республіки Польща, 2) депутат ради, сенатор, член ради, суддя, засідатель, прокурор, нотаріус, судовий виконавець, професійний судовий куратор, особа, яка приймає рішення по справах про правопорушення або у дисциплінарних органах, що діють на підстав закону, 4) особа, яка працює в урядовій адміністрації, іншому державному органі або органі територіального самоврядування, виключаючи тих, хто виконує допоміжні функції, а також інша особа, що працює у сфері, в якій воно має право приймати адміністративні рішення, 5) особа, яка працює в державному контрольному органі чи органі контролю територіального самоврядування, виключаючи тих, хто виконує допоміжні функції, 6) особа, що займає керівну посаду в іншому державному закладі, 7) посадова особа органу громадської безпеки чи посадова особа Тюремної Служби, 8) особа, що перебуває на дійсній військовій службі.

Відповідно, стаття 228 §1 зазначає, що «хто у зв'язку з виконанням публічної функції отримує майнову чи особисту вигоду або обіцянку її надання або вимагає надання такої, підлягає покаранню позбавленням волі на строк від 6 місяців до 8 років». Тобто аналогу статті 364-1 КК України у КК Польщі не містить. Така сама ситуація простежується у кримінальних законах Швеції [20] та Тайланду [21].

Стаття 216 КК Сан-Маріно [22] передбачає керівників компаній як можливих суб'єктів злочинів, пов'язаних з банкрутством. Стаття 314 встановлює відповідальність за так звану «взаємну участь»: «Управляючі або директори легітимної компанії, які купують товари для даної компанії або для посередників, або здійснюють дії від імені іншої компанії, що здійснює контроль над останньою, піддаються покаранню у вигляді тюремного ув'язнення першого ступеня і поденного штрафу третього ступеня».

Є відповідальність і за незадовільний розподіл прибутку: «Управляючі або директори будь-якої легітимної компанії, які в тій чи іншій формі виплачують фіктивний прибуток і який не може бути розподілено, піддаються покаранню у вигляді тюремного ув'язнення першого ступеня і поденного

штрафу третього ступеня». Встановлюється також відповідальність за фіктивні угоди (ст. 316) та приховування резервів (ст. 317).

Загалом, оголошення злочину звичайним умисним злочином, злочином, пов'язаним з професією, або умисним конституційним злочином, крім збільшення покарання, породжує: 1) незастосування амністії та пом'якшення покарання; 2) виключення терміну давності застосовності покарання; 3) збільшення половини терміну, необхідного для отримання реабілітації (ст. 19).

У КК Франції [23] у багатьох статтях передбачено таку санкцію, як заборона обіймати публічну посаду чи займатися професійною або громадської діяльністю, якщо злочин вчинено у зв'язку зі здійсненням такої діяльності.

Статтями 432-11 – 432-16, 433-1 – 433-2 передбачено відповідальність за різні прояви корупції публічних службовців. Ст. 226-13 встановлено покарання за розкриття інформації секретного характеру особою, яка в силу свого положення або професії чи в силу займаної посади або тимчасово виконуваних обов'язків карається одним роком тюремного ув'язнення і штрафом. Відповідно до статті 314-1 зловживання довірою – це діяння, що виразилося у привласненні, на шкоду іншому, грошових коштів, цінних паперів, матеріальних цінностей або будь-якого іншого майна, які були цій особі передані і які воно зобов'язалося повернути, пред'явити або використовувати певним чином. Стаття 314-2 встановлює, що покарання збільшуються, якщо зловживання довірою скоєно особою, яка звертається до невизначеного кола осіб з пропозицією про розміщення грошових коштів або цінних паперів або від свого власного імені, або як фактичний чи юридичний керівник, або уповноважена особа промислового чи торговельного підприємства. Статті 314-7 та 433-18 встановлюють, відповідно, санкції за вчинені керівниками юридичних осіб приватного права порушення у сфері банкрутства та незаконного використання у рекламі імені публічної установи чи особи.

Цікавою в контексті нашого дослідження є стаття 717-1. Згідно з нею, злочином є діяння, вчинене будь-яким керівником (directeur) або найманим працівником, що виразилося у вимозі або прийнятті, прямо або побічно, без відома і без дозволу наймача, підношень або обіцянок, подарунків, презента, дисконтних карт (escomptes) або премій для вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії, що входить в коло його повноважень, або дії, вчинення якої полегшується його посадою.

Отже, проаналізовані нами (зазначені вище та інші) кримінальні закони дозволяють виокремити як мінімум три групи країни в контексті відповідальності посадовців приватного сектору: 1) країни, кримінальне законодавство яких містить в тій чи іншій формі загальну норму про зловживання повноваженнями керівників приватного сектору (РФ, Болгарія, Естонія, Грузія, Латвія, Молдова); 2) країни, кримінальне законодавство яких містить норми про конкретні різновиди зловживань з боку керівників приватного сектору (Азербайджан, Таджикістан, Узбекистан, Киргизстан, Ізраїль, Швейцарія, Австрія, Нідерланди, Сан-Маріно, Аргентина, Корея, КНР); 3) країни, кримінальне законодавство яких не містить норм про зловживання керівників приватного сектору (Вірменія, Польща, Швеція, Таїланд).

Якщо говорити про основні ознаки зарубіжних аналогів складу злочину «зловживання повноваженнями», то це: 1) діяння – використання повноважень (становища); 2) суб'єкт – особа, яка виконує управлінські (керівні) функції; 3) наслідки – для широкого кола потерпілих (заподіяння істотної шкоди правам і законним інтересам громадян або організацій або охоронюваним законом інтересам суспільства або держави) 4) мета – спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам чи інтересам інших осіб чи громадським інтересам (отримання вигод і переваг для себе чи інших осіб або завдання шкоди іншим особам).

У свою чергу, у випадку встановлення відповідальності за окремі види зловживань це зазвичай злочини у сфері банкрутства, охорони навколишнього природного середовища, інформації з обмеженим до-

ступом, встановленого порядку обігу документів, встановленого порядку здійснення господарської діяльності, в тому числі в сегменті фінансування та кредитування.

Наступні дослідження, що випливають з цих висновків, стосуватимуться питань можливості використання зазначеного іноземного досвіду при вдосконаленні вітчизняного законодавства.

Література

1. Яценко С.С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав: Навчальний посібник / С.С. Яценко. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 168 с.

2. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: автореферат дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 36 с.

3. Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://docs.cntd.ru/document/901781490

4. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М.: Издательство «Омега-Л», 2012. – 175 с.

5. Шаймуллин Р.К. Уголовно-правовая характеристика злоупотребления полномочиями в коммерческих и иных организациях: дисс… канд. юрид. наук: 12.00.08 / Рустам Камильевич Шаймуллин. – Оренбург.: Оренбургский государственный аграрный университет, 2006. – 183 с.

6. Дудоров А.А. Управленческий апарат предпринимательских структур и субъект должностных пре ступлений: перспективы развития законодательства / А.А. Дудоров // Бизнес Информ. – 1998. – №2. – С. 25 – 29.

7. Дудоров А.А. Взятка в би знесе: опит зарубіжного законодателя / А.А. Дудоров // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – №8. – С. 23 – 27.

8. Дудоров О.О. Вибрані праці з кримінального права / Дудоров О.О. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

9. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. – Баку: Издат. «Юридическая литература», 2002. – 215 с.

10. Уголовный кодекс Республики Таджикистан / предисловие А.В. Федорова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2001. – 410 с.

11. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / вступит. статья М.Х. Рустамбаева, А.С. Якубова, З.Х. Гулямова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.

12. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / Принят Законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 18 сентября 1997 г. (в ред. Законов Кыргызской Республики от 21.09.1998 N 124, 09.12.1999 N 141, 23.07.2001 N 77, 19.11.2001 N 92, 12.03.2002 N 36) / Предисл. канд. юрид. наук, зам. прокурора С.-Петербурга А.П. Стуканова, канд. юрид. наук, зам. начальника управления прокуратуры С.-Петербурга П.Ю. Константинова.– СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с.

13. Уголовный кодекс Республики Армения / науч. ред.: Е.Р.Азаряна, Н.И.Мацнева; предисл. Е.Р.Азаряна; пер. с арм. Р.З.Авакяна. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 446 с.

14. Уголовный кодекс Республики Болгария / Науч. ред. к.ю.н., проф. А.И. Лукашова. Пер. с болг. Д.В. Милушева, А.И. Лукашова; вступ. статья Й.И. Айдарова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 298 с.

15. Уголовный кодекс Эстонской республики. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 262 с.

16. Уголовный кодекс Грузии. – СПб: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 409с.

17. Уголовный кодекс Латвийской Республики / науч. ред. А.И. Лукашов, Э.А. Саркисова. – СПб.: «Юридический центр Пресс», 2001. – 313 с.

18. Уголовный кодекс Республики Молдова. – СПб: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 408 с.

19. Уголовный кодекс Республики Польша / Науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашов, докт. юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова; вступ. статья канд. юрид.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу іноземного досвіду криміналізації різних форм зловживання повноваженнями. Зроблено висновок про те, що таке діяння здебільшого є злочином, проте дуже ріко саме у формі окремої норми кримінального закону.

SUMMARY

Article dedicated to the analysis of the international experience of the criminalization of the abuse of power. Hence conclusions are made that such behavior constitutes a crime but rarely in the form of the specific article of the legislation.

наук, доц. А.И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Е.А. Саркисовой; перевод с польского Д.А. Барилович. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс «, 2001. – 234 с.

20. Уголовный кодекс Швеции / Под ред. проф. Н.Ф. Кузнецова и канд. юрид. наук С.С. Беляева; Пер. на рус. С.С. Беляева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 320 с.

21. Уголовный кодекс Таиланда / Науч. ред. и предисловие докт. юрид. наук, проф. А.И.Коробеева, докт. юрид. наук, проф.Ю.В.Голика. – М.: Юридический центр Пресс, 2005. – 200с.

22. Уголовный кодекс Республики Сан-Марино / Под ред. и с вступ. статьей вице-президента Восточно-Европейского отделения Международной академии наук Республики Сан-Марино, проф. Московского института МВД России, д-ра юрид. наук С.В. Максимова; Пер. с итал. В.Г. Максимова. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 253 с.

23. Уголовный кодекс Франции / науч. ред. Л. В. Головко, Н. Е. Крыловой ; пер. с франц. и предисл. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 650 с.

РОЛЬ ПОТЕРПІЛОГО В МЕХАНІЗМІ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ

ДАВИДЕНКО Вікторія Леонідівна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343

В статье исследуется роль и место потерпевшего в механизме преступного поведения. Отмечается, что поведение жертвы может стать одной из причин или условием совершения преступления. Определены формы поведения потерпевшего и приведены примеры судебной практики.

Ключові слова: потерпілий, жертва злочину, механізм злочинної поведінки, віктимна поведінка, злочин.

Одним із напрямків дослідження кримінологічної віктимології є місце потерпілого в механізмі злочинної поведінки. А саме в ситуаціях які передували або супроводжували таку поведінку. Аналізуючи роль конкретної життєвої ситуації, вчинення злочину необхідна кримінологічна оцінка поведінки потерпілого. Дослідженням цього питання займалися такі науковці, як Ю. Антонян, Л. Давиденко, П. Дагель, О. Джужа, А. Закалюк, А. Зелінський, В. Коновалова, Н. Кузнецова, В. Мінська, О. Михайлов, Є. Мойсеєв, О. Литвинов, В. Полубинський, Д. Рівман, В. Туляков, В. Устинов, Л. Франк та інші.

Потерпілий у багатьох випадках є одним з елементів передзлочинної ситуації. Поряд з іншими її елементами він у процесі взаємодії з майбутнім злочинцем може сприяти виникненню в останього мотиву вчинення злочину, об'єктом якого буде саме потерпілий, а також прийняттю про це рішення і його реалізації. Ці обставини мають важливе значення для організації запобігання злочину через застережний вплив потерпілого [1, с. 313].

Поведінка жертви об'єктивно виступає в якості істотних і навіть вирішальних кримінологічних складових механізму злочину. У залежності від конкретних обставин її поведінка може бути однією з причин або умовою, що сприяє вчиненню злочину [2, с. 52]. Однак сама по собі поведінка жертви не може призвести до злочину, вона обов'язково взаємодіє з негативними факторами, які відносяться до злочинця.

Нерідко в механізмі злочину ролі злочинця і жертви тісно переплітаються, тоді взагалі доводиться констатувати той факт, що саме відмінність між ними досить відносна, оскільки лише випадок вирішує, хто стане потерпілим, а хто злочинцем. До того ж ці ролі можуть взаємозамінюватися і поєднуватися в одній особі. Наприклад, у ситуаціях, пов'язаних з нападом при бійках тощо, сторони взаємно завдають один одному шкоду, і від важковловимих нюансів залежить, за ким у цьому відношенні залишиться перевага [2, с. 49].

Крім того, жертва може своєю поведінкою привести злочинця в такий психологічний стан (афекту, ненависті, гніву, страху) при якому злочинець, внаслідок зниження контролю за своєю поведінкою та можливістю усвідомлювати її характер і керувати нею, вчиняє насильницький злочин (вбивство, тілесні ушкодження). Наприклад, Єланецьким районним судом Миколаївської області 09.12.2013 р. було

розглянуте кримінальне провадження № 1-кп/476/99/2013, за результатами якого встановлено, що жінка, перебуваючи (згідно з актом комплексної судової психолого-психічної експертизи) у стані вираженого емоційного збудження (фрустрації) з гострим переживанням образи, яке супроводжувалося зниженням інтелектуального контролю, прогностичних здібностей, обмежувало змогу довільно регулювати діями, тобто перебувала в стані сильного душевного хвилювання, кухонним ножем нанесла удар у праву верхню частину грудної клітини своєму чоловіку, спричинивши тілесне ушкодження у вигляді проникаючого колото-різаного поранення грудної клітини, від якого наступила сметь останнього. Суд також встановив, що під час спільного проживання на грунті побутових відносин та постійного вживання алкогольних напоїв між чоловіком і жінкою систематично виникали конфлікти, які згодом переростали в сварки. Чоловік систематично знущався на жінкою, морально ображав та бив її. Діяння жінки кваліфіковано за ст. 116 КК України як умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання з боку потерпілого [4].

Як вбачається з наведеного, саме потерпілий своїми неправомірними діями створив обстановку, при якій його жінка знаходячись у збудженому емоційному стані вчинила злочин. Поведінка жертви призвела до раптового формування рішучості у жінки будь-яким способом, і таким, що переступає закон, захистити себе від агресивних дій. У цьому випадку можна говорити про провокацію з боку жертви, яка викликає певні явища, побуджує до конкретних дій.

Багато випадків, коли потерпіли не винні у виникненні криміногенної ситуації, а навпаки їх дії мають правомірний характер. Наприклад, 25.06.2012 р. Жидачівський районний суд Львівської області, розглянувши кримінальне провадження 1-кп/443/69/13, встановив, що обвинувачений, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння у вагоні поїзда з хуліганських спонукань, діючи з особливою зухвалістю, грубо порушуючи громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, висловлювався нецензурними словами, умисно наніс потерпілому два удари кулаком в обличчя, спричинивши легкі тілесні ушкодження. Обвинувачений наніс удари потерпілому після того, як останній зробив йому зауваження за нецензурні вислови [4].

Криміногенна ситуація може породжуватися і необережною поведінкою потерпілого або невиконанням необхідних вимог запобіжних заходів (професіональна віктимність: інкасатори, співробітники служб охорони, безпеки тощо).

Виходячи від поведінки потерпілого ситуація, яка передує вчиненню злочину, може бути трьох видів:

а) дії потерпілого мають провокуючий характер, містять у собі привід до вчинення злочину. Це протиправна або аморальна поведінка;

б) дії потерпілого мають необережний характер, через що створюється ситуація, яка полегшує вчинення злочину (недбале зберігання майна, що стимулює посягання на нього);

в) дії потерпілого є правомірними та чинять супротив задоволенню потреби (бажання) особи, яка має злочинний намір, що викликає у неї стимул до подолання цього супротиву у злочинний спосіб (захист майна від спроби його знищити викликає мотив насильно подолати цей захист). [1, с. 314; 3, с. 200-201].

При цьому слід враховувати, що в багатьох випадках поведінка потерпілої особи (правомірна, аморальна, провокуюча, необережна) ніяк не впливає на дії злочинця, не перешкоджає і не сприяє їм.

Із багатьох форм віктимної поведінки криміногенну роль частіше відіграє провокація злочину. За даними досліджень до 35 % вбивств і 20 % тілесних ушкоджень було спричинено провокуючими діями потерпілого. Наступною за поширеністю криміногенною формою дій потерпілого є його необережність, зокрема постановка себе в ситуацію, яка є сприятливою для злочинця[1, с. 315].

За соціальною, моральною і правовою характеристикою поведінка потерпі-

лих може бути поділена на: 1) побутову, наприклад виконання потерпілим свого службового чи громадського обов'язку, дії з охорони громадського порядку; 2) нейтральну, що не заслуговує ні позитивної, ні негативної оцінки; 3) аморальну, що порушує правопорядок, хоча й незлочинна; 4) злочинну. У першому випадку кримінальна відповідаль-ність особи, яка і завдала потерпілому шкоди, як правило, посилюється; у трьох останніх, як правило, пом'якшується аж до повної відмови від визнання завдання шкоди «потерпілому» злочином. В останньому випадку постає питання про кримінальну відповідальність самого «потерпілого» [5, с. 54].

За результатами дослідження В. Є. Христенко виділив форми поведінки потерпілих у момент вчинення злочину, враховуючи наявність або відсутність опору з боку жертви.

1. Повна відсутність оборони (має місце у 3% випадках): у жертви виникає загальмованість психомоторних реакцій, що призводить до відсутності будь-якої протидії злочинцю. Така форма оборони характерна і для тих, хто навмисно провокує злочин проти себе для одержання будь-якої користі.

2. Пасивна оборона (34%): у початковий період нападу жертва вчиняє незначний нетривалий опір. Якщо агресія зі сторони злочинця продовжується, то жертва припиняє будь-які оборонні дії.

3. Оптимально-активна оборона (49%): для захисту жертва використовує різні форми впливу на злочинця — вербальні, невербальні тощо. У деяких випадках таких дій достатньо для припинення насильства. Жертва здійснює оборонні дії тільки до тих пір, поки є вірогідність нападу або поки в неї є сили. Після чого будь-які дії з боку жертви припиняються.

4. Агресивна оборона (12%): при самозахисті жертва поводить себе агресивно протягом всього часу вчинення злочину. У деяких випадках можуть настати не бажані для жертви наслідки у вигляді притягнення її до кримінальної відповідальності.

5. Аутоагресивна оборона (2%): жертва спрямовує свою агресію проти себе. У процесі нападу у жертви виникає тяжкий психічний стан, який може призвести до її суїцидальної поведінки [6, С. 12-13].

В процесі дослідження внеску жертви у вчинення злочину за допомогою аналізу взаємозв'язків і взаємозалежностей між злочинцем, жертвою і ситуацією вчинення злочину, багатьма віктимологами виділилося поняття «вина жертви». Досліджуючи її віктимологічний аспект, В. О. Туляков визначив три форми прояву вини потерпілого, що суттєво деталізує розуміння зазначеного поняття і ролі вини жертви в механізмі злочину.

Так, в першій формі має місце комплекс соціально-психологічних субстанціональних і функціональних змін, що сприяють перетворенню особи в жертву злочину (емоції, мотиви, психічне ставлення до вчиненого діяння і його наслідків).

Друга форма передбачає оціночну сторону віктимної активності з точки зору її відповідності пануючим в суспільстві соціальним нормам та цінностям і самосвідомості індивіда. Винуватість жертви визначається в залежності від ідентифікації особи в якості жертви злочину як з боку суспільства, так і з боку самої жертви.

Третя форма прояву вини потерпілого найтісніше пов'язана з процесом віктимізації і повністю відповідає традиційному віктимологічному уявленню про роль потерпілого в механізмі злочинного посягання. Мова йде про негативну поведінку потерпілого, яка сприяє вчиненню злочину. Зазначена форма «вини жертви» характеризує вчинки і поведінку потерпілого, причинно пов'язані з вчиненням щодо нього злочину, які об'єктивно заподіяли шкоду суспільству при наявності в них елементів, що сприяли зародженню злочинного наміру в іншої особи або його реалізації [7, с 126-128].

При цьому, однозначно не можна сказати, які дії потерпілого здатні спровокувати вчинення злочину. Для одних злочинців активні дії потерпілого сприяють виникненню страху, що може спричинити відмову від злочинного задуму. Ті ж самі дії можуть привести іншого злочинця у стан афекту, який викликає сильні психомоторні реакції, небажані навіть для суб'єк

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується роль та місце потерпілого в механізмі злочинної поведінки. Зазначається, що поведінка жертви може стати однією із причин або умовою вчинення злочину. Визначені форми поведінки потерпілого та наведені приклади судової практики.

SUMMARY

The article examines the role and place of the victim in the mechanism of criminal behavior. It is noted that the victim's behavior may be one of the reasons or the condition of the crime. Defined behaviors of the victim, and examples of judicial practice.

та, оскільки згодом він може глибоко покаятися у вчиненому. За даними окремих досліджень, злочинці саме даного типу у більшості випадків (до 87%) звинувачують у скоєному потерпілу сторону.

І навпаки, бездіяльність потерпілого в одних випадках сприяє вчиненню відносно них злочинів, а інших – запобігає цьому. Потерпілому необхідно враховувати всі обставини конкретної ситуації та на рівні інтуїції обирати оптимальний план дій [8, с. 18].

Всі обставини віктимного характеру мають значення для організації віктимологічної профілактики. Особа і поведінка потерпілого від злочину, мають не тільки кримінологічне значення, а й кримінально-правове, адже враховуються при розв'язанні питань кваліфікації злочинів і призначення покарання винному.

Література:

1. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.:Видавничий Дім «Ін Юре», 2007.

2. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: спб. Питер, 2002, – 304 с.

3. Криминология: учебник/ под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. 3-е изд., перераб. и доп. _ М.: Юристъ, 2007. – 734 с.

4. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс] Режим доступу:http://www.reyestr.court.gov.ua/Page/3.

5. Кримінологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моісеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Джужі.- К.: Атіка, 2006.- 352 с.

6. Христенко В. Е. Моделирование психологических детерминант поведения жертв сексуальных преступлений: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 1997. — 20 с.

7. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми). — Одеса: Юрид. літ., 2000, — 336 с.

8. Литвинов О.М. Вїіктимізаіція: фактори, аналіз, заходи протидії. Навчальний посібник. – Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 72 с.

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ МВС УКРАЇНИ У ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

ПОПОВИЧ Микола Іванович - здобувач кафедри кримінального права і процесу Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

УДК [343.123.12..343.575] (043.3)

Осуществлен анализ источников оперативной информации, которые используются справочными подразделениями в выявлении и прекращении преступлений в сфере обращения наркотических средств. Исследованы отдельные аспекты использования подразделениями БНОН компьютерных баз данных, которые созданы в системе ОВС. Отмечается, что формирование и развитие автоматизированных банков оперативно-розыскной и другой информации, необходимой для борьбы с незаконным обращением наркотических средств, анализа накапливаемых сведений подразделениями БНОН и обмену ими с другими подразделениями криминальной милиции, в современных условиях является приоритетным направлением, ключевым звеном в системе оперативно-розыскных мероприятий, осуществляемых в направлении борьбы с наркопреступностью.

Применение информационно-аналитического метода приводит к выявлению характерных, комплексных проблем оперативно-розыскной деятельности как теоретического, так и прикладного характера, непосредственно касается решения стратегических, оперативно-тактических и повседневных заданий оперативно-розыскной работы, а также определение наиболее оптимальных путей решения конкретных оперативно-розыскных ситуаций - прогнозирование возможных вариантов их развития.

Ключові слова: джерела інформації, оперативна інформація, інформаційне забезпечення, аналітичне забезпечення, комп'ютерні бази даних.

Постановка проблеми

В умовах високого динамізму політичних, соціальних і економічних процесів, ускладнення управління соціальними системами, ефективність організації оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів значною мірою визначається глибиною і всебічністю аналізу отриманої інформації та виробленням на її основі відповідних управлінських рішень. У зв'язку з цим результативність діяльності вказаних підрозділів залежить не тільки від особистих ділових якостей і оперативно-технічної оснащеності співробітників, але і від ефективності системи інформаційно-аналітичного забезпечення. Крім того, цей факт стає особливо значущим у зв'язку із наявністю ознак організованої злочинності.

Стан дослідження

Окремі аспекти інформаційного забезпечення ОРД розглядалися в роботах О.М. Бандурки, М.С. Вертузаєва, В.П. Євтушка, Ю.Ф. Жарікова, В.Ю. Журавльова, В.П. Захарова, І.П. Козаченка, В.П. Кувалдіна, В.І. Лебеденка, Ю.Ю. Орлова, С.С. Сочинського, І.Н. Паріна, В.Л. Регульського, І.Р. Шинкаренка та ін. Зазначені вчені особливу увагу акцентували на тому, що підвищення ефективності роботи правоохоронних органів на сучасному етапі неможливе без удосконалення інформаційного забезпечення ОРД.

Мета статті є розгляд основних джерела інформаційного забезпечення ОРД підрозділів ОВС України у протидії злочинам у сфері обігу наркотиків.

Виклад основних положень

Теоретичні основи інформаційного забезпечення оперативних підрозділів були розроблені В.Г. Афанасьєвим, С.С. Овчинським, Г.К. Синіловим, В.Г. Самойловим, І.П. Козаченком, А.О. Михайличенком та ін.

Наукова організація управління у сфері боротьби зі злочинністю органічно пов'язана з інформацією, проходженням інформаційних процесів. Принципова схема цих процесів загалом описана в працях В.Г. Афанасьєва [1, с. 64].

І.П. Козаченко розкриває три основні методи інформаційного забезпечення ОРД: 1) інформаційно-аналітичний метод оцінки оперативної обстановки; 2) інформаційно-аналітичний метод отримання, обробки відомостей про особу, події та факти, що становлять оперативний інтерес; 3) метод пошуку та використання відомостей, що знаходяться в інформаційно-пошукових системах [2, с. 26].

А.П. Полєжаєв, М.Ф. Савелій та М.Я. Швець вважають, що системою інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ є комплекс взаємопов'язаних методів, заходів і засобів (науково-методичних, соціально-політичних, техніко-економічних й організаційно-правових), що реалізують створення й функціонування технології процесів збирання, переробки, зберігання, використання інформації з метою здійснення ефективної діяльності органів внутрішніх справ у сфері боротьби зі злочинністю [3, с. 13]. Таку думку підтримують А.А. Вілкова [4, с. 155], В.Л. Регульський і В.П. Євтушок [5, с. 13],В.О. Сілюков та Ю.М. Шилан [6, с. 4].

Ми погоджуємося з науковцями стосовно того, що інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності підрозділів МВС у боротьбі з незаконним обігом наркотиків та психотропних речовин є циклічним процесом пошуку, збирання, опрацювання, переосмислення, зберігання, видачі інформації та її використання для прийняття оперативно-тактичних та інших управлінських рішень.

О.М. Бандурка зазначає, що інформаційне забезпечення є серцевиною оперативно-розшукової діяльності [7, с. 282], водночас ця діяльність має охоплюватися й аналітичним забезпеченням.

Я.Ю. Кондратьєв та В.Г. Хахановський зазначали, що під інформаційно-аналітичним забезпеченням діяльності оперативних підрозділів міліції слід розуміти консолідацію масивів інформації у вигляді баз і банків даних, упорядкування, систематизацію, а також перетворення оперативної інформації з отриманням нових знань для прийняття управлінських рішень [8, с. 53] таку позицію підтримують і інші вчені [9, с. 162; 10, с. 192].

Основними завданнями функціонування системи інформаційно-аналітичного забезпечення у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів є:

– використання можливостей оперативного отримання у повному, автоматизованому та зручному для користування вигляді інформації співробітниками МВС України, для боротьби з наркозлочинами;

– збір, обробка та узагальнення оперативної, оперативно-розшукової, оперативно-довідкової, аналітичної, статистичної і контрольної інформації для оцінки ситуацій та прийняття обґрунтованих оптимальних рішень на всіх рівнях діяльності МВС;

– забезпечення динамічної та ефективної інформаційної взаємодії усіх структурних служб МВС, інших правоохоронних органів та державних установ;

– забезпечення захисту інформації.

На наш погляд, до компонентів інформаційної системи входять такі підсистеми:

а) інформація, необхідна для виконання однієї або декількох функцій управління;

б) персонал, що забезпечує функціонування інформаційної системи;

в) організаційно-технічні засоби;

г) методи і процедури збору, передачі, зберігання і перетворення інформації;

ґ) комунікації, тобто напрями і процес обміну інформацією.

Проте проведене нами опитування оперативних працівників показало, що якість, об'єм і своєчасність оперативної інформації, що надходить, задовольняє їх лише на 59%.

Така ситуація обумовлена насамперед недоліками існуючого інформаційно-аналітичного забезпечення управління і її організації.

Найважливіша особливість процесу управління полягає в його інформаційній природі. Можна сказати, що управління починається і закінчується роботою з інформацією. Багато працівників різних сфер управління до 75% робочого часу витрачають на пошук, збір, обробку, передачу інформації. Організаційно-практична діяльність керівника МВС, ГУВС, УВС України, а також їх підрозділів щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів значною мірою є інформаційною, оскільки включає отримання повідомлень, необхідних для прийняття рішень, каналами зворотного зв'язку, відомостей про процеси і реалізацію раніше ухвалених рішень. Невипадково фахівці в області теорії управління вважають, що управління у відомому сенсі можна визначити як процес сприйняття, перетворення, накопичення, передачі та використання інформації.

Актуальність проблеми інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності МВС, ГУВС, УВС України, спрямованої на боротьбу зі злочинами у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, зокрема здійснюваних організованими злочинними структурами наркоділків із розширеними міжнародними і міжрегіональними кримінальними зв'язками, характеризуються такими чинниками:

а) комплексним характером процесу боротьби з такими злочинами, в якому беруть участь різні служби органів внутрішніх справ, інші правоохоронні органи, а також державні і суспільні організації (80% респондентів);

б) широкими просторовими масштабами діяльності злочинних структур наркоділків (70% респондентів), мобільністю, технічною оснащеністю;

в) необхідністю здійснення оперативно-розшукових заходів щодо боротьби зі злочинними структурами на території різних районів, регіонів, держав (62% респондентів),;

г) жорсткими тимчасовими рамками здійснення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, особливо на первинному етапі (55 % респондентів),;

ґ) особливостями оперативно-розшукової характеристики таких злочинів і злочинних структур, що їх здійснюють (35 % респондентів),;

д) сучасним станом злочинності у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і організації оперативно-розшукової діяльності підрозділами МВС України щодо боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів (77 % респондентів).

Як зазначає професор В.Л. Ортинський, відстеження подібних явищ, їх аналіз і осмислення дає можливість не тільки збільшити ефект боротьби з правопорушниками, але й визначити нові пріоритетні стратегічні і тактичні протиборства зі злочинністю в цілому [11, с. 45].

Загальновідомо, що розвиток людської діяльності не мислимий без обміну інформацією, її накопичення, систематизації, аналізу і оцінки. Специфіка (вигляд) соціальної інформації залежить найперше від того, яка сфера людської діяльності розглядається.

Єдиного визначення поняття «інформація» в сучасній науці не існує. Тому різні фахівці трактують його по-різному.

Термін «інформація» (від лат. informatio – пояснення, переказ) виник у соціальному середовищі і первинно означав відомості, які передавалися одними людьми іншим усно, письмово або іншим способом.

Тлумачний словник української мови вказує, що інформація – це відомості про які-небудь події, чиюсь діяльність та ін. [12, с. 239].

У науковій літературі існує безліч визначень інформації, але всі вони, в основному, ототожнюють інформацію з відображенням.

Поняття інформації тісно пов'язується з управлінням і визначається як частина знань, яка використовується для орієнтування, активної дії, управління.

Залежно від конкретних галузей науки (технічних, юридичних і ін.), існують особливі вимоги до інформації. Тому існують поняття правової, судової, доказової, криміналістичної, оперативно-розшукової інформації.

Д.В. Гребельський розглядав оперативно-розшукову інформацію як «сукупність

первинних і вивідних даних про осіб, причетних до підготовки і вчинення злочинів, факти злочинних проявів, стан оперативно-розшукових сил і засобів, а також умов, у яких протікає діяльність органів міліції у боротьбі зі злочинністю» [13, с. 313].

Найповніше наукове визначення оперативно-розшукової інформації подав С.С. Овчинський. Він вважає, що оперативно-розшукова інформація містить знання про явища, які свідчать про злочинну діяльність конкретних осіб і розкривають не тільки механізм злочинів, а й механізм виникнення інформації про них [14, с. 17–18].

Однією з умов підвищення рівня організації ОРД підрозділами МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних є сучасне і повне інформаційне забезпечення їх діяльності з використанням відомостей як негласного, так і гласного характеру, з метою виявлення всіх обставин вчинення злочинів у цій сфері.

На наш погляд, отримання оперативно-розшукової інформації можна класифікувати на чотири групи.

Першу групу утворюють відомості, що отримуються від: осіб, які конфіденційно залучаються до виконання завдань ОРД (на контрактній і безконтрактній основах); громадян у ході оперативного контакту; громадян у формі усних і письмових заяв (повідомлень).

До другої групи входять відомості, що мають офіційний явний характер, надходять від представників: підприємств, організацій, установ різних форм власності; громадських організацій; засобів масової інформації (телебачення, радіо, газет і журналів), страхових компаній; від оперативних працівників підрозділів і служб МВС України; від оперативних працівників інших органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; від співробітників неоперативних підрозділів МВС України; від співробітників неоперативних підрозділів правоохоронних органів України; від співробітників зарубіжних правоохоронних органів і організацій; іноземних громадян.

Третю групу становлять відомості, що отримуються співробітниками органів внутрішніх справ з інформаційних систем: інформаційно-довідкових систем МВС України; інформаційно-довідкових систем інших правоохоронних органів України; інформаційних систем і обліків організацій, що не входять у правоохоронну структуру України; інформаційно-довідкових систем міжнародних і зарубіжних правоохоронних організацій і органів.

До четвертої групи належать відомості, що отримуються оперативними підрозділами МВС України під час проведення оперативно-розшукових заходів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів.

Перелічені вище джерела отримання оперативно-розшукової інформації в ході проведення ОРЗ всі без винятку використовуються у боротьбі зі злочинами, що здійснюються у сфері незаконного обігу наркотичних засобів злочинними структурами.

Але найчастіше джерелами отримання такої інформації є: опитування (27%); використання оперативних обліків (11%); оперативна закупівля (87%), візуальне спостереження (57%); зняття інформації з каналів зв'язку (45%); оперативна розробка (97%).

Оперативно-розшукова інформація в контексті діяльності підрозділів МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів має дещо інший сенс, ніж у боротьбі зі службовими та господарськими злочинами.

Отже, на наш погляд, оперативно-розшукову інформацію, використовувану підрозділами МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, слід розуміти в ширшому сенсі, ніж це традиційно прийнято, і класифікувати залежно від призначення, підрозділяючи її на:

а) оперативно-розшукову інформацію та інші відомості, використовувані під час виявлення ознак існування і діяльності організованої групи наркоділків;

б) оперативно-розшукову інформацію, використовувану для визначення фігурантів оперативної розробки, способів вчинення злочинів, їх маскування та інших обставин, необхідних для обрання тактики ведення оперативної розробки, осіб або груп, що становлять оперативний інтерес;

в) відомості, необхідні для здійснення документування епізодів виготовлення, при-

дбання, збуту наркотиків, виявлення організаторів і співучасників, а також їх зв'язків;

г) оперативно-розшукову інформацію, використовувану для успішної реалізації даних оперативної розробки і подальшого оперативного супроводу розслідування кримінальної справи;

ґ) оперативні відомості, використовувані для відокремлення злочинної групи, що займається незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин;

д) оперативно-розшукову та іншу інформацію, використовувану для оцінки впливу діяльності організованої групи наркоділків, що розробляється, на оперативну обстановку на обслуговуваній території.

Правильна організація інформаційно-аналітичного забезпечення управління діяльністю ОВС, що включає систематичне накопичення достовірної інформації, всесторонньо характеризує оперативну обстановку, її своєчасний і якісний аналіз і прогноз.

Ухвалення на цій основі управлінських рішень є однією з головних умов наукового управління правоохоронною діяльністю органів внутрішніх справ.

Ця організація передбачає таку систему заходів:

– нормативно-правову регламентацію;

– формування цільових структур;

– підбір, розстановку, підготовку і перепідготовку особового складу, створення необхідних умов для його роботи;

– придбання, підтримка в робочому стані і оновлення необхідної техніки і програмного забезпечення;

– формування достовірної і достатньо повної інформаційної бази, забезпечення оптимального режиму її поповнення, зберігання, обробки і представлення первинної і переробленої інформації по запитах;

– забезпечення вибору і правильного застосування відповідних вирішуваним завданням методів аналізу і прогнозу змістовної оцінки й інтерпретації інформації;

– забезпечення належного оформлення і своєчасного представлення результатів аналізу (варіантів управлінських рішень, інформаційно-аналітичних і довідкових матеріалів, проблемних записок, пропозицій і уявлень, тез доповідей і виступів, інших інформаційно-аналітичних і оперативно-довідкових матеріалів);

– формування у керівників усіх рівнів навиків грамотного використання результатів інформаційно-аналітичної роботи, зокрема під час ухвалення рішень, підготовки всіх видів планів діяльності ОВС, міжвідомчих планів, звітних документів.

Основними інформаційними джерелами, що використовуються у процесі інформаційно-аналітичної діяльності, є:

а) банки даних оперативно-розшукових обліків, що формуються інформаційно-аналітичними підрозділами кримінальної міліції;

б) інформаційні масиви оперативно-довідкових, довідкових і статистичних обліків;

в) фонди експертно-криміналістичних обліків;

г) інформаційні банки даних галузевих служб МВС України (Департаменту карного розшуку, Департаменту Державтоінспекції, Департаменту державної служби боротьби з економічною злочинністю, Департаменту боротьби з незаконним обігом наркотиків, Головного управління боротьби з організованою злочинністю, Департаменту інформаційно-аналітичного забезпечення).

Для досягнення оптимального варіанту інформаційного забезпечення своєї діяльності співробітники підрозділів у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів МВС, ГУВС, УВС України повинні забезпечити накопичення інформації з використанням такої системи обліків:

а) єдина спеціалізована територіально-розподільна автоматизована система «Наркобізнес», яка діє на всіх рівнях у центральному апараті України

Міжвідомчий банк даних «Наркобізнес» використовується для обробки, накопичення та аналізу інформації про осіб та злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів.

Інформація МБД «Наркобізнес» використовується для вирішення питань розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з наркоманією та наркобізнесом [7, с. 304];

б) криміналістичні обліки підроблених медичних рецептів на отримання наркотичних і сильнодіючих лікарських засобів і взірців почерку осіб, що займаються їх підробкою. Ведення цих обліків здійснюється криміналістичними підрозділами МВС, ГУВС, УВС України;

в) фотоальбоми осіб, що займаються підробкою рецептів, інших осіб, що здійснюють правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин, які ведуться в спеціалізованих підрозділах МВС, ГУВС, УВС України.

Для інформаційного забезпечення ОРД підрозділів по боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів МВС, ГУВС, УВС України також використовуються:

а) оперативно-довідкові обліки:

– щодо осіб, які стосуються кримінальних фактів у минулому (поіменний облік засуджених, дактилоскопічний облік засуджених, облік іноземних громадян, що вчинили правопорушення чи злочин), щодо злочинів і правопорушень;

– розшукові обліки [15, с. 208–213]:

– відомості про осіб, оголошених у державний розшук;

в) криміналістичний облік осіб із позицій їх фізіологічних, соціально-психологічних і кримінальних портретів [16, с. 212]:

– облік злочинів, обставини і способи здійснення яких вимагають накопичення і систематизації про них відомостей з метою їх подальшого використання в боротьбі з названими злочинами (кримінальні факти з «забарвленням» міжрегіональної і міжнародної злочинної діяльності, професіоналізм і організованість виконання злочину, серійність) [17, с. 229].

У боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів відповідними підрозділами використовуються експертно-криміналістичні колекції і картотеки, які містять великий обсяг відомостей інформаційного характеру. З них важливе значення мають фонотеки голосу і мови осіб, що становлять оперативний інтерес.

Крім того, в органах внутрішніх справ поширені журнальний, картотечний обліки, які ведуть на користь забезпечення діяльності конкретного МВС, ГУВС, УВС України різні підрозділи і служби.

Висновки

Інформаційне забезпечення в цій сфері є фундаментом для планування, прогнозування і здійснення оперативно-розшукової діяльності, ухвалення оптимальних управлінських рішень, контролю за їх виконанням. Автоматизовані інформаційні системи є найважливішим елементом організації оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів МВС України у боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів.

Література

1. Афанасьєв К.К. Організаційно-правові форми взаємодії міліції громадської безпеки з оперативними підрозділами ОВС України: навч. посібник / К.К. Афанасьєв, В.В. Гостєв. – Луганськ: ЛАВС, 2005. – 198 с.

2. Козаченко І.П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І.П. Козаченко, В.Л. Регульський. – Львів: ЛІВС, 1999. – 219 с.

3. Полежаев А.П. Технические средства и системы управления в ОВД: учебное пособие / А.П. Полежаев, М.Ф. Савслій, Н.Я. Швец. – Ч. 2. – М.: Акад. МВД СССР, 1986. – 124 с.

4. Вилков А.А. Роль оперативно-розыскной информации в информационном обеспечении деятельности ОВД / А.А. Вилков // Совершенствования правоохранительной деятельности ОВД в свете решений XXVII съезда КПСС. – М.: Правда, 1987. – С. 154–159.

5. Регульський В.Л. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ / В.Л. Регульський, В.П. Євтушок // Науковий вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 1997. – № 6. – С. 13–16.

6. Сілюков В.О. Питання удосконалення інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності на основі сучасних технологій / В.О. Сілюков, Ю.М. Шилан // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України; Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності. – Спеціальний випуск № 2. Частина 2. – Луганськ, 2005. – С. 3–8.

7. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник / О.М. Бандурка. – Харків: НАВС, 2002. – 334 с.

8. Кондратьєв Я.Ю. Нормативно-правова база інформаційно-аналітичного забезпечен-

АНОТАЦІЯ

Одним із напрямів підвищення ефективності припинення злочинів у сфері обігу наркотичних засобів є застосування в процесі оперативно-розшукової діяльності нових інформаційних технологій, які базуються на широкому впровадженні комп'ютерної підтримки рішень із пошуку та отриманні інформації в процесі оперативно-розшукової діяльності.

Здійснено аналіз джерел оперативної інформації, які використовуються оправними підрозділами у виявленні та припиненні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. Досліджено окремі аспекти використання підрозділами БНОН комп'ютерних баз даних які створені в системі ОВС.

SUMMARY

Organization of the informative providing of operative search activity of subdivisions of Ministry of internal affairs of Ukraine is in counteraction to the illegal appeal of narcotic facilities.

The analysis of operative information generators that is used by certificate subdivisions in an exposure and stopping of crimes in the field of appeal of narcotic facilities is carried out. The separate aspects of the use are investigational that is created subdivisions of fight against the illegal appeal of drugs of computer databases in the system Ministry of internal affairs.

It is marked that forming and development of the automated banks of operatively-search and other information necessary for a fight against the illegal appeal of narcotic facilities, analysis of the accumulated information subdivisions of БНОН and exchange by them with other subdivisions of criminal militia, in modern terms is priority direction, key link in the system of the operatively-search measures carried out in the direction of fight against narcocriminality.

Application of informative analytical method results in the exposure of characteristic, complex problems of operatively-search activity of both theoretical and applied character, directly touches the decision of strategic, operative search and everyday tasks of operatively-search work, and also determination of the most optimal ways of decision of concrete operatively-search situations is prognostication of possible variants of their development.

Keywords: information generators, operative information, informative providing, analytical providing, computer databases

ня діяльності оперативних підрозділів міліції / Я.Ю. Кондратьєв, В.Г. Хахановський // Науковий вісник НАВСУ. – 2003. – № 3. – Ч. 2. – С. 53–59.

9. Єчкенко В.М. Інформаційне забезпечення взаємодії карного розшуку та міліції громадської безпеки з метою розкриття злочинів / В.М. Єчкенко // Науковий вісник Луганської академії внутрішніх справ. Спеціальний випуск. – 2004. – С. 161–166.

10. Хахановський В.Г. Інформаційно-аналітичне забезпечення ОРД: основні поняття та нормативно-правова база / В.Г. Хахановський // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Львів. – 2002. – № 2 (1). – С. 191–195.

11. Ортинський В.Л. Структура та інфраструктура організованої економічної злочинності: оперативно-розшукова характеристика / В.Л. Ортинський // Одеський інститут внутрішніх справ. – 2004. – № 1. – С. 45–55.

12. Тлумачний словник української мови / укл. Т.В. Ковальова, Л.П. Коврига. – Харків: Синтекс, 2007. – 672 с.

13. Гребельский Д.В. Теоретические проблемы ОРД органов милиции / Д.В. Гребельский. – М.: ВШМ МВД СССР, 1968. – 380 с.

14. Оперативно-розыскная информация / под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА, 2000. – 367 с .

15. Свириденко С.В. Проблемні питання наповнення та використання оперативних обліків органів внутрішніх справ / С.В. Свириденко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – Спеціальний випуск № 1 (45). – С. 208–213.

16. Рибалко Я.В. Експертні обліки, як галузь криміналістичної техніки: етапи розвитку, завдання і зміст. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. Збірник наукових статей / Я.В. Рибалко // Донецький інститут внутрішніх справ при Луганському державному університеті. – Донецьк, 2001. – № 1. – С. 212–218.

17. Фатьянова В.О. Криміналістичні обліки / В.О. Фатьянова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – Х., 2005. – Вип. 31. – С. 229–234.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД

АНТІПОВА Олена Ігорівна - ад'юнкт кафедри кримінального процесу Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 343.985.2

Статья посвящена особенностям проведения допроса при расследовании дорожно-транспортных происшествий. На основании анализа следственной и судебной практики раскрыты особенности допроса водителей, причастных к совершению дорожно-транспортных происшествий, потерпевших и свидетелей. Предложен ряд практических рекомендаций по оптимизации процесса проведения допроса для достижения наибольшей эффективности.

Ключові слова: допит, тактика, свідок, потерпілий, водій, дорожньо-транспортна пригода.

Актуальність дослідження

Низькі показники рівня розкриття та розслідування дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) зумовлюють необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності в діяльності правоохоронних органів. Проблема підвищення ефективності досудового слідства – це, перш за все, проблема забезпечення ефективності проведення слідчих (розшукових) дій, як процесуального засобу збору, оцінки та використання доказів.

Найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться на початковому етапі розслідування ДТП є допит, під час якого слідчий не тільки отримує дані про подію кримінального правопорушення та пов'язані з ним обставини, але й використовує результати допиту для встановлення фактів, раніше йому невідомих, перевіряє та оцінює їх, висуває нові версії [1, с. 5][1].

Результати допиту учасників ДТП дадуть можливість якісно провести слідчий експеримент за фактом ДТП та швидко призначити та провести спеціальні автотехнічні дослідження. Після здійснення останніх органи досудового розслідування можуть на законних підставах повідомляти про підозру та складати обвинувачення, яке направляється до суду через прокурора. Тому, безсумнівно, вкрай актуальним є дослідження питань, що стосуються особливостей проведення допиту при розслідуванні ДТП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Вагомий внесок у розробку наукових положень стосовно процесуального порядку, тактичних, психологічних, етичних особливостей підготовки, проведення допиту та оцінки його результатів зробили такі вчені, як А. Г. Алєксєєв, Р. Ю. Ачмиз, Ю. П. Аленін, О. Я. Баєв, В. П. Бахін, О. О. Бібіков, М. Г. Богатирьов, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, Б. В. Давидов, Є. П. Іщенко, Н. С. Карпов, О. Д. Кім, В. О. Коновалова, В. В. Лисенко, М. І. Порубов, М. В. Салтевський, Е. Т. Сідоров, С. М. Стахівський, В. В. Тіщенко, М. В. Чих,В. Ю. Шепітько та ін. Деякі про-

[1] Під час аналізу і використання літератури нами використовується термінологія чинного кримінального процесуального законодавства.

блеми тактики проведення допиту при розслідуванні ДТП у своїх працях досліджували В. І. Дячук, П. П. Луцюк,П. С. Луцюк, О. Д. Коленко, С. Е. Петров, О. С. Ховпун, М. Н. Климчук та ін. Однак, незважаючи на вагомий внесок науковців, питання проведення допитів учасників ДТП усе ж висвітлено досить поверхово, порівняно з потребами практики, тому дана проблема не може вважатися достатньо дослідженою.

З огляду на викладене, **метою статті** є дослідження особливостей проведення допиту при розслідуванні ДТП. Задля досягнення зазначеної мети необхідно виконати такі **завдання**: 1) дослідження особливостей проведення допиту водіїв, потерпілих та свідків при розслідуванні ДТП; 2) формування на цій основі рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня розкриття та розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проведене нами дослідження показує, що під час розслідування кримінальних проваджень за фактами ДТП найчастіше допитуються: водій транспортного засобу, причетний до скоєння ДТП; потерпілий; свідки. Розглянемо більш детально деякі особливості проведення допиту зазначених осіб.

Важливим джерелом інформації щодо обставин ДТП на початковому етапі розслідування є показання водія транспортного засобу, причетного до скоєння ДТП,який нерідко володіє значним обсягом інформації, що дозволяє дослідити механізм цього кримінального правопорушення в повному обсязі.

Аналіз юридичної літератури, узагальнення матеріалів слідчої та судової практики, проведене анкетування працівників правоохоронних органів дозволяють виокремити низку особливостей, які слід враховувати під час проведення допиту зазначеної категорії осіб:

– оскільки водій транспортного засобу, причетного до скоєння ДТП, може виявитися невинуватим у вчиненні цього кримінального правопорушення, його первинний допит необхідно проводити за правилами допиту свідка, не обмежуючи його право на захист, тобто з можливістю надання захисника з моменту першого допиту. Така досить спірна з позиції кримінальної процесуальної теорії рекомендація має неабияке тактичне значення, зокрема: по-перше, це сприятиме об'єктивному висвітленню водієм обставин скоєння ДТП, оскільки він не буде обтяжений «тягарем відповідальності», викликаним підозрою в його винності; по-друге, дозволить встановити психологічний контакт з допитуваним і знизити напруженість обстановки при проведенні допиту; по-третє, попередження водія за давання завідомо неправдивих показань спонукатиме його до надання повних і достовірних свідчень про обставини події;

– тактика допиту водія залежить від виду ДТП, від конфліктної або безконфліктної ситуації, яка складається перед допитом, від місця проведення допиту та фізичного стану водія (кабінет слідчого або місце події, лікувальний заклад, реактивний стан допитуваного тощо);

– доцільно допитувати водіїв за такими групами запитань про: особливості транспортного засобу; дорожню обстановку; аварійну ситуацію скоєння події; дії після скоєння події [2, с. 13];

– зазвичай показання водіїв містять багато недомовленості, неточностей і навіть вимислу, оскільки вони є зацікавленими у розслідуванні кримінального провадження, а тому найчастіше дають показання у найбільш вигідному для себе ракурсі з метою уникнення чи пом'якшення відповідальності (занижують обрану швидкість руху, викривляють поведінку потерпілого тощо). Це вказує на необхідність більш ретельної перевірки та оцінки їх показань відносно: швидкості руху транспортного засобу; довжини та напрямку шляху, який проїхав транспортний засіб; відстані, на котрій з'явилася перешкода на проїжджій частині; повноти виконання учасниками дорожнього ружу застережних заходів;

– вивчаючи особу водія, причетного до скоєння ДТП, слід враховувати, що в

переважній більшості випадків ці злочини скоєно з необережності, тому у водіїв відсутня стійка антисоціальна спрямованість особистості, притаманна «професійним» злочинцям. Це призводить до того, що значна частина водіїв, які причетні до скоєння ДТП, після первинного допиту надає об'єктивні свідчення щодо механізму ДТП, не відмовляється від них у процесі досудового слідства, допомагає встановити реальну картину події;

– під час допиту водія тактично правильним є використання схеми місця ДТП, яка дозволяє йому під час надання показань краще орієнтуватися у поставлених запитаннях. На схемі водієві пропонується вказати місце розташування свого транспортного засобу в різних фазах розвитку події, положення інших транспортних засобів, потерпілого тощо. Цим способом здійснюється безпосередня перевірка достовірності показань допитуваного, оскільки можна відразу зіставляти одержувані показання зі схемою реальної обстановки місця події;

– при виникненні необхідності проведення додаткового чи повторного допиту водія доцільне його проведення на місці події;

– з метою подолання протидії розслідуванню слід активно використовувати технічні засоби – аудіо- та відеозапис, які дозволяють фіксувати невербальні прояви та зміни стану допитуваних, а також сприяють наданню ними правдивих показань, викликають небажання змінювати або відмовлятися від них у подальшому.

Допит потерпілого у провадження по ДТП найчастіше здійснюється після його доставляння у медичний заклад та проводиться з дозволу і в присутності лікаря.

Під час допиту зазначеної категорії осіб слід враховувати такі особливості:

– допит потерпілих треба проводити з урахуванням їх фізичного або психічного стану, за можливості невідкладно, оскільки окремі деталі події можуть зникнути з пам'яті або трансформуватися від впливу на них зацікавлених осіб (водія, його родичів та ін.)[3, с. 648];

– у випадку отримання потерпілим черепно-мозкової травми часто розвивається ретроградна амнезія, внаслідок якої потерпілий не в змозі пригадати і викласти суттєві деталі події [4, с. 104]. Такий стан потерпілого може продовжуватися тривалий період часу;

– під час отримання та перевірки свідчень слід пам'ятати, що потерпілий також є зацікавленою особою, а тому в більшості випадків він схильний стверджувати, що винним у ДТП є водій транспортного засобу, нерідко навмисно спотворює деякі дані про подію (наприклад, для зняття з себе відповідальності за подію). Вони часто завищують швидкість транспортного засобу, заявляють, що водій був у стані алкогольного сп'яніння або що транспортний засіб рухався на червоний сигнал світлофора тощо. Нерідкими є випадки, коли потерпілий сумлінно помиляється і дає свідчення, що не відповідні дійсності. У даному випадку слідчому треба максимально деталізувати показання потерпілого та провести спільний розрахунок часу розвитку ДТП. Цей тактичний прийом дозволяє допитуваному з критичної позиції сприйняти свої свідчення і переконатися, наприклад, у тому, що водій не мав технічної можливості уникнути наїзду[5, с. 101];

– з метою активізації забутого у пам'яті потерпілого слід використовувати такі тактичні прийоми: постановка серії запитань, які активізують асоціативні зв'язки; використання в ході допиту матеріалів кримінального провадження (протоколу огляду місця події, схеми до нього, фотознімків); демонстрація під час допиту відеозапису, отриманого під час огляду місця події; пред'явлення різних предметів;

– предмет допиту потерпілого формується в залежності від слідчої ситуації, яка складається на момент проведення допиту: потерпілий – водій одного з автомобілів, причетних до ДТП; потерпілий – пішохід; потерпілий – пасажир автомобіля, залученого до ДТП.

Допит свідків.При розслідуванні ДТП виникає необхідність допитувати в якості свідків різних осіб. Ми поділяємо позицію П. М. Зуєва, який класифікує свідків під час розслідування ДТП на три групи, оскільки така класифікація полегшує обрання слід-

чим тактичних прийомів при спілкуванні з допитуваними в умовах дефіциту часу.

Свідки першої групи зберігають «нейтральне»ставлення і до водія, і до потерпілого. В основі такої позиції лежить упевненість в тому, що компетентні посадові особи самі правильно оцінять ситуацію й приймуть справедливе рішення. Такі свідки охоче дають показання і відповідають на уточнюючі запитання.

Свідки другої групи перебільшують роль і значення дій водія із запобігання шкідливих наслідків, вважаючи виникнення ДТП результатом протиправних дій потерпілого, підкреслюючи своєчасність прийнятих водієм заходів, вони часто зазначають про такі деталі ДТП, про які не могли знати. Нерідко джерелом їх обізнаності є розповідь водія про обставини того, що сталося.

Свідки третьої групи пов'язують причину ДТП тільки з діями водія. вони зайво докладно пояснюють обережність і обачність потерпілого, драматизуючи деякі обставини. Такі ситуації особливо характерні при наїзді на пішоходів[6, с. 32-33].

З урахуванням наведеної інформації особливостями допиту свідків під час розслідування ДТП є такі:

– візуальна інформація механізму ДТП, яка сприймається допитуваним, нерідко спотворюється через об'єктивні та суб'єктивні причини;

– з числа свідків важливо виділити свідків-очевидців, які безпосередньо спостерігали за розвитком подій, таких свідків-очевидців з більшою вірогідністю можна виявити в зоні події. Під час їх допиту слід враховувати швидкоплинність події, несподіваність і короткочасність сприйняття цієї події, що тягне за собою неповне усвідомлення її деталей, а тому свідок-очевидець рідко може відтворити всю картину пригоди, частіше він може відтворити лише окремі моменти. Важливо виявити всіх свідків-очевидців, оскільки сукупність їх показань дозволить найбільш повно відтворити всю картину розвитку події та ролі її учасників;

– з метою уточнення місця знаходження свідка на вулиці, доцільно запропонувати йому намалювати схему події і вказати на ній, де він перебував у момент події і в який бік дивився [7, с. 18]. Це дозволить слідчому перевірити і оцінити правильність його показань;

– якщо ж водій на транспортному засобі з місця події зник, то, допитуючи свідків-очевидців, потрібно встановити прикмети даного транспортного засобу (тип, модель, колір, номерний знак і т. д.) і прикмети осіб, які їхали в цьому транспортному засобі;

– у випадку значного розриву у часі між сприйняттям свідком події ДТП та його допитом видається доцільним проводити такий допит на місці скоєння ДТП. Окрім того, допит на місці ДТП доцільно також проводити при значних розходженнях між показаннями водія та свідків-очевидців [8, с. 21].

Висновки

Підводячи підсумок, можемо зазначити, що при проведенні допиту у провадженнях даної категорії слід враховувати специфіку механізму ДТП. Ефективність проведення допиту потребує від слідчого високої професійної підготовки. Вважаємо, що запропоновані нами рекомендації сприятимуть оптимізації слідчої діяльності, конкретизації процесу розслідування, а також активізації наукового пошуку з даного, безумовно актуального напряму дослідження.

Проведеним дослідженням вказана тематика не вичерпується. У ході подальших наукових розвідок доцільно визначити наступні напрями наукового пошуку: 1) дослідження особливостей проведення огляду місця ДТП; 2) дослідження винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, що пов'язане з ДТП; 3) аналіз проблемних питань щодо участі захисника під час розслідування ДТП.

Література

1. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1999. – 157 с.

2. Бибиков А. А. Противодействие расследованию преступлений, связанных с нарушением правил дорожного движения

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена особливостям проведення допиту при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. На підставі аналізу слідчої та судової практики розкрито особливості допиту водіїв, причетних до вчинення дорожньо-транспортних пригод, потерпілих та свідків. Запропоновано низку практичних рекомендацій з оптимізації процесу проведення допиту для досягнення найбільшої ефективності.

SUMMARY

The article is devoted to the peculiarities of the interview in the investigation of traffic accidents. Based on analysis of the investigative and judicial practices disclosed particularly questioning the drivers involved in the commission of accidents, victims and witnesses.A number of practical recommendations to optimize the process of interrogation in order to achieve maximum efficiency.

и эксплуатации транспортных средств, и криминалистические методы его преодоления: автореф. дисс. … канд. юрид. наук: специальность 12.00.09 / А. А. Бибиков – Ростов-на-Дону,2005. – 25 с.

3. Яблоков Н. П. Криминалистика / Н. П. Яблоков. – М., 1995. – 718 с.

4. Алексеев Н. С.Автотранспортные происшествия и их расследование / Н. С. Алексеев, И. Х. Максутов. – М., 1962. – 240 с.

5. Зотов Б. Л. Расследование и предупреждение автотранспортных происшествий / Б. Л. Зотов. – М.: Юрид. лит., 1972. – 190 с.

6. Зуев П. М. Методика расследования дорожно-транспортных происшествий: учеб.пособие / П. М. Зуев. – М., 1990. – 56 с.

7. Жарский В. Е. Расследование дорожно-транспортных происшествий / В. Е. Жарский. – М.: Высшая школа МООП СССР, НИО и РИО, 1968. – 39 с.

8. Боровский Б. Е. Особенности расследования наездов транспортных средств на людей / Б. Е. Боровский. – Ленинград, 1980. – 85 с.

МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У КОНТЕКСТІ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

ПАРШАК Сергій Анатолійович - ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.121(477)

В статье раскрывается сущность механизма обеспечения прав участников уголовного судопроизводства. Определены три его формы: 1) создание условий для надлежащей реализации лицом своих прав; 2) охрана прав; 3) защита прав. Каждой форме механизма предоставлено процессуальную характеристику. Указано, что создание условий для реализации лицом прав это первоочередное условие в процессе их обеспечения. Определены основные направления в деятельности должностных лиц, которые осуществляют уголовное производство, или принимают в нем участие, в создании условий для реализации лицом своих прав. Предоставлено авторское определение механизмов охраны прав и защиты прав, проанализировано их содержание.

Ключові слова: права людини, учасники кримінального провадження, механізм забезпечення прав, реалізація прав, охорона прав, захист прав.

Стаття 3 Конституції України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Реалізація принципів правової держави, визначених у Конституції України, є гарантією забезпечення прав і законних інтересів особи. Законодавство, що регулює порядок здійснення кримінального провадження, має забезпечувати не лише невідворотність покарання, а й гарантувати належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, повагу до її особистості.

Дослідженням питань забезпечення прав учасників кримінального процесу займались такі видатні вчені, як В.Д. Адаменко, Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, М.В. Вітрук, Ю.М. Грошевий, В.М. Корнуков, Е.Ф. Куцова, В.З. Лукашевич, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, Є.Г. Мартинчик, Я.О. Мотовіловкер, І.Л. Петрухін, М.С. Строгович, В.М. Тертишник, В.М. Трофименко та інші. Вказані та інші науковці зробили вагомий внесок у дослідження проблеми забезпечення прав учасників кримінального провадження, але єдиного розуміння вказаного поняття до цього часу вченими не розроблено. Разом з тим наповнення правозахисної функції нашої держави новим змістом у зв'язку з прийняттям у 2012 році КПК України вимагає теоретичного аналізу проблем, пов'язаних із захистом прав людини. Метою даної статті є надання характеристики механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження, визначення його форм, а також розкриття значення даного механізму у контексті правозахисної функції держави.

Механізм забезпечення прав людини можна розглядати як явище правової системи, що включає в себе певні підсистеми, елементи, складові конструкції. Тому для розуміння сутності механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження необхідно розкрити зміст його форм і, відповідно до цього, сформулювати комплексне розуміння даного механізму. Необхідність дослідження даного питання полягає у тому, що кожна форма механізму забезпечення прав і свобод особи спрямована на досягнення власної цілі та завдання. Тому лише при

сукупному аналізі форм забезпечення можна зрозуміти внутрішню побудову механізму забезпечення прав та, відповідно, його функціональне призначення.

У правовій науці немає єдиного розуміння щодо форм забезпечення прав особи. У теорії права найбільш поширеною є точка зору О.Ф. Скакун. Функціональне розрізнення механізму соціально–правового забезпечення прав людини, на думку автора, формує відповідні підсистеми – механізми реалізації, охорони, захисту прав. Механізм реалізації прав і свобод людини включає заходи, придатні для створення умов реалізації прав і свобод, а складові його гарантії являють собою відповідні умови і засоби, що сприяють реалізації кожною людиною прав, свобод і обов'язків, закріплених у Конституції України. Друга підсистема – механізм охорони прав – включає заходи з профілактики порушень прав, свобод і обов'язків людини, здійснюючи при цьому функцію превенції протиправних дій. Третя підсистема – механізм захисту прав – включає заходи по відновленню порушеного правового статусу, залученню порушників до юридичної відповідальності [1, с. 229]. Схожу точку зору висловлює К.Г. Волинка. Під формами забезпечення прав і свобод особи автор розуміє зовнішні прояви взаємоузгодженого функціонування складових елементів механізму забезпечення прав і свобод особи, спрямовані на перетворення закріплених в законі прав і свобод у дійсність. Ними виступають забезпечення реалізації прав і свобод особи, забезпечення охорони прав і свобод особи, забезпечення захисту прав і свобод особи [2, с. 3]. Власну думку щодо механізму забезпечення прав висловлює В. Темченко. На його думку, до форм забезпечення прав і основних свобод людини слід віднести заохочення, здійснення чи реалізацію, імплементацію та захист [3, с. 84]. Вважаємо дану точку зору дискусійною, оскільки імплементація прав виходить за межі формулювання механізму забезпечення прав людини.

При визначенні форм забезпечення прав учасників кримінального провадження неможливо не навести точку зору В.С. Шадріна, який зробив висновок, що забезпечення прав має комплексний характер і охоплює усі форми прихильності учасникам процесу у здійсненні прав, у тому числі: інформування особи про володіння правами та їх роз'яснення; створення необхідних умов щодо повноцінної реалізації прав; охорону прав від порушень; захист прав; поновлення порушених прав [4, с. 40]. Слід прийняти до уваги дану позицію та визнати, що зазначені форми дійсно можна розглядати як складові конструкції механізму забезпечення прав. Проте, на нашу думку, інформування особи про володіння правами є засобами, що створюють умови для належної реалізації учасником процесу своїх прав.

Проаналізувавши вищевказані та інші наукові точки зору, можна зробити висновок, що вчені у механізмі забезпечення прав людини виділяють різні його форми, такі як «гарантування», «заохочення», «захист», «охорона», «реалізація», «здійснення», «дотримання», «юридична допомога», «визнання», «відновлення», «імплементація», «закріплення» тощо. Разом з тим бажаємо висловити власну точку зору на дане питання. На нашу думку, механізм забезпечення прав учасника кримінального провадження включає такі форми:

1) створення умов для належної реалізації особою своїх прав;
2) охорону прав;
3) захист прав.

Виділення у механізмі забезпечення прав людини трьох самостійних форм обумовлено наявністю різних цілей, що реалізуються під час здійснення прав людини, і, відповідно, використанням різних засобів для досягнення цієї мети. Враховуючи те, що кожна форма механізму забезпечення прав і свобод особи спрямована на досягнення власної цілі, слід надати більш широке тлумачення кожної з зазначених форм. Це необхідно для системного розуміння цільової направленості механізму забезпечення прав учасника кримінального провадження.

Першою формою механізму забезпечення прав учасника кримінального провадження є створення умов для належної реалізації особою своїх прав. Необхідно наголосити, що сутність створення умов для реалізації прав суттєво відрізняється від самого процесу реалізації. Якщо реалізацію прав у широкому значенні можна визначити як процес

здійснення особою своїх прав, то створення умов для реалізації прав – це процес, що здійснюється посадовими особами або державними органами з метою допомоги особі у їх реалізації.

За визначенням Л.Д. Воєводіна, реалізація прав і свобод може виражатися у формі фактичного правоволодіння, користування, розпорядження ними, або у захисті, поновленні прав у випадку їх порушення [5, с. 224–225]. Фактичне володіння основними правами та свободами, на думку вченого, завжди передує користуванню ними, оскільки не можна користуватися тим, чим не володієш. Будь–яке право містить не один, а декілька варіантів можливої поведінки, і кожним із них особа може скористатися. Відповідно до Основного Закону вона завжди володіє великими правовими можливостями, що у певний момент використовує. У цьому сенсі володіння як форма перетворення суб'єктивного права у життя виступає самостійно. Якщо розглядати зміст прав та свобод людини в повному обсязі, то володіння ними супроводжується користуванням. Разом з тим, у багатьох випадках, володіння правами складно відділити від користування ними.

Проаналізувавши вищевказані точки зору, підкреслимо, що механізм реалізації прав особи не можна ототожнювати із механізмом забезпечення прав, і, крім того, розглядати їх як частину та ціле. Оскільки однією з цілей механізму забезпечення прав учасника кримінального провадження є надання можливостей особі належно здійснити надані їй права, а не визначити, яким чином вона буде ними користуватися та розпоряджатися.

Створення умов для реалізації особою своїх прав – це першочергова умова у процесі забезпечення. Визначити повний перелік усіх засобів, що втілюють у реальність даний процес, неможливо. Разом з тим, на нашу думку, основні напрями у діяльності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, або приймають у ньому участь, у створенні умов для реалізації особою своїх прав такі: 1) роз'яснення учасникам кримінального провадження їх прав і порядку їх реалізації, а також сприяння більш глибокому осмисленню особою своїх прав (наприклад, обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду роз'яснити права підозрюваному, обвинуваченому); 2) дотримання прав особи як з боку посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження, так і з боку інших учасників процесу (наприклад, обов'язок слідчого або прокурора повідомити підозрюваного про завершення досудового розслідування та надати доступ до матеріалів досудового розслідування); 3) утримання від порушень прав і свобод особи (наприклад, заборона піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню); 4) надання особі реальної можливості для реалізації прав (наприклад, обов'язок уповноваженої службової особи, що здійснила затримання, надати затриманій особі можливість негайно повідомити про своє затримання та місце перебування близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб за вибором цієї особи); 5) надання допомоги з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, захисника у реалізації прав і свобод учасниками провадження.

Другою формою механізму забезпечення прав учасника кримінального провадження, на нашу думку, є охорона прав особи. Як визначено у ст. 2 КПК України, одним з основних завдань кримінального провадження є охорона прав, свобод та законних інтересів його учасників. Положення щодо охорони прав людини також закріплені й у Основному законі України. Зазначеним питанням присвячена велика увага не лише у національних нормативно–правових актах, а й у міжнародних актах щодо захисту прав людини. Основні з них такі: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Звід принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь–яким чином та інші.

Слід визнати, що серед вчених так і не склалося єдиного розуміння щодо сутності охорони прав і свобод людини. Разом з тим вважаємо, що слушною є думка В.В. Радзієвської, яка під охороною визначає правові межі, що встановлюються відповідними ор-

ганами (органами державної влади, місцевого самоврядування, власне громадянами, зокрема), які направлені на попередження (превенцію) порушення прав і свобод. Охорона кожного права існує постійно і має на меті забезпечення дії права. Отже, охорона прав і свобод – це стан правомірної їх реалізації під контролем соціальних інститутів, але без їх втручання [6, с. 151]. Розкриваючи сутність завдань кримінального провадження, автори науково–практичного коментарю КПК України охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження тлумачать як забезпечення необхідних умов для здійснення прав, свобод і задоволення законних інтересів, їх недоторканності та непорушності за допомогою чіткого урегулювання кримінальних процесуальних відносин та прийняття заходів правового характеру з метою недопущення порушення прав учасників кримінального провадження [7, с. 7].

З урахуванням вищевикладеного, слід визначити, що під охороною прав і свобод людини розуміється діяльність, спрямована на попередження та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Основними видами даної діяльності можна назвати надання правової допомоги захисником, процесуальне керівництво прокурора за досудовим розслідуванням, судовий контроль.

Третьою формою механізму забезпечення прав учасника кримінального провадження є захист прав особи. Поняття «захист прав людини» стає однією з найбільш поширених юридичних конструкцій не тільки в сучасному українському законодавстві, але і в науковій літературі як теоретичного, так і галузевого характеру. Це обумовлено, перш за все, розвитком і поглибленням правозахисної спрямованості самого законодавства і практики його застосування. Як підкреслюється у науковій літературі, саме захист прав людини і громадянина одержує яскраве вираження у правовій державі через все розмаїття здійснюваних державних функцій і конкретних видів діяльності [8, с. 46].

І.В. Берестовський функцію захисту прав людини і громадянина визначає як систему заходів демократичної, соціальної, правової держави спрямовану на недопущення порушення існуючих прав (їх попередження, контроль і нагляд за дотриманням прав), а також на підтвердження чи відновлення оскарженого чи порушеного права, що реалізується організаційними й правовими засобами і законним шляхом як органами державної влади і місцевого самоврядування, так і громадськими організаціями з метою нормалізації процесу здійснення прав і свобод особою [9, с. 130]. Як вважає О.В. Пушкіна, категорія «захист» означає окремі процесуальні можливості із захисту порушених прав, стосуються будь–яких прав і свобод незалежно від буквального вживання цього терміна безпосередньо у тексті норм Конституції, а поняття «охорона» вживається для позначення досить широкого кола повноважень державних органів, що передбачають, зокрема, запобігання, недопущення правопорушень та поновлення прав і свобод у випадку їх порушення та притягнення винних до юридичної відповідльності [10, с. 185].

У юридичній літературі досить тривалий час йде наукова дискусія з приводу визначення співвідношення понять «охорона прав» та «захист прав». Увесь спектр думок можна звести до наступних основних варіантів його рішення: 1) ототожнення понять «захист прав людини» та «охорона прав людини» [11, с. 203–204; 12, с. 6]; 2) визнання за названими поняттями відмінностей, що випливають із специфіки їх включення до більш широкої категорії – «забезпечення прав людини» [13, с. 53; 14, с. 7–8]; 3) поглинання поняття «захист прав людини» більш широким – «охорона прав людини» [15, с. 131; 16, с. 5–36]; 4) заперечення поняття «охорона прав людини» в силу відсутності в ньому спеціально–юридичного змісту [17, с. 17].

Слід визнати, що правові категорії «охорона прав» та «захист прав» дійсно близькі за значенням. Крім того, у правоохоронній діяльності держави ці поняття тісно переплетені. Разом з тим вважаємо, що дані категорії слід розрізняти та розглядати окремо. Поняття «охорона прав» та «захист прав» слід розмежовувати, оскільки вони направлені на досягнення різних цілій та відрізняються способами використання. Охорона прав і свобод людини спрямована на попереджен-

ня та недопущення порушень прав і свобод кожного учасника кримінального провадження. Захист прав здійснюється при порушенні прав, погрозі порушення, або при перешкоді їх здійсненню.

Вказане означає, що не можна ототожнювати ці різнопланові категорії, оскільки «охорона прав» в юридичному сенсі означає статичний стан норм права, що спрямований безпосередньо на попередження порушень прав учасників кримінального провадження. Порушення цих прав веде до динамічного стану реалізації права на захист. Тобто до захисту прав громадяни вимушені звертатися лише тоді, коли порушені їх права чи інтереси, що охороняються законом.

Проводячи аналіз наукової літератури, можна прийти до висновку, що поняття захист прав людини більшість сучасних науковців розглядає саме через призму відновлення порушених прав [18, с. 205; 19, с. 11]. З такою точкою зору можна погодитись, оскільки поняття «захист» вказує на наявність загрози. Захист у будь-якому його значенні пов'язаний з відображенням реальної чи потенційної небезпеки. Не потребує захисту те, що не схильне ніякому ризику. Отже, будь–які згадки про захист прав людини неодмінно припускають відповідний контекст: порушення, применшення, обмеження цих прав. Захист, зрозуміло, являє собою ту чи іншу форму протистояння цим процесам. Таким чином, захист прав людини слід відрізняти, з одного боку, від простої реалізації прав людини шляхом їх використання, з іншого боку – від діяльності компетентних органів щодо нормативно–правового (законодавчого або підзаконного) закріпленню самого змісту прав людини, а також допоміжних механізмів їх реалізації.

Вважаємо, що захист прав людини являє собою реагування на конкретні загрози та обмеження. Необхідно уточнити характер цих загроз, зокрема, якими вони можуть бути – реальними чи потенційними. У першому випадку захист прав людини – це діяльність, яка може починатися лише після того, як фактично відбулося порушення; у другому випадку – допускається можливість превентивного захисту.

З урахуванням вищевикладеного зазначимо, що захист прав учасників кримінального провадження – це діяльність, яка полягає у недопущенні порушень прав особи (у разі погрози порушення прав чи при перешкоді їх здійсненню), або у формі відновлення порушених прав, що направлена на повну реабілітацію прав особи, відшкодування їй завданої шкоди, а також притягнення винної особи до юридичної відповідальності.

Отже, вважаємо, що ефективність діяльності держави у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що вона не тільки проголошує права людини, а й забезпечує необхідним механізмом їх реального здійснення. Цей механізм охоплює процес, починаючи з моменту створення умов для належної реалізації особою своїх прав, після трансформується в охорону прав кожного учасника кримінального провадження, та у разі порушення, або погрозу порушення даних прав – у захист прав. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розглядати як динамічну систему правових засобів, що реалізуються завдяки діяльності державних органів, посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство або залучаються до нього. Саме завдяки даній діяльності відбувається реалізація, охорона та захист прав учасників кримінального провадження.

Література

1. Скакун О. Ф. Теорія держави та права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
2. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. – К., 2000. – 17 с.
3. Темченко В. Поняття та зміст форм забезпечення прав людини і основних свобод у міжнародних та правових актах / В. Темченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 8. – С. 82–84.
4. Шадрин В. С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений / В. С. Шадрин. – Волгоград : Изд–во Волгогр. юрид. ин–та МВД России, 1999. – 228 с.
5. Воеводин Л. Д. Юридический статус личности в России : учеб. пособ. / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд–во МГУ, Издат. группа ИНФРА М–НОРМА, 1997. – 304 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається сутність механізму забезпечення прав учасників кримінального провадження. Визначено три його форми: 1) створення умов для належної реалізації особою своїх прав; 2) охорона прав; 3) захист прав. Кожній формі механізму надано процесуальну характеристику. Вказано, що створення умов для реалізації особою прав це першочергова умова у процесі їх забезпечення. Визначено основні напрями у діяльності посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження або приймають у ньому участь, у створенні умов для реалізації особою своїх прав. Надано авторське визначення механізмів охорони прав та захисту прав, проаналізовано їх зміст.

SUMMARY

The article reveals the essence of the mechanism of ensuring the rights of participants in the criminal proceedings. Its three forms are identified: 1) creation of conditions for the proper implementation of his or her rights; 2) guarding of the rights; 3) protection of the rights. Each form of procedural mechanism is provided with response. It was indicated that the creation of conditions for the realization of his or her rights is a priority of the condition in the software. The main directions in the activities of officials, public bodies that carry out the criminal proceeding or participate in it are determined to create the conditions for the realization of his or her rights. The author's definition of mechanisms to protect the rights and protection of the rights is determined, their content is analyzed.

6. Радзієвська В. В. Щодо правового визначення поняття «механізм забезпечення прав і свобод людини і громадянина» / В. В. Радзієвська // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 3. – С. 149 – 152.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково–практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

8. Оборотов Ю. Дослідження цінності держави як актуальний напрямок сучасного правознавства / Ю. Оборотов // Право України. – 2010. – №1. – С. 45–51.

9. Берестовський І. Захист прав людини і громадянина як функція української держави / І. В. Берестовський // Науковий вісник НАВС. – 2011. – № 4. – С. 124–131.

10. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини і громадянина в Україні : теоретичні і практичні аспекти забезпечення / О. В. Пушкіна. – К.: Логос. 2006. – 416 с.

11. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук. – М. : Наука, 1979. – 230 с.

12. Парфенова М. В. Охрана конституционных прав подозреваемого и обвиняемого в досудебных стадиях уголовного процесса России / М. В. Парфенова. – М. : Юрлитинформ, 2004. – 184 с.

13. Иванов О. В. Зашита гражданских прав как правовой институт и как научная проблема / О. В. Иванов // Вопросы советского государства и права : тр. Иркутск, ун–та. Т. XIV. Сер. «Юридическая». – Иркутск, 1967. – Вып. 8. Ч. 3. – С. 41–55.

14. Кожевников С. Н. Меры защиты в советском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1968. – 18 с.

15. Матузов Н. И. Правовая система и личность / Н. И. Матузов. – Саратов : Изд–во Саратовск. ун–та, 1987. – 294 с.

16. Красавчикова Л.О. Личная жизнь граждан под охраной закона / Л.О. Красавчикова. – М. : Юрид. лит., 1983. – 160 с.

17. Шубина Т. Б. Теоретические проблемы защиты права : дис. ... канд. юрид. наук ; 12.00.01. – Самара, 1997. – 228 с.

18. Гасанов К. К. Конституционный механизм защиты основных прав человека : монография / К. К. Гасанов. – М. : ЮНИТИ–ДАНА ; Закон и право, 2004. – 431 с.

19. Назаров В. В. Аспекти забезпечення органами досудового слідства, прокуратурою, судами конституційних прав і свобод громадян / В. В. Назаров // Криміналістичний вісник. – 2007. – № 1. – С. 11–18.

ВПЛИВ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

ЩИРБА Сусанна Євгенівна - викладач кафедри правознавства, Львівський національний університет ветеринарної медицини ім. С.З. Гжицького

УДК 351.82:[346.548:332.87](477)

В статье рассмотрено место Украины и ее органов в системе международно-правовых и европейских стандартов в сфере защиты прав человека. Проанализирована роль правоохранительных органов в сфере защиты прав человека, а также воздействие международных стандартов на их деятельность. Раскрыта сущность «Десяти правозащитных стандартов для правоохранительных органов», которыми должны руководствоваться в своей деятельности правоохранительные органы Украины.

Ключові слова: права людини, правоохоронні органи, міжнародні стандарти.

Актуальність теми дослідження

Шлях України до Європейської спільноти обумовлює її «обновити» національне законодавство відповідно до норм міжнародно-правових стандартів, а також забезпечити реалізацію та захист прав і свобод людини за допомогою правоохоронних органів. Крім того, підставами реформування правоохоронних органів України можна вважати зростання транснаціональної організованої злочинності, відмінності підготовки поліцейських кадрів в країнах, дотримання прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів тощо. Оскільки Україна приєднується до міжнародних конвенцій (зокрема в галузі прав та свобод людини), це тягне за собою імплементацію їх норм у вітчизняне законодавство. Тому вивчення впливу міжнародно-правових стандартів на діяльність правоохоронних органів України щодо захисту прав людини обумовлює актуальність обраної теми.

Ступінь вивчення проблеми у науковій літературі

Проблеми захисту прав та свобод людини вже давно є актуальними для наукової спільноти не лише серед вітчизняних науковців, але й закордонних спеціалістів. Так, дані питання досліджувались у роботах Ю.Є. Аврутіна, С.Д. Гусарєва, Р.А. Калюжного, А.Т. Комзюка, Ю.Ф. Кравченка, Є.А. Лукашева, М.П. Орзіха, О.Л. Порфімовича, Ю.І. Римаренка, С.В. Черніченка, Л.Н. Шестакова та багатьох інших.

Мета даного дослідження полягає в аналізі впливу міжнародно-правових стандартів у галузі прав та свобод людини на діяльність правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу

У міжнародно-правових актах поняття «міжнародні стандарти прав людини» використовуються досить часто як засіб політико-правової фіксації універсальної природи прав людини.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 від 4 грудня 1986 року «Становлення міжнародних стандартів у сфері прав людини», вказує на існування «розгалуженої системи міжнародних стандартів у галузі прав людини, які встановлені ООН та спеціальними органами». Основу цих стандартів

складають положення Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Резолюція визначає «керівні принципи розробки міжнародних документів у галузі прав людини», які можна розглядати дещо ширше, а саме – у якості загальних принципів, що визначають як зміст, так і шляхи формування міжнародних стандартів у галузі прав людини.

Роль України у формуванні, функціонуванні й удосконаленні всесвітньої системи заохочення та захисту прав людини найбільше виявлена ось у чому:

– Україна одна із 56 держав-членів ООН, які у 1948 р. брали участь в обговоренні й прийнятті Загальної декларації прав людини на 3-ій сесії Генеральної Асамблеї;

– Україна входила й входить до складу тих органів і установ ООН, на які покладено застосування, удосконалення чинних та проектування нових актів цієї організації щодо прав людини. Україна входить до таких спеціалізованих установ системи ООН, як Комітет з питань інформації, Спеціалізований комітет з питань тероризму, Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та його законодавчу раду, Конгрес ООН з питань запобігання злочинності та поводження з правопорушниками, ЮНЕСКО та її виконавчу раду, Міжнародна організація прав (МОП), Всесвітня організація охорони здоров'я, Підкомісія з попередження дискримінації і захисту прав меншин;

– Україна бере участь у декількох міжнародних органах як учасник відповідних конвенцій та угод, схвалених ООН;

– Україна в особі своїх делегацій і представників ООН, в її органах та установах підготувала лише протягом 1991-1995 р.р. майже 50 проектів резолюцій та інших документів ООН саме з прав людини (що становить приблизно чверть усіх проектів, запропонованих Україною за цей період). І в останні роки активність України у цьому напрямку не послаблювалась;

– Україна ратифікувала низку таких актів і, тим самим, зобов'язалась усунути або не припускати невідповідність ним свого законодавства. До них належать, насамперед, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Факультативний протокол до нього, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права;

– Україна визнала щодо себе юрисдикцію низки тих органів ООН (комітетів та ін.), котрі покликані здійснювати спостереження і контроль за станом дотримання прав людини у державах-членах цієї організації, зокрема шляхом отримання від них періодичних доповідей. Такі доповіді Україна подає, зокрема, Комітету з прав людини, Комітету з ліквідації расової дискримінації;

– Україна включила до своєї Конституції 1996 р. чимало нормативних приписів, які змістовно чи навіть текстуально відтворюють відповідні положення згаданих Пактів та інших актів ООН, які конкретизують та деталізують Загальну декларацію прав людини;

– Україна вперше в своїй історії закріпила у чинній Конституції (ст.9) правило про те, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України[1].

Проте не можна не зазначити, що позитивний вплив Загальної декларації прав людини та усієї її нормативної й інституціональної «надбудови» на стан прав людини в Україні міг би бути набагато ефективнішим, якби не деформації й недоробки, що мали місце (та й нині не виключені) у політико-юридичній практиці нашої держави[2].

Діяльність міліції щодо забезпечення європейських стандартів прав людини необхідно вдосконалювати. Перш за все це обумовлено тим, що Україна, обравши шлях незалежного розвитку, проголосила як одну зі своїх найголовніших цілей побудови держави, що спиратиметься на верховенство права та демократію, де буде забезпечено принцип "держава для людини", де права та свободи людини будуть забезпечуватись

[1] Конституція України від 28 червня 1996 року

[2] Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно–правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку. Відп. Редактор Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Шемшученко Ю.С. – К., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 460 с.

відповідно до міжнародних норм та стандартів прав людини[3].

Слід зазначити, що діяльність міліції повинна бути гуманною, неупередженою і мати чітку узгодженість із законом. Компетенція міліції щодо реалізації європейських стандартів прав людини отримує прояв у різних формах її діяльності.

У грудні 1998 році «Міжнародною Амністією» у Лондоні були розроблені «Десять правозахисних стандартів для правоохоронних органів». Ці стандарти засновані на стандартах ООН до правоохоронних органів кримінальних процедур та правах людини.

Перший стандарт – кожна людина має право на рівний захист закону, без дискримінації за будь-якими ознаками, особливо від насильства та загроз. Особливу увагу слід приділяти вразливим групам населення – дітям, людям похилого віку, жінкам, біженцям, переселенцям та представникам меншин.

Другий стандарт – націлює на прояв співчуття та поваги до всіх жертв злочинств, на охорону їх безпеки та приватного життя.

Третій постулат – незастосування сили, виключенням тих випадків, коли вони суворо необхідні та у мінімально необхідному обсязі.

Четвертий стандарт – націлений на уникнення застосування сили проти незаконних, але мирних зібрань. Розганяючи зібрання із застосуванням насильства, силу слід застосувати у мінімальному обсязі.

П'ятий стандарт проголошує, що саму ж смертоносну силу слід застосувати лише там, де це абсолютно неминуче, щоб врятувати своє життя або життя інших людей.

Шостий стандарт – торкається арешту, який має здійснюватися на достатніх підставах та у відповідності із законними процедурами арешту. І тут важливо прослідкувати, щоб усі затримані незабаром після арешту отримали можливість зв'язатися із родичами та юристом, а також отримати необхідну медичну допомогу – сьомий стандарт.

Восьмий стандарт – розкривається у контексті гуманного поводження з усіма затриманими.

Стандарти передбачають не приховувати здійснення позасудових страт чи «зникнень».

Накази щодо здійснення таких дій виконанню не підлягають – дев'ятий стандарт.

Десятий стандарт наголошує на такому: про всі порушення цих основних стандартів слід повідомляти керівництво та прокуратуру. Слід робити все для того, щоб забезпечити розслідування подібних порушень[4].

У рамках регіональних стандартів, актуальним є дослідження поняття європейських стандартів прав людини, що представляють собою визнані європейським співтовариством та закріплені в його документах юридичні норми, які включають всі природні та невід'ємні права людини, а також механізм їх гарантій, захисту та забезпечення на практиці.

Європейські стандарти базуються на конвенціях Ради Європи, головною з яких є Конвенція з прав людини 1950 року.

Термін «європейські стандарти прав людини» включає до свого складу поняття «стандарти Ради Європи». До складу останніх, у свою чергу, можна віднести «стандарти Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод».

Права та свободи, що містяться у Конвенції, – це мінімальні стандарти, які повинні бути в основі діяльності держав-учасниць у галузі дотримання прав людини[5]. Держави-члени Ради Європи застосовують ці стандарти у своєму законодавстві та правозастосовчій практиці, проте залишається свобода вибору засобів застосування цих стандартів.

Включення міжнародних та європейських стандартів прав людини в правові системи держав, в тому числі України, здійсню-

[3] Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Авторський колектив / Відп. Редактор: Ю.І. Римаренко. – К.: КНІ, 2006. – 740 с. (Людина. Суспільство. Поліція.)

[4] Політичний вимір діяльності Міністерства внутрішніх справ (відповідь на виклик XXI століття) / За ред. Ю.І. Римаренка, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України. – 2003. – 292 с.

[5] Горшкова А.С. Стандарти Совета Европы по правам человека и российское законодательство. – Москва, 2001. – 16 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто місце України та її органів у системі міжнародно-правових та європейських стандартів у сфері захисту прав людини, та вплив міжнародних стандартів на їх діяльність. Проаналізовано роль правоохоронних органів у сфері захисту прав людини. Розкрито сутність «Десяти правозахисних стандартів для правоохоронних органів», якими повинні керуватися у своїй діяльності правоохоронні органи України.

SUMMARY

The article considers the place of Ukraine and its organs in the system of international law and European standards in relation to the protection of human rights. The role of law in relation to the protection of human rights, as well as the impact of international standards on their activities. The essence of the «Ten human rights standards for law enforcement agencies», which ought to govern their activities, law enforcement bodies of Ukraine.

ється шляхом їх закріплення в Конституції держави, законах, а також через підписання, ратифікацію міжнародних угод, що містять такі норми, які набувають статусу частини правової системи, що дає можливість судовим та іншим правозастосовчим установам їх безпосередньо використовувати як частину національного права.

Висновки

Створюючи національну державну правову систему згідно з міжнародно-правовими нормами, необхідно одночасно з адаптацією вже існуючих законів приймати нові, узгоджені з міжнародним правовим полем, законодавчі акти. Роль найвищого законодавчого органу країни у цьому процесі абсолютна. Беззаперечно і те, що процес адаптації законодавства України вимагає злагодженої співпраці всіх гілок влади.

Отже, основна мета діяльності правоохоронних органів – забезпечення прав і свобод людини, які є пріоритетними соціальними цінностями нашої держави, а також забезпечити розуміння і дотримання всіма співробітниками правоохоронних органів прав і основних свобод людини.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року.

2. Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку. Відп. редактор Римаренко Ю.І., Кондратьєв Я.Ю., Шемшученко Ю.С. – К., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 460 с.

3. Приватне життя і поліція. Концептуальні підходи. Теорія та практика. Авторський колектив / Відп. редактор: Ю.І. Римаренко. –К.: КНІ, 2006. – 740 с. (Людина. Суспільство. Поліція.)

4. Політичний вимір діяльності Міністерства внутрішніх справ (відповідь на виклик XXI століття) / За ред. Ю.І. Римаренка, Я.Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 292 с.

5. Горшкова А.С. Стандарти Совета Европы по правам человека и российское законодательство. – М., 2001. – 16 с.

6. Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р. // Забезпечення органами внутрішніх справ міжнародно-правових стандартів прав людини при охороні громадського порядку. Науково-практичний, документально-джерельний та навчально-методичний комплекс (у 3 ч.): Ч.2, Ч.3 (Відпов. Ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін –т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – 93-122 с.

ЧАСТИНА НЕЖИТЛОВОГО ПРИМІЩЕННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОЧИНІВ

ЛОГВІН Віктор Сергійович - здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету права та масових комунікацій ХНУВС

УДК 347.214.2

В статье исследуются проблемы правового режима части нежилого помещения, возможность вовлечения части нежилого помещения в гражданский оборот как самостоятельного объекта гражданского права. Рассматриваются практика существования части недвижимого имущества в гражданском обороте, взгляды ученых и позиция законодателя по этому вопросу.

Ключові слова: нежитлове приміщення, частина нежитлового приміщення, самостійний об'єкт нерухомості, предмет угоди

Застосування норм законодавства щодо правового регулювання нежитлового приміщення викликає чимало суперечок у правозастосовчій практиці. Основним предметом цих суперечок є питання використання частини нежитлового приміщення як предмета угоди.

Так, у даний час склалася неоднозначна судова практика щодо договору оренди частини нежитлових приміщень. Виникають питання, пов'язані як із застосуванням до даних відносин норм ст. 793 ЦК України, що регулює відносини найму будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини), а також загальні питання, що стосуються можливості залучення частини нежитлового приміщення в цивільний оборот як самостійного об'єкта цивільного права.

До проблемних питань обороту частини нерухомого майна (зокрема, квартири, земельної ділянки, підприємства) як самостійного об'єкту звертали увагу у своїх роботах такі вчені, як М. К. Галянтич, І. О. Костяшкін, С. В. Кривобок та ін. Однак питання правового регулювання обороту частини нежитлового приміщення, на жаль, залишаються невирішеними.

Отже, метою статті є вивчення особливостей правового регулювання обороту частини нежитлового приміщення як самостійного об'єкта цивільного права, виявлення основних проблем, що виникають при застосуванні положень законодавства в даній сфері.

Окрема частина будівлі, споруди, житлового будинку, квартири розглядається як об'єкт нерухомого майна у ст. 744, 793-797, 812, 828 ЦК України [1]. Частини нерухомих речей, як особливі об'єкти, названі в переліку нерухомих речей і в Законі України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» (ст. 4, 5) [2].

Подібне закріплення у законодавстві категорії «окрема частина нерухомого майна» як самостійного об'єкта права стала приводом для розуміння суб'єктами цивільних правовідносин частини нежитлового приміщення як предмету договору.

У той же час закріплення можливості обороту частини будівлі, споруди, житлового будинку, квартири і поширення на них правового режиму нерухомості на законодавчому рівні не визначає які саме частини такого майна можуть бути предметом зобов'язань по передачі речі, яким чином вони утворюються та їх правовий режим.

Зокрема, не зрозуміло, що, наприклад, законодавець розуміє під «частиною будівлі», якщо це не нежитлове приміщення. Вимога ч. 1 ст. 5 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» реєструвати права на частини разом з правами на весь об'єкт створює необґрунтовані перешкоди обороту частин нерухомості і не узгоджується з природою цих об'єктів. Усе це викликає певні проблеми на практиці і при використанні частини нежитлового приміщення як предмета договору.

Розглядаючи питання обороту частини нежитлового приміщення як нерухомої речі, слід зазначити, що в юридичній літературі не міститься однозначної відповіді про можливість обороту частини нерухомого майна взагалі. Зокрема, серед учених немає єдності думок з питання відповідності частин певних об'єктів нерухомого майна перерахованим у цивільному законодавстві ознакам нерухомості.

Так, деякі автори вважають, що невідокремлена частина нежитлового приміщення не є річчю, а є певним простором, який може бути об'єктом прав тільки після фактичного і юридичного відокремлення, тобто придбавши характеристики речі [3, с. 218; 4, с. 3]. «Принципово необхідною ознакою об'єкта нерухомого майна є можливість його фізичного відокремлення (наприклад, земельна ділянка – обнесена огорожею; для житлових і нежитлових приміщень – визначені поверхні, що обмежують їх обсяг і т.д.), тому не можна визнати наявність прав на об'єкт, межі якого не визначені. Отже, повинен також дотримуватися принцип: не може бути об'єктом нерухомості майновий об'єкт, для якого неможливо фізично реалізувати його межі» [4, с. 3].

У той же час в літературі можна також зустріти точку зору, що можливість обороту частини нерухомої речі не тільки не заборонена законом, а й прямо передбачена законодавцем у певних випадках [5]. Так, ч. 3 ст. 760 ЦК Україна визначає, що законом можуть бути встановлені особливості найму окремих видів майна. Застосувавши зазначене положення до нерухомого майна, деякі автори приходять до висновку про можливість передачі в найм (як цілком, так і в частині) будь-якого об'єкта нерухомості, не вилученого з обороту [5].

Поширеною в російській теорії та судовій практиці є позиція залежності вимог, що пред'являються до предмета договору від спрямованості такого договору на відчуження частини нерухомого майна або розпорядження іншим чином. Так, передбачається, що договір, не пов'язаний з відчуженням речі, може бути укладений і на її частину (наприклад, установка в коридорі банкомата). Предметом договору, спрямованого на відчуження, може бути тільки нерухоме майно (наприклад, нежитлове приміщення), зареєстроване у встановленому законом порядку як об'єкт цивільних прав [6; 7].

Вітчизняна практика на сьогодні використовує два шляхи існування частини нерухомого майна у цивільному обороті. Першим і найбільш поширеним є визначення предмету договору шляхом зазначення на певну частку (наприклад 1/2 чи 1/3) нерухомого об'єкту відповідного розміру або просто на об'єкт нерухомого майна із зазначенням площі. Інший шлях передбачає попередній розподіл нерухомого майна із появою частин нерухомого майна як самостійних об'єктів права [8]. Проаналізуємо зазначені підходи в контексті їх застосування щодо нежитлового приміщення.

При використанні першого підходу до визначення предмету договору на підставі теорії «ідеальних і реальних часток» відбувається змішування понять «частки у праві спільної власності» і «частини нерухомої речі». З точки зору права власності, власник має право розпоряджатися своїм майном по частинах. Інша справа, що йому необхідно виділити цю частину в натурі.

З технічної точки зору частина будь-якої речі утворюється внаслідок розподілу речі. Юридичне поняття подільності має самостійне значення і не збігається з технічним поділом. Технічно (фізично) подільними визнаються всі існуючі в природі речі, тому що подільність – це властивість матерії. Юридична класифікація речей на подільні й неподільні закріплена у ст. 183 ЦК Укра-

їни: подільною є річ, яку можна поділити без втрати її цільового призначення. Таким чином, юридично подільними є речі, якщо частини зберігають цінність речі, в тому числі її цільове призначення.

Визнання речі подільною тягне за собою певні наслідки: частина подільної речі повторює юридичну природу цілого і при розділі в натурі бере участь у цивільному обороті як самостійна річ. Таким чином, якщо нежитлове приміщення подільне, то частина, відокремлена від нього, є окремим приміщенням і самостійно бере участь у майновому обороті незалежно від того приміщення, від якого воно відокремлювалося як самостійне нежитлове приміщення. У зв'язку з цим недосконалим є другий підхід щодо появи саме частин нежитлового приміщення як самостійних об'єктів права у зв'язку з розподілом цього нежитлового приміщення.

Якщо річ неподільна, то застосування до «ідеальних часток» поняття «окрема частина» є недоречним, оскільки в такому об'єкті частини не виділяються, а визначаються частки у праві власності на цілу річ. Оскільки приміщення як частини такої єдиної і неподільної речі не можуть бути предметами відчуження, розпорядження ними можливо тільки як часткою у праві спільної часткової власності на всю неподільну річ у повній відповідності зі ст. 361 ЦК України.

Подібний висновок підтверджується і в законодавстві. Відповідно до ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Згідно з ч. 1 ст. 182 ЦК України державній реєстрації підлягають право власності та інші речові права на нерухомі речі, але не їх частини.

Згідно з ч. 3 ст. 5 Закону України «Про іпотеку» частина об'єкта нерухомого майна може бути предметом іпотеки лише після її виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості. Тобто відповідно до положень цієї статті, за загальним правилом частина об'єкта нерухомого майна не може бути предметом іпотеки, оскільки після виділення в натурі і реєстрації права власності на неї як на окремий об'єкт нерухомості, така частина стає окремим об'єктом нерухомості [9].

Таким чином, не можуть бути визнані самостійними об'єктами нерухомості певні частини нерухомої речі (нежитлового приміщення, наприклад) до тих пір, поки права на такі частини не будуть зареєстровані у встановленому порядку. Однак в останньому випадку частина перестає бути собою і перетворюється на щось ціле – самостійну річ – об'єкт нерухомості (нежитлове приміщення).

Верховний Суд України при розгляді справи, предметом якої був спір про визнання прилюдних торгів, угод із продажу приміщень гуртожитку на прилюдних торгах та протоколів і актів проведення прилюдних торгів недійсними [10], зробив правовий висновок про те, що об'єктом реалізації з прилюдних торгів могло бути нерухоме майно, яке є об'єктом цивільних прав (будівля, споруда, інші приміщення, земельна ділянка, підприємство як цілісний майновий комплекс (або його частина, виділена у встановленому законом порядку в окремий самостійний об'єкт власності), а не його частина, яка не набула статусу об'єкта нерухомості в передбаченому законом порядку. За таких обставин висновки суду про правомірність здійснення продажу з прилюдних торгів частин внутрішнього об'єму цієї будівлі (окремих кімнат, приміщень загального користування: коридорів, душових) без вирішення питання щодо технічної можливості виділу в натурі цих часток з об'єкта нерухомого майна й набуття ними статусу об'єкта цивільних прав не можна визнати такими, що відповідають вимогам закону.

У листі-роз'ясненні від 21.04.2010 р. Держкомзем дійшов до висновку, що для передачі права власності на половину будинку іншій особі необхідно здійснити виділ частки (фактично розділити будинок з подальшою реєстрацією цієї частки в БТІ) і отримати відповідну довідку, після чого укласти договір про поділ нерухомого май-

на. Потім Держкомзем вказав на те, що укладення договору, який передбачає набуття права власності на житловий будинок, будівлю або споруду, що пов'язане з переходом права на частину земельної ділянки, здійснюється після виділення цієї частини в окрему земельну ділянку та присвоєння їй окремого кадастрового номера [11].

Подібна процедура використання частини нерухомого майна є ускладненою, тому на практиці частіше сторони при укладанні договору на використання частини нежитлового приміщення у якості предмету договору зазначають просто на об'єкт нерухомого майна із зазначенням його площі. Причому опис такого об'єкта відбувається відповідно до звичаїв ділового обороту – шляхом графічного відображення на поверховому плані меж і розмірів такої площі (заштриховуванням, викопіюванням чи іншим способом). Однак ми вважаємо, що визначати предмет договору тільки посиланням на окреслені в цілях ідентифікації частини приміщень на поверховому плані, без опису цих частин, вказівки їх розмірів, фіксації цих частин уповноваженими органами є неможливим.

Індивідуалізація нерухомого майна як об'єкта відносин повинна здійснюватися в процесі технічного обліку. При технічному обліку відбувається опис реально існуючого об'єкта нерухомості, при цьому об'єктивними межами нерухомості є конструктивні елементи приміщення (будинку) – стіни, перегородки, стелі і т.д. Дані конструктивні елементи не тільки описують предмет договору, але і є підтвердженням юридичного факту його існування. Так що, якщо позначена на поверховому плані частина приміщення не має об'єктивних меж нерухомості та права на неї не встановлені відповідними органами, то така частина приміщення не може бути предметом договору як самостійний об'єкт нерухомості.

Будь-яка частина нерухомого майна, яка може бути самостійнім об'єктом, – повинна бути виділеною. А якщо не може бути відокремленою (а отже, самостійним об'єктом) – це частка у праві власності на нерухоме майно. Законодавець розрізняє правила розпорядження річчю і розпорядження часткою у праві власності на цю річ. Частка – не річ, і не частина речі, а арифметичне вираження участі співвласника у «цінності речі» [12, с. 214]. У вигляді загального правила закон не поширює правовий режим нерухомості на частку в праві.

У зв'язку з цим вважаємо, що частини нерухомого майна, в тому числі нежитлового приміщення, не можуть вважатися об'єктом нерухомого майна. У тому випадку, якщо вони будуть виділені – така частина стає самостійним об'єктом нерухомого майна – нежитловим приміщенням.

Підводячи підсумок вищезазначеному, можна зробити висновок, що до нежитлових приміщень як нерухомих речей повинен застосовуватися загальний цивільно-правовий режим речей як об'єктів цивільних прав. Якщо нежитлове приміщення може бути поділене на кілька самостійних приміщень, то при такому поділі утворюються самостійні нежитлові приміщення, що беруть участь в обороті як самостійні об'єкти права. Частина нерухомого майна, в тому числі нежитлового приміщення, не може бути предметом договору, оскільки не є самостійним об'єктом права.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

2. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 01.07.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 51. – Ст. 553

3. Практика рассмотрения коммерческих споров: Анализ и комментарии постановлений Пленума и обзоров Президиума ВАС РФ. Вып. 1. / Рук. проекта Л. А. Новоселова, М. А. Рожкова; Иссл. центр частного права. – М.: Статут, 2007. – 206 с.

4. Сай С. И. Недвижимость: пути становления / С. И. Сай // ЭЖ - ЮРИСТ. – 1998. – № 13. – С. 5-8.

5. Ланда В. М. Проблемы государственной регистрации договора аренды части нежилого помещения / В. М. Ланда // Арбитражная практика. – 2010. – № 5. – С. 78-84.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються проблеми правового режиму частини нежитлового приміщення, можливість залучення частини нежитлового приміщення в цивільний оборот як самостійного об'єкта цивільного права. Розглядаються практика існування частини нерухомого майна у цивільному обороті, погляди вчених та позиція законодавця щодо цього питання.

SUMMARY

The problems of the legal mode of part of non-residential apartment are investigated in the article, possibility of involving of part of non-residential apartment in civil circulation as an independent object of civil law. Examined practice of existence of part of the real estate in civil circulation, opinions of scientists and position of legislator through this question.

6. Сафонов А. В. Нежилое помещение как объект гражданских прав: автореф. дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.03 / А. В. Сафонов.– Екатеринбург, 2011. – 26с.

7. Кузьмина И. Д. Правовой режим зданий и сооружений как объектов недвижимости: автореф. дисс. … доктора юрид. наук: 12.00.03 / И. Д. Кузьмина. – Томск, 2004. – 42 с.

8. Костяшкін І. О. Правові аспекти продажу частини земельної ділянки / І. О. Костяшкін // Університетські наукові записки. – 2008. – № 2 (62). – С. 136-139.

9. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.

10. Постанова Верховного Суду України від 18.09.2013 р. у справі №6-76цс13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/DE2FEDDF404277C3C2257BEC0029404C?OpenDocument&year=2013&month=09&

11. Про питання у сфері земельного законодавства: Роз'яснення Держкомзему України від 21.04.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://82.207.117.116/news/official/12032007_upd/050510/index54.htm

12. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступительная статья Е. А. Суханов. – М.: Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.

Науково-практичний журнал

Європейські перспективи

European Perspectives

№ 7, 2014

Головний редактор
Кузнєцов Євген Валерійович

Здано до набору 02.09.2014 р.
Підписано до друку 26.09.2014 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 20,0
Тираж 1200. Зам. № 924

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76